T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-CERRAHPAŞA

Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü

Danışman

PROF. DR. ERDİNÇ ÖZTÜRK

MÜLTECİLER İLE ÇALIŞMANIN TRAVMA SAHASINDAKİ UZMANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ: İKİNCİL TRAVMA

SOSYAL BİLİMLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PSK. EZGİ BİRKAN

İSTANBUL, 2020

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-CERRAHPAŞA

Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü

Danışman

PROF. DR. ERDİNÇ ÖZTÜRK

MÜLTECİLER İLE ÇALIŞMANIN TRAVMA SAHASINDAKİ UZMANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ: İKİNCİL TRAVMA

SOSYAL BİLİMLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PSK. EZGİ BİRKAN

İSTANBUL, 2020

ÖNSÖZ

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Psikotravmatoloji alanındaki çalışmalarıyla bana ışık tutan, tez çalışmamın başından sonuna kadar ilgisini, bilgisini ve desteğini esirgemeyen, önerileriyle ilerlememi sağlayan ve cesaret verici tutumu ile motive eden çok değerli hocam ve tez danışmanım İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Başkanı Sayın Prof. Dr. Erdinç ÖZTÜRK'e,

Tez çalışmamın saha çalışması alanında beni destekleyen, varlığı ile bana her zaman huzur veren meslektaşım Uzm Psk. Bertuğ UYGUNKARA'ya,

Hayatımın her döneminde ve aldığım her kararda koşulsuz şartsız yanımda olan, motivasyonumu arttırmak için kuşkusuz en büyük desteği sağlayan değerli annem Kamile BİRKAN, kıymetli babam Turgay BİRKAN ve biricik kardeşim Can BİRKAN'a teşekkürlerimle…

Ezgi BİRKAN

Ekim, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ i
İÇİNDEKİLER ii
TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ iv
KISALTMALAR vi
ÖZET vii
SUMMARY ix
1. GİRİŞ VE AMAÇ 1
2. GENEL BİLGİLER 4
2.1. Göç Kavramı 4
2.1.1. Göçün Tanımlanması 4
2.1.2. Göçün Oluşum Süreci 5
2.1.3. Göçün Nedenleri 7
2.1.4. Göçün Temel Özellikleri ve Bileşenleri 8
2.1.5. Göçün Türleri 9
2.1.5.1. İç Göç 9
2.1.5.2. Dış Göç 10
2.1.6. Göçün Etkileri ve Yansımaları 11
2.1.7. Göçün Sonuçları 13
2.1.8. Göç ve Travma İlişkisi 14
2.1.9. Sosyopsikolojik Açıdan Göç Çalışmaları 19
2.1.9.1. Türkiye'de Göç ve Göçün Kültürel Yansımaları 20
2.1.9.2. Uluslararası Bilimsel Platformlarda Göç Ekseninde Gerçekleştirilen Temel Çalışmalar 22
2.2. Göçmenler, Mülteciler ve Sığınmacılar 25
2.2.1. Göçmen, Mülteci ve Sığınmacı Kavramları ve Tanımları 25
2.2.2. Göçmen, Mülteci ve Sığınmacı Kavramları Arasındaki Temel Farklılıklar 29
2.2.3. Dünyada Göçmen, Mülteci ve Sığınmacılarla İlgili Yasal Prosedür 32
2.3. Ruhsal Travma 33
2.3.1. İkincil Travma 38
2.3.2. Dolaylı (Üstlenilmiş) Travma 42
2.3.3. Tükenmişlik 49
2.3.4. Travma Sonrası Stres Bozukluğu 52

3. GEREÇ VE YÖNTEM 54
3.1. Araştırmanın Modeli 54
3.2. Evren ve Örneklem 54
3.3. Veri Toplama Araçları 55
3.3.1. Kişisel Bilgi Formu (KBF) 55
3.3.2. Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği (TBİÖ) 55
3.3.3. Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği (TSSBÖ) 56
3.3.4. Maslach Tükenmişlik Envanteri (MTE) 57
3.4. İstatistiksel Analizler 57
4. BULGULAR 59
5. TARTIŞMA 79
5.1. Çalışmanın Temel Hipotezlerinin Değerlendirilmesi 79
5.2. Çalışmanın Temel Hipotezleri Dışındaki Bulguların Değerlendirilmesi 84
6. SONUÇ VE ÖNERİLER 89
7. KAYNAKÇA 94
8. EKLER 110
8.1. EK 1: AYDINLATILMIŞ GÖNÜLLÜ OLUR FORMU 111
8.2. EK 2: KİŞİSEL BİLGİ FORMU 112
8.3. EK 3: TRAVMA VE BAĞLANMA İNANÇ ÖLÇEĞİ 114
8.4. EK 4: MASLACH TÜKENMİŞLİK ENVANTERİ 118
8.5. EK 5: TRAVMA SONRASI STRES BELİRTİLERİ ÖLÇEĞİ 121
8.6. EK 6: ETİK KURUL ONAYI 125
8.7. EK 7: SAHA ÇALIŞMASI İÇİN BAKANLIK İZNİ 127
9. ÖZGEÇMİŞ 128

TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo I: Kişisel Bilgilere Ait Tanımlayıcı Veriler 59
Tablo II: Katılımcıların Mesleki Deneyimlerine İlişkin Veriler 60
Tablo III: Travma Sonrası Stres Ölçeğine Verilen Yanıtlara Ait Dağılımlar 62
Tablo IV: Maslach Tükenmişlik Ölçeği, Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği ve Alt Ölçeklerinin Toplam Puanlarının Betimleyici İstatistikleri 63
Tablo V: Katılımcıların Cinsiyetleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair Bağımsız Örneklemler t Testi Sonuçları 64
Tablo VI: Katılımcıların Yaşları ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları 64
Tablo VII: Katılımcıların Haftalık Çalışma Saatleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları65
Tablo VIII: Katılımcıların Toplam Mesleki Deneyimleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları66
Tablo IX: Katılımcıların Mültecilerle Olan Çalışma Deneyimleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları 67
Tablo X: Katılımcıların Meslekleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları 68
Tablo XI: Katılımcıların Öğrenim Düzeyleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları 69
Tablo XII: Katılımcıların İş Tatmini Düzeyleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları 70
Tablo XIII: Katılımcıların Travmalara Tanık Olma Durumları ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları 71
Tablo XIV: Katılımcıların Ciddi Bir Kaza, Yangın ya da Patlama Olayını Yaşama Durumları ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair Bağımsız Örneklemler t Testi Sonuçları 72
Tablo XV: Katılımcıların Doğal Afet Deneyimleme Durumları ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair Bağımsız Örneklemler t Testi Sonuçları 72

Tablo XVI: Katılımcıların Mültecilerle Çalışmalarının Sosyal Hayatlarına Etki Etme Düzeyleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları 73
Tablo XVII: Katılımcıların Travma Eğitimi Alma Durumları ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair Bağımsız Örneklemler t Testi Sonuçları 74
Tablo XVIII: Katılımcıların Çalıştıkları Sektörün Türü ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair Bağımsız Örneklemler t Testi Sonuçları 74
Tablo XIX: Katılımcıların Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği ve Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği Toplam Puanları Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi 75
Tablo XX: Katılımcıların Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği ile Maslach Tükenmişlik Envanteri Alt Boyutları Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi 75
Tablo XXI: Katılımcıların Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği ile Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği Alt Boyutları Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi 76
Tablo XXII: Maslach Tükenmişlik Envanteri Alt Boyutlarının Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği Üzerindeki Yordayıcı Etkisi 77
Tablo XXIII: Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği Alt Boyutlarının Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği Üzerindeki Yordayıcı Etkisi 78
Şekil I: Göçün Yedi Kanunu 7
Şekil II: Göçün Bileşenleri 8
Şekil III: Göç Türleri 9
Şekil IV: Beyin Göçünün Etkileri 12

KISALTMALAR

APA: American Psychiatry Association

BMMYK: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

DSM: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders

MTE: Maslach Tükenmişlik Envanteri

TBÖİ: Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği

TSSTÖ: Travma Sonrası Stres Tanı Ölçeği

YUKK: Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

GÖÇMENLER İLE ÇALIŞMANIN TRAVMA SAHASINDAKİ UZMANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ: İKİNCİL TRAVMA

ÖZET

Bu araştırmada, mülteciler: göçmenler ile çalışmanın travma sahasında çalışan uzmanlar üzerindeki psikolojik etkilerini araştırmak, ikincil travmatizasyonu açıklayan olası risk faktörlerini ve koruyucu faktörleri tanımlamak hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda; mesleki becerilerin, eğitim düzeyinin, travma sahasındaki özel eğitimlerin, iş yükü, vaka yükü ve deneyim yılı üzerinden travma işine maruz kalma yoğunluğunun, tükenmişlik düzeyinin, baş etme tarzının ve uzmanın kişisel travma öyküsünün, ikincil travmayı açıklamadaki etkisi incelenmiştir. Göç İdaresi İl Müdürlüğüne bağlı olarak çalışan, 36 Göç Uzmanı, 36 Polis Memuru, 36 Psikososyal meslek elemanı, 36 Veri Hazırlama ve Kontrol İşletmeni ve STK larda görevli 36 saha çalışanına olmak üzere, toplam 180 kişiye, veri toplamak amacıyla Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği (TBİÖ), Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği (TSSBÖ), Maslach Tükenmişlik Envanteri (MTE) ve Kişisel Bilgi Formu uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, yaş arttıkça tükenmişlik ve ikincil travmatik stres belirtileri önemli ölçüde azalma göstermektedir. Sivil toplum kuruluşunda çalışanların tükenmişlik düzeyleri polis, memur, il göç uzmanı ve göç alanında çalışan profesyonel meslek elemanlarına göre daha fazladır. Mültecilerle çalışma durumu bireylerin sosyal hayatlarını belirli ölçüde etkilemektedir. Mültecilerle çalışmanın sosyal hayatlarına olumsuz etki ettiği katılımcıların ikincil travmatik stres düzeyleri, sosyal hayatı etkilenmeyen ve olumlu etkilenen gruplara oranla daha fazla bulunmuştur. Maslach Tükenmişlik Envanteri alt boyutları birlikte ikincil travmatik strese ilişkin toplam varyansın yaklaşık %20'sini açıklamakta olup, sadece "duygusal tükenme" alt boyutu ikincil travmatik stres üzerinde yordayıcı olarak rol oynamaktadır. Adli psikotravmatoloji ve adli psikopatoloji kapsamında yapılandırılan bu tez,

hem göçün bir ikincil travma olarak değerlendirilmesine yönelik akademik araştırmalara sağlayacağı veri hem de travmatik bir olay olarak göçün negatif doğalı etkilerinin azaltılmasına yönelik geliştirilecek strateji ve önleme programlarına sağlayacağı bilimsel bilgi açısından temel bir öneme sahiptir

Anahtar sözcükler: Mülteciler; göçmenler; travma; ikincil travmatik stres, tükenmişlik; dolaylı travmatizasyon; kamu çalışanları; STK çalışanları; travmaya müdahale; psikotravmatoloji

INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF WORKING WITH MIGRANTS ON EXPERTS IN THE TRAUMA FIELD: SECONDARY TRAUMA

SUMMARY

In this study, it was aimed to investigate the psychological effects of the work with refugees on the trauma field experts and to describe possible risk factors and protective factors that explain secondary traumatization. It was also purposed to investigate the effect of occupational skills, education level, special training in trauma field, intensity of trauma work, burnout level, coping style and personal trauma history of the trauma explaining secondary trauma over workload, case burden and years of experience. Trauma and Attachment Belief Scale to collect data for a total of 180 people, 36 Migration Specialists, 36 Police Officers, 36 Psychosocial Professionals, 36 Data Preparation and Control Operators and 36 field workers working in DGMMs. Post Traumatic Stress Symptoms Scale (PTSDS), Maslach Burnout Inventory (MTI) and Personal Information Form were applied. Thus, this analysis shows burnout and secondary traumatic stress symptoms decrease significantly as the age increases. The burnout levels of professionals working in non-governmental organizations are higher than police, civil servants, provincial migration experts and professional professionals working in the field of migration. Working with migrants influences the social lives of individuals to a certain extent. The secondary traumatic stress levels of the participants, whose social life was negatively affected by working with refugees, were found to be higher than the groups whose social life was not affected and positively affected. The Maslach Burnout Inventory sub-dimensions together explain about 20% of the total variance regarding secondary traumatic stress, and only the "emotional exhaustion" sub-dimension plays a role as a predictor on secondary traumatic stress. This thesis, structured within the scope of forensic psychopathology and forensic psychotraumatology, has a fundamental importance in terms of

both the data it will provide to academic researches regarding the evaluation of migration as a secondary trauma, and the strategy to be developed to reduce the negative effects of migration as a traumatic event and the scientific knowledge it will provide to prevention programs.

Keywords: Refugees; immigrants; trauma; secondary traumatic stress; burnout; indirect traumatization; public employees; non-governmental organization employees; trauma intervention; psychotraumatology

1.GİRİŞ VE AMAÇ

Adli bilimler alanından klinik psikoloji ve psikiyatriye kadar olan geniş bir uzamda göç, göçün psikolojik etkileri, göçmen ve mültecilerle çalışan uzmanlardaki ikincil travma ile ilişkili psikotravmatoloji yönelimli yapılan bilimsel çalışmalar günden güne artmaktadır. "Psikotravmatoloji" disiplini, travmatik durum ve olaylara yönelik insanların tepkilerine, travma psikoterapilerine ve önleme politikalarına odaklanmaktadır. Psikotravmatoloji, akut ve kronik travmatik yaşantıların insan psikolojisine etkilerini değerlendirerek çocukluk çağı travmaları ile deprem, yangın ve sel gibi felaketlerin yanı sıra göç, sığınmacılık ve savaş süreçleriyle ilişkili olarak ortaya çıkan travmatik stres ve travmatik dissosiyasyon konularında çalışmalar yapan bilim dalıdır (Öztürk, 2020; Spiegel, 2006). Bu konuda Türkiye ve dünyada çok sayıda yapılan çalışmalara rağmen kamuda yapılan araştırmalar ise oldukça sınırlı sayıdadır. İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak 2013 yılında kurulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve diğer göç ile ilgili çalışan hem devlet hem de sivil toplum örgütleri, göçün psikolojik ve sosyolojik yansımalarına karşılık alınabilecek tedbirler, stratejiler ve eylem planlarının yapılandırılması sürecinde kritik bir rol üstlenmektedir. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programında gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada, mültecilerle çalışmanın, travma sahasında çalışan uzmanların üzerindeki psikolojik etkilerini araştırmak ve hem ikincil travmayı açıklayan olası risk faktörlerini hem de koruyucu faktörleri tanımlamak hedeflenmiştir. Mesleki becerilerin, eğitim düzeyinin, travma sahasındaki özel eğitimlerin, iş yükü, vaka yükü ve deneyim yılı üzerinden travma işine maruz kalma yoğunluğunun, tükenmişlik düzeyinin ve travma sonrası stres belirtileri düzeylerinin, ikincil travmayı açıklamada ne ölçüde etkili olduğunun araştırılması amaçlanmıştır.

Olumsuz yaşam deneyimleri, yalnızca travmatik durum veya olaylara doğrudan maruz kalan bireyi değil, aynı zamanda bu kişilerin iletişim halinde olduğu yakın iş ve sosyal

çevresini de etkileyebilmektedir. İkincil travma, dolaylı ya da ikincil olarak negatif deneyimlere maruz kalan bireylerde; yeniden yaşama, kaçınma, artmış uyarılma belirtileri gösterme ve hayatı sürdürmekte zorluk çekme gibi travma sonrası stres bozukluğu belirtilerinin ortaya çıkması olarak ifade edilmektedir. Göç, göçmen ya da mülteciler adına travmatik bir yaşam deneyimi olarak algılanıyor olsa da bu yaşam deneyiminin gelişimsel yanları da bulunmaktadır. Ancak son yıllarda farklı disiplinlerdeki hem akademik hem de uygulamalı çalışmalara konu olan göç olgusu, öncesi, esnası ve sonrasıyla tümden travmatik bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztürk, 2020; Öztürk, Erdoğan & Çalıcı, 2019).

Travmatik bir süreç olarak göçe doğrudan maruz kalan mülteciler ile çalışan psikologlar, sosyal hizmet uzmanları, polisler ve diğer saha çalışanları, kendi mesleklerini ifa ederken göçün travmatize edici negatif komponentli psikolojik sürecini dolaylı olarak deneyimlemekte ve travmatize olan bu meslek mensupları "göç" travmasından kaynaklı olarak ikincil travmatik stres belirtileri gösterebilmektedir. Bu sebeple, travma alanında çalışan ruh sağlığı uzmanları veya kendi mesleğinden ötürü travmatik olaylara büyük oranda maruz kalan polis, itfaiye ve arama-kurtarma çalışanları gibi meslek mensuplarının deneyimledikleri ikincil travmatik stres belirtilerinin daha kronik bir psikopatolojik yapıya dönüşmesini engellemeye yönelik gerekli tedbirler ve önlemler ivedilikle alınmalıdır.

Mültecilerle çalışan uzmanların ikincil travmatik stresi yaşantılama sıklığı ve bu travmatik yaşantıların bireyler üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarılması araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. İşleri gereği, travmatize bireylerle çalışan uzmanlar, profesyonel bir destek sağlayabilmek, bilgi edinmek ve olayların niteliğine ilişkin gerekli içerikleri öğrenme sürecinde bu travmatik yaşantıların yıkıcı ve olumsuz etkilerini içselleştirerek kendileri de belirli oranda travmatize olabilmektedir. Bu araştırmada, göç travmasının mülteciler ile çalışan uzmanlar üzerindeki etkilerini araştırmak, ikincil travmatizasyonu açıklayan olası risk faktörlerini ve koruyucu faktörleri tanımlamak hedeflenmiştir. Mesleki

becerilerin, eğitim düzeyinin, travma sahasındaki özel eğitimlerin, iş yükü, vaka yükü ve deneyim yılı üzerinden travma işine maruz kalma yoğunluğunun, tükenmişlik düzeyinin, başa çıkma tarzının ve uzmanın kişisel travma öyküsünün, ikincil travmayı açıklamada ne ölçüde etkili olduğunun araştırılması da bu çalışmanın diğer bir amacını oluşturmaktadır.

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezler aşağıda yer almaktadır.

H1 : Farklı meslek grupları arasında tükenmişlik düzeyleri istatiksel olarak farklılaşmaktadır.

H2: Travma alanında profesyonel olarak çalışan bireyler, bu alanda çalışan gönüllü bireylere oranla daha düşük düzeyde ikincil travmatik stres deneyimlemektedir.

H3: Katılımcıların iş yükü (haftalık çalışma saati) arttıkça deneyimledikleri ikincil travmatik stres de istatiksel olarak artacaktır.

H4: Katılımcıların duygusal tükenmişlik seviyeleri arttıkça ikincil travmatik stres düzeyleri de istatiksel olarak artacaktır.

H5: Katılımcıların travma ile ilgili aldıkları eğitim arttıkça ikincil travmatik stres belirtileri azalmaktadır.

Adli psikotravmatoloji ve adli psikotravmatoloji kapsamında yapılandırılan bu tez, hem göçün bir ikincil travma olarak değerlendirilmesine yönelik akademik araştırmalara sağlayacağı veri hem de travmatik bir olay olarak göçün negatif doğalı etkilerinin azaltılmasına yönelik geliştirilecek strateji ve önleme programlarına sağlayacağı bilimsel bilgi açısından temel bir öneme sahiptir. Göç, olumsuz yaşam deneyimi olarak sadece bu sürece maruz kalan bireyleri değil aynı zamanda bu travmatize bireylerle çalışan bireyleri de negatif yönde etkileyerek onların belirli ölçüde ikincil travma, tükenmişlik ve travma sonrası stres belirtilerini yaşamalarına sebep olmaktadır. Bu sebeple göç konusu psikotravmatolojik bir zeminde değerlendirilerek olumsuz yaşam deneyimlerinin travmatize edici etkilerini nötralize etmeye yönelik hem akademik eğitimler hem de uygulamalı çalışmalar yapılmalıdır (Öztürk, 2020; Öztürk, Erdoğan & Çalıcı, 2019).

2.GENEL BİLGİLER

2.1. Göç Kavramı

Doğası gereği travmaları, kayıpları ve neticesinde yası beraberinde getiren göç olgusunun tarihi yüz binlerce yıl öncesine kadar uzanmakta olup bu olgu, dünyanın bütün zamanlarında barındırdığı bütünün ya da toplumun homojenliğinde bir "sorun kaynağı" olarak algılanma eğilimindedir. Günümüzde göçün bir kriz hâlinde deneyimleniyor oluşu, özel olarak göçmenlerle çalışan bir ruh sağlığı uzmanı grubunun varlığını da elzem kılmıştır. Göç, bireyin sadece kendisi üzerinde değil, nesiller arası düzlemde etkilerini gösteren; gerçekleştiği anın öncesini ve sonrasını da kapsayan, kişinin ruhsal dünyasındaki temsiline pek çok dış faktörün de eklemlendiği, bireylerin hayatını tümden değiştiren ve her durumda travmatik bir olgudur (Öztürk, 2020; Öztürk, Erdoğan & Çalıcı, 2019). Multidisipliner bir çalışma alanı olması sebebiyle göçün tanımı ve metodolojisinde belirli farklılıklar bulunmaktadır. 20. ve 21. yüzyılın en güncel sorunlarından biri olan göç için net bir tanım yapılamamaktadır. Göç kavramı sosyal, ekonomik ve siyasi etmenlerden ayrı düşünülemez. Her göç, kendine has özellikler taşıdığından, farklı göç tanımlamaları yapmak mümkündür (Çağlayan, 2013: 95). Bu anlamda araştırmanın bu kısmında göç kavramının tanımlanması ve göç kavramı ile ilişkili diğer kavramlar detaylı bir şekilde incelenip açıklanacaktır.

2.1.1. Göçün Tanımlanması

Türk Dil Kurumu'na göre göç kavramı; "finansal veya siyasi sebeplerle kişilerin ya da grupların bir yerleşim yerinden diğer bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret olarak tanımlanır. Diğer bir deyişle; insanların bireysel ya da kitlesel olarak bulundukları coğrafyadan farklı bir coğrafyaya devamlı ya da geçici olarak yer değiştirmesidir (Topcuoğlu, 2016). Göç kavramı başka bir tanımda; bir şahsın veya bir grup insanın sınır ötesine geçmesi veya bir ülke içinde yer değiştirmesidir. Göçün süresi, kavramsal boyutu ve

sebebi ne olursa olsun; göç süresince insanlar yer değiştirir. Buna, sığınmacıların, göçmenlerin, yerinden edilmiş bireylerin, aile birleşimi gibi değişik amaçlarla hareket eden bireylerin göçü de dâhildir (IOM [Göç Terimleri Sözlüğü], 2013).

2.1.2. Göçün Oluşum Süreci

İnsanlığın tarihiyle, göçün tarihi süreci birbiriyle eşlenik olarak değişim ve gelişim göstermekte hatta iç içe geçmektedir. İlk çağlardan beri iklim ve finansal sebepler, göçe temel teşkil eden nedenler olmuştur. Avcı-toplayıcı grupların yiyecek bulmak zorunda olmaları, insanoğlunun yiyecek bulma nedeniyle yaptıkları göçler, göç tarihinin başlangıcını oluşturur. Savaşlar veya salgın hastalıklar gibi çeşitli nedenlerden dolayı tarih boyunca farklı göç hikayeleri olmuştur. Bununla birlikte, özellikle 1950'lerden sonra, göçün meydana gelmesi farklı biçimlerde hızlanmıştır. Birleşmiş Milletler'e göre, 1965'te 75 milyon uluslararası göçmen varken; 2010'da bu rakam 214 milyona ulaşmıştır. (King, 2010: 13).

Ancak, bu istatistiklere dahil edilmemiş birçok kayıt dışı göçmen mevcuttur ve bu da gerçek göçmen miktarının kaydedilenden daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Ekonomik faktörler göçün temel nedenlerinden biri olarak görülse de özellikle işgücü göçünde, insanların hareketine temel oluşturan başka nedenler de vardır. Bu anlamda siyasi sorunlar veya doğal afetler de bir göç kararına yol açabilmektedir (Akçapar & Şimşek, 2018).

Göç kalıpları, varış yerleri ve biçimleri yüzyıllar boyunca çeşitlilik göstermiştir. 16. ve 18. yüzyıllar arasında göç, uluslararası göç kapsamında sömürgecilik nedeniyle kölelik veya emek gücü şeklinde gerçekleşmiştir. Çünkü insanlar madenlerde veya çiftliklerde çalışmak için Avrupa veya Afrika'dan Yeni Dünya'ya-Amerika'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. 1550'lerden sonraki yıllarda, Afrika'dan yaklaşık 15 milyon insan Amerika'ya göç etmiştir. (Stalker, 1994: 10).

Afrikalı kölelere ek olarak, 1800'lü yıllarda birçok Avrupalı, çiftliklerde ve inşaatta çalışmak için Yeni Dünya'ya göç etmiştir. Ancak 1900'lerin başında sömürgeci güçlerin

köleliğin kaldırılmasıyla bu süreç büyük oranda sona ermiştir (Toksöz, 2006; Abadan-Unat, 2006). Ayrıca Amerika göç politikalarını düzenlemeye ve daha katı politikalar uygulamaya başlamıştır. 1880'lere kadar Amerika'ya göç etmenin tek koşulu, okyanusu geçme masraflarını finanse etmektir. O zamandan beri Amerika, göçle ilgili daha katı düzenlemelerin yanı sıra başka kriterler de geliştirerek ülkesini göç yöneliminde geçmişe göre daha erişilmez hale getirmiştir (Castles & Miller, 2003: 56-57).

Kıtalararası göçün yanı sıra, 19. yüzyılda Avrupa'da ve iki dünya savaşı arasında da işçi hareketleri gerçekleşmiştir. Avrupa içindeki göçün temel nedeni ekonomiktir. Bununla birlikte, 1945 itibariyle, kıtadaki göçün yönü, daha az gelişmiş ülkelerden, esas olarak işgücü istihdamı, yani "misafir işçiler" şeklinde oldukça gelişmiş ülkelere kaymıştır. Belçika, Hollanda, Almanya ve Fransa gibi Kuzey Avrupa ülkeleri, esas olarak Güney Avrupa'dan işçi istihdam etmiş; dahası, 1960'lardan 1970'lerin ortalarına kadar, Kuzey Avrupa ülkeleri ile Türkiye veya Fas gibi az gelişmiş ülkeler arasında misafir işçiler için hükümet içi anlaşmalar olmuştur. Örneğin, 1973'te Almanya'nın Türkiye'den işgücü talebi ve yasal anlaşmaların bir sonucu olarak farklı Avrupa ülkelerine yaklaşık bir milyon Türk işçi göç etmiştir (Abadan-Unat, 1976: 7). Bireyler, bazen kişisel menfaatlerini, ekonomik faaliyetlerini ve özel hayatlarını düşünerek, bazen de ailevi durumlar sebebiyle göçe yönelmişlerdir (Audas ve Mcdonald, 2004: 17). İnsanları göç etmeye iten faktörlerin başında güvenlik ve ekonomik sebepler gösteriliyor olsa da göç eden kimselerin motivasyonları süreç boyunca önem ve doğası bakımından farklılıklar gösterebilmektedir. (Cummings, Pacitto, Lauro & Foresti, 2015). Bu nedenle göçün kendine özgü dinamikleri ve işleyiş şekilleri bulunmaktadır. Çağlayan (2010), göçün bu kendine özgü dinamiklerini ve işleyiş şekillerini belirli bir perspektifle ele alarak "Göçün Yedi Kanunu" şeklinde şematize etmiştir:

Şekil I: Göçün Yedi Kanunu (Çağlayan, 2010: 69-70)

2.1.3. Göçün Nedenleri

Türkiye, doğu ile batı arasında bir köprü olarak her zaman göç akışlarına sahne olan Anadolu Yarımadası üzerinde yer almaktadır. Bu coğrafi konum, Türkiye'yi göç konusunda önemli kılmaktadır. Türkiye'de yaşanan kitlesel zorunlu göç hareketleri ise bazı önemli nedenlerden kaynaklı olarak yaşanmaktadır. Bu nedenler; 1987'den günümüze zorunlu OHAL uygulaması, yayla yasaklarının hayvancılık etkinliklerinin yok olması, can güvenliğinin tehlike altında olması, askeri çatışmaların yarattığı gerginlik, askeri çatışmaların ekonomik yapıya ve işletmelere verdiği zarar, koruculuk sistemi, çocukların geleceğine dair duyulan kaygılar ve faili meçhul cinayetlerdir. Bu nedenleri farklı gruplar altında ele almak gerekirse; finansal nedenler başlığı altında iş bulamamak, doğal kaynakların varlığındaki bozulma, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, tarım arazilerinin bölünmesi, siyasi nedenler başlığında savaş, ayaklanma, sınır ihlali, askeri darbe, çatışma, terör, sosyal nedenler başlığı altında eğitim,

sağlık, güvenlik gibi sosyal imkânların yetersizliği ve nüfus artışı ve son olarak doğal nedenlerden deprem, sel, erozyon, kuraklık, heyelan, çölleşme yer almaktadır (Yalçın, 2004).

2.1.4. Göçün Temel Özellikleri ve Bileşenleri

İnsanların doğduğu ve yaşadığı mekân arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Mekânsal değişikliğe karşılık gelen göç, bireyin psikolojik durumu başta olmak üzere topluma dair olan hemen her şeyi etkileyen bir olgudur (Güvenç, 1996: 21). İnsanlar yaşadıkları mekânları çeşitli nedenlerle terk etmek durumunda kalmışlardır. Bireylerin iradesi dışında gelişen doğa hadiseleri tarihsel süreç içerisinde göçün en önemli nedenlerini oluşturmuşken, sanayi devrimi sonrasında asli belirleyicisi insan olan ekonomik, siyasi ve sosyal nedenler göçün en önemli nedeni haline gelmiştir (Keleş, 1996). Yeniden vurgulanmak istendiği üzere, göçün en temel özelliği travmatik bir süreç olması ancak gelişimsel bir sürece de hizmet etmesidir (Öztürk, 2020). Belirgin temel özellikleri olan göç olgusunun temel bileşenleri de mevcuttur. Literatürde göçün temel özellikleri ve bileşenleri sıklıkla birbirine yakın anlamlarda kullanılmaktadır (Bhugra, 2004; Çağlayan, 2010; Öztürk, Erdoğan & Çalıcı, 2019). Yalçın'a göre göçün temel bileşenleri; Şekil 2'de görüleceği üzere üç kategoride toplanmıştır. İlk kategoride ekonomik, sosyal, siyasi ve bireysel nedenler; ikinci kategoride coğrafi, ekonomik ve kültürel yer değiştirme hareketi ve üçüncü kategoride ise kısa, orta ve uzun süreli fonksiyonları bulunur (Yalçın, 2004: 4).

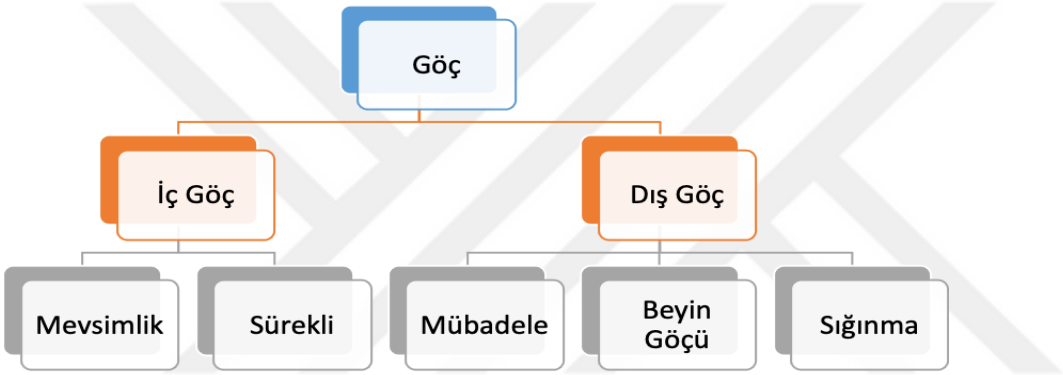
Şekil II: Göçün Bileşenleri

2.1.5. Göçün Türleri

Göç olgusu pek çok disiplin tarafından incelenmiş ve farklı türlerde gruplandırılmıştır. Bu gruplar belirli açılardan farklılaşsa da büyük oranda benzerlikler göstermektedir. Şekil III'te yer aldığı üzere göç türleri; iç ve dış göç olmak üzere iki temel kategoride değerlendirilmekte olup iç göç mevsimlik ve devamlı, dış göç ise mübadele, beyin göçü ve sığınma olmak üzere toplam beş bölümde araştırılmaktadır (Arıkan, 2015; Kaya, 2015).

Şekil III: Göç Türleri

2.1.5.1. İç Göç

İç göç tanımlaması, birey ya da kitlelerin ülke sınırları içerisinde gerçekleştirdikleri göç eylemi olarak yapılmaktadır. İç göç genel olarak; kırsal bölgelerden şehirlere, kırsal bölgelerden kırsal bölgelere ve şehirlerden başka şehirlere, finansal gelişmişlik ve kalkınmışlık düzeyi ile yerleşme sürelerine bağlı olmak üzere değişim göstermektedir (Pazarcıoğlu, 2005: 121).

Türkiye'de iç göçü açıklamaya yönelik düşünceleri Yalçın (2004: 115); kırsal yapıda meydana gelen teknolojik dönüşüm, sanayinin bazı önemli şehirlerde hızla genişlemesi, Türkiye'de görülen hızlı nüfus artışı, kentin çekici özellikleri, köyün itici özellikleri ve kan davaları ve terör olayları olarak açıklamaktadır. Gelişmiş ülkelerde iç göçler sanayileşmenin

bir getirisi olarak ortaya çıkmıştır. Fakat az gelişmiş yahut gelişmekte olan ülkelerde ise iç göçler, sanayileşmeyi meydana getirmiştir (Öztürk & Altuntepe, 2012).

İç göçten bahsederken "Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişiler" kavramından da bahsetmek doğru olacaktır. Ülkesinde yerinden edilmiş kişilerle ilgili farklı kültürlerdeki bilimsel çalışmalar bulunmaktadır. Doğal afet, çevre koşulları, iklim ve silahlı çatışmalar gibi sebeplerle zorunlu olarak ülke sınırları içerisinde yer değiştiren kişiler için bu tanımlama kullanılmaktadır. Kenya, Kongo ve Sudan gibi daha birçok ülke insanlar ülke içerisinde mecburi yer değiştirmektedirler. (Öztürk & Altuntepe, 2012; Öztürk, Erdoğan & Çalıcı, 2019; Yalçın, 2004: 13).

2.1.5.2. Dış Göç

Dış göç kavramı ise, bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan göç faaliyetleri olarak tanımlanabilir. Bu göç türünde isteğe bağlı bir durum olabileceği gibi, zorunluluk da söz konusu olabilmektedir. Uluslararası boyutta dış göçün artış nedenleri arasında ise, iletişim ve ulaşım imkanlarının artışa geçmesi gösterilebilir. Yaşam koşullarını iyileştirmek maksadıyla yapılan göçler gönüllü dış göçlere örnektir. Bunun yanında (Şahin, 2010: 57); savaş, açlık ve doğal afetler gibi nedenlerle yapılan göçler ise zorunlu dış göçler olarak tanımlanır. Daha önce de belirtildiği üzere dış göçler; beyin göçü, mübadele ve sığınma gibi türler içerisinde ele alınabilmektedir. Türkiye'deki dış göç olgusu irdelendiğinde ise bazı önemli noktalar ortaya çıkmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde Türkiye'den diğer ülkelere yapılan dış göç incelendiğinde;

- 1973 yılında meydana gelen Petrol Krizi sebebiyle Batı Avrupa ülkeleri işgücü talebini azaltmış, işgücü göçü de Suudi Arabistan, Libya ve Irak gibi petrol zengini Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerine yönelmiştir.

- 1990 yılında meydana gelen Körfez krizi öncesinde yoğun bir göçün yaşandığı bu tarihlerde yaklaşık 700 bin kişinin çalışmak üzere bu ülkelere göç ettiği bilinmektedir.

- 1961-1975 yılları arasında yaşanan dış göçlerin büyük oranının Almanya'ya gerçekleştiği ifade edilmektedir.
- 1975-1984 yıllarında arasında yaşanan dış göçlerin büyük oranının ise Arap ülkelerine olduğu görülmektedir.
- Göçün nereye yapıldığı kadar niteliği de değer taşımaktadır.
- 1960'lı yıllarda başlayan dış göçlerin fazlasıyla kol gücüne dayanan işler için gerçekleştiği ve zamanla kişilerin toplumsal yaşama uyum sağlamak amacıyla gittikleri ülkelere, ailelerini de aldırdıkları görülmektedir (İŞKUR, 2011: 6).

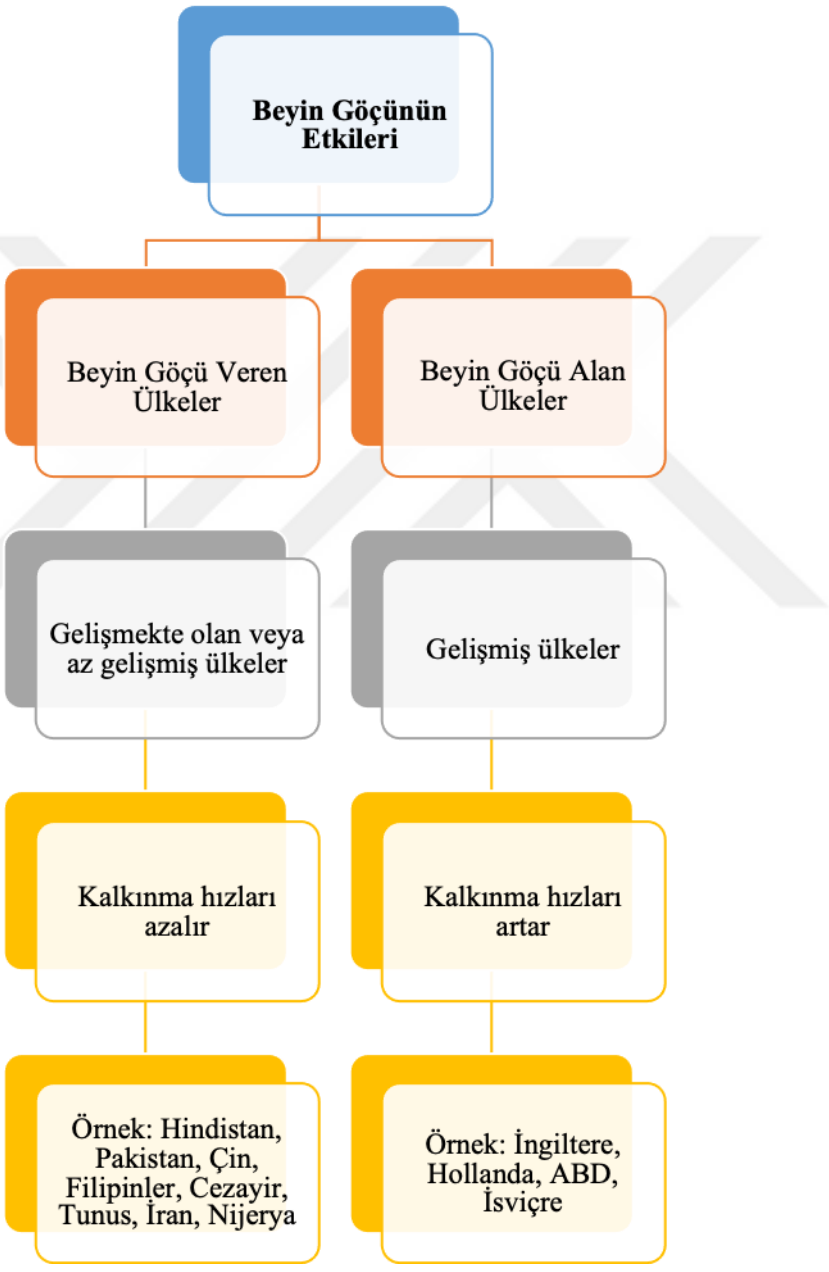
2.1.6. Göçün Etkileri ve Yansımaları

Göç hareketlerinin uluslararası ve hükümetler arası düzeylerdeki etkilerinin yanı sıra, ayrılan ve geride kalanlar üzerinde büyük ölçüde dramatik etkileri vardır. Göç süreci aile kararlarını etkiler, ilişkileri yeniden şekillendirir ve aileye ayrılık getirir. Durum ne olursa olsun, her zaman geride kalan ve taşınanla iletişim halinde olmaya çalışan biri vardır. Göç çalışmaları alanındaki genel eğilim nedeniyle, araştırmalarda asıl ilgi göçmenlerin kendilerine verilmektedir. Ancak madalyonun diğer yüzüne odaklanan çalışmalar -geride kalanlar- sürecin yalnızca olanları etkilemediğini açıkça göstermektedir.

Bugün, erkeklerin göçünün evde geride kalan kadınların yaşamları üzerinde çok önemli etkileri olduğu kabul edilmektedir. Reeder'e (2001) göre erkek göçünün Sicilyalı kırsal ailelerin yaşamları üzerinde önemli etkileri vardır ve göçün bir sonucu olarak aile ekonomisinin dinamiklerinin değiştiğini belirtmiştir. Dahası, göçmen hanede "karı kocanın" ve "baba-annenin" cinsiyet rolleri değişmiştir. Parreñas (2001), göçmen babaların yokluğunun Filipinler'de kadınların annelik rolünü güçlendirdiğini ve değiştirdiğini belirtmektedir. Pribilsky (2004) ayrıca, ailelerde yeni rollere sahip olmaları nedeniyle eşlerinin göçünden sonra kadınların güçlendirilmesini desteklemektedir. Eşleri yurtdışındayken, kadınlar çekirdek

ailenin başı olur ve harcamalar veya çocukların bakımı gibi hane halkı ile ilgili kararlardan kendisi sorumludur (Gulati, 1993). Dış göçe ait etkiler mercek altına alınmak istendiğinde ise, öne çıkan türlerden biri de beyin göçü olmaktadır. Beyin göçünün ortaya çıkardığı Şekil IV'de incelenmektedir (Tosun, 2014).

Şekil IV: Beyin Göçünün Etkileri

Beyin göçünün etkileri ülkeler açısından tutarlı bir etki gösteremeyebilir. Beyin göçü, bazı toplumların kalkınma hızını arttırırken bazı toplumların ise kalkınma hızını azaltabilmektedir. Başka bir ifade ile beyin göçünü alan ülke ve beyin göçünü veren ülke

arasında etkiler temelinde bazı ayrımlar ortaya çıkmaktadır. Göçün başka bir temel etki unsuru da göçlerin toplumsal değişimlere sebep olabilmesidir. Belirli bir zamanda ve belirli bir coğrafi bölgede gerçekleşen değişim; insan, zaman ve mekân olgularına dayanmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere, toplumsal değişimlerin de temelinde göç olgusu yatmaktadır. Bu hali ile göç olgusu, toplumsal ve mekânsal açıdan birçok etki yaratmakta ve hem siyasal sistemleri hem de ekonomileri etkisi altına almaktadır (Doğan, 2002: 224).

2.1.7. Göçün Sonuçları

Dünya nüfusu, değişim ve dönüşümler içerisinde mobil bir hareket halindedir ki yaygın göçler sonrasında bireyler adına coğrafi konum merkezsizleşmiştir (Öztürk, 2020). Göç kavramı coğrafi konumu merkezsizleştirmesi kadar insan ve insana ait hemen her şeyi etkileme özelliğine sahip bir olgudur. Bu olgu, tarihin her döneminde farklı yönleriyle ele alınması gereken bir konudur. Göçe sebep olan etkenler ve göç sürecinin beraberinde getirdikleri, göçün sonuçları üzerinde önemli bir role sahiptir. Göç olgusu farklı yönleriyle ele alınmazsa, etkileri öngörülemeyeceğinden dolayı birbirinden farklı birçok soruna zemin hazırlayabilir. Halbuki yapılan çalışmalarda, farklı yönleriyle var olan göç olgusuna sadece sosyal politika açısından yaklaşılmaktadır Kompleks ve akışkan doğalı göç süreci, toplumun ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarıyla yakından ilişkili ve bu alanları derinden etkileyen toplumsal bir süreç olarak tanımlanmalıdır (Borjas, 1994; Öztürk, Erdoğan & Çalıcı, 2019). Göç ile ilgili güncel verilere bakıldığında, Castles ve Miller'in (2008) süreç için kullandığı "göçler çağı" ifadesi bu dönüşüme vurgu yapmaktadır.

"*Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*" adlı bilinen çalışmalarında günümüzdeki göç gerçeğini göz önünde bulundurarak, beş nüfus hareketi hipotezinde bulunmaktadır. Aşağıda yer alan beş hipotez, göç tanımlamasının içinde yer alan tüm sebepleri bir araya getiren; göçün farklı dinamiklerine değinen bir bakış açısı

sunmaktadır. Castles ve Miller (2008: 14)'e göre küresel göçler, bu beş hipotez üzerinde değerlendirilebilir:

(I) Göç, global bir boyut kazanmakta; uluslararası göç artmaktadır.

(II) Göç, tüm dünyada hızlanmaktadır. Farklı ülkelerdeki göç hızı, artış hızındaki yükselişle görülebilmektedir.

(III) Göç olgusu, kendi içinde farklılaşmaktadır. Ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlere bağlı göçler kadar; zorunlu ve gönüllü göçler vasıflı iş gücünden vasıfsız iş gücüne dayalı göçlere kadar göçler kendi içinde birbiri içine geçmektedirler.

(IV) Geçmişte olmadığı kadar, kadınlar da erkekler kadar hatta onlardan daha fazla göçe yönelmektedirler.

(V) Göç, giderek siyasal bir nitelik kazanmaktadır. Buna bağlı olarak göçün hızı, yönü, merkezi ve sınırı, nedenleri ve sonuçları kadar göçmenlerin niteliği ve yaşadıkları sorunlarda birtakım değişiklikler görülmektedir.

2.1.8. Göç ve Travma İlişkisi

Göç her anlamda kişilerin daha gelişmiş bir hayata olan özlemiyle tetiklenen ve geçmişindeki olayların yaşadığı sınırların dışına çıkarak; geçmiş olayların neden olduğu tüm olumlu ve olumsuz duygulara rağmen geçtiği sınırda geçmişte yaşadığı olaylara meydan okuması olarak düşünülebilir. Göç ve kültürel etkilerin ruhsal sonuçlarını, psikiyatrik tanı kategorilerinde ayrıntılı değerlendirmek gerekmektedir. Küreselleşmekte olan dünyanın her yerinde değişen ya da gelişen ekonomik ve siyasi etmenler, kişilerin ruh sağlığını olumlu ya da olumsuz etkileyebilir. Göç süresince, bireyin iç veya dış şartlar sebebiyle uyum gösterememesi patolojik bir sürece neden olabilir. Ancak daha öncede belirtildiği gibi, büyük oranda travmatik bir süreç olan göçün bireylerin ruh sağlığını olumlu yönde etkileyebilmesi de mümkündür. Ülke değişimleri kişide kendi potansiyelini kullanabileceği pozitif bir yapılanmaya neden olabilir, bu da gelişimsel göç olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda

göçler, *psikojen pompa* etkisine neden olmaktadır. Toplumların genelinde yenilenerek işe yaramayan baş etme yöntemlerinin, geçmişteki yaşantılarında bırakılabilmesi, büyük göçler sonucunda olmaktadır. Büyük göçler sonucunda ortaya çıkan kültürel değişimler, geleceğe yönelik gelişimsel adımlar atmak isteyen kişilerin önünü açar ve bu aile tiplerini de etkiler (Öztürk, 2020).

İnsanlık tarihi boyunca, kişiler, doğal afetler, savaşlar veya ekonomik gereksinimlerden ötürü göç etmişlerdir. Kişinin kendini ait hissettiği yerden zorunlu olarak ayrılması ve devamında başka bir ülkeye sığınarak; gelecek kaygısı içinde belirsizlikler taşıyarak hayatta kalma zorunluluğu; göç edenler için göçün hem esnasında hem de neticesinde travmatik yaşam deneyimleri olarak algılanmaktadır. Göç eden kişilerin çoğu, özellikle savaştan ötürü göç etmek zorunda kalanlar, psikolojik travmalara maruz kalırken kimlik problemleri de yaşamaktadırlar. Göç sürecinin anlık ve uzun dönemli en temel sonuçlarından biri dissosiyatif reaksiyonlardır. Zaten göçün travmatik bileşenlerine ancak ve ancak dissosiyatif savunmalarla katlanılabilmektedir. Bu dissosiyatif savunmalar göç esnasındaki travmatik yaşantıların proses edilememesi ile doğru orantılı olarak bir dissosiyatif bozukluğa dönüşebilmektedir. Dolayısıyla göçmenlerle ilgili psikiyatrik görüşmelerde, travma sonrası stres bozukluğu kadar dissosiyatif bozukluk tanısının da değerlendirilmesi son derece önemli bir mesleki gerekliliktir (Erikson, 1968; Öztürk, 2020).

Kimlik oluşumu sürecinde kendinden memnun olmama ve ne istediğini, nasıl olduğunu bilememe halinin neticesinde kişiler, agresif ve saldırgan tutumlara girebilmektedir. Savaştan ötürü göç eden; savaşın yıkıcı sonuçlarını atlatamayan ve travmatik süreci sürdüren göçmenlerin suça karışma olasılıkları da psikolojik durumlarıyla doğru orantılı olarak değişmektedir. Savaş görüntülerinin zihinlerinde yeniden canlandığı göçmenlerde, travma sonrası stres bozukluğu, dissosiyatif bozukluklar, depresyon ve anksiyete bozuklukları gibi birçok ruhsal hastalık görülebilmektedir. Bu psikiyatrik hastalıklar; özellikle dissosiyatif

bozukluklar, göçten yıllar sonrasında da kendini gösterebilir (Carlson & Rosser- Hogan, 1991; Marsella, Friedman & Spain, 1993; Öztürk, 2020).

Dünyanın farklı ülkelerinde ve farklı kültürlerinde yapılan travma ile ilişkili çalışmalar, göç deneyimine özgü karmaşık psikososyal stresörleri ortaya çıkarmaktadır. Alandaki bazı bilimsel çalışmalar ise belirli stresörleri ve bunların kümülatif etkilerini, göçmen travmasıyla ilişkili sıkıntı semptomlarının- yani TSSB ve klinik anksiyete ve depresyon seviyelerinin- tetikleyicileri olarak tanımlamıştır. Klinik boyutlarda psikolojik sıkıntıya yol açan şeyin tek başına göç olmadığı, daha çok göç öncesinde, sırasında veya sonrasındaki travmatik olaylar olduğu belirtilmektedir (Bağdaş & Demir, 2018: 23; Bhugra, 2004; Desjarlais ve ark., 1995). Literatür, ciddi psikolojik sıkıntılara yol açabilecek travmatik deneyimler için önemli potansiyelin olduğu dört göç aşamasını tanımlamaktadır:

1) Göç öncesi travma, yani yer değiştirmenin temel belirleyicisi olan göçten hemen önce yaşanan olaylar;

2) Yeni ülkeye transit geçiş sırasında yaşanan travmatik olaylar;

3) Sığınma arama ve yeniden yerleştirme sürecinde devam eden travmatik deneyimler;

4) İşsizlik, yetersiz destek ve azınlık zulmü nedeniyle göç edilen ülkede standartların altında yaşam koşulları (Foster, 2001).

Özellikle göç savaşlara bağlı olarak yaşandığında, maddi ve manevi kayıpları beraberinde getirirken birçok travmaya da sebep olmaktadır. (Bhugra, 2004, 2005; Balcıoğlu, 2007). Travmatik olaylar, kişilerin hayatını tehdit eder ve ruhsal durumlarında kalıcı izler bırakır. Bireyin yaşama uyum sürecini etkilerken; bireyde çaresizlik hissi yaratır. (Budak, 2005: 765; Öztürk & Uluşahin, 2013: 56). Bu doğrultuda travmatik olaylar bireylerin aktüel yaşamlarında kesinti yaratan bir faktör olarak devreye girmekte ve bu faktör onların

işlevselliğini bozarak travma sonrası stres bozukluğu ve dissosiyatif bozukluklar önde gelmek üzere travma ile ilişkili temel psikiyatrik tanılar almalarına neden olmaktadır (Öztürk, 2020).

Mülteciler yaşadıkları yerleri gönüllü olarak terk etmezlerse birçok travmatik olayı tecrübe etmek zorunda kalabilirler (Demirbaş & Bekaroğlu, 2013: 12). Özellikle mülteciler; şiddete maruz kalmalarından doğan güvensizlik hissi, temel ihtiyaçlardan ve toplumsal destekten yoksunluk, gibi durumların bir ya da birden fazlasını tecrübe ettiği zaman yoğun strese bağlı olarak depresyon, travma sonrası stres bozukluğu ve uyum bozukluğu gibi patolojiler göstermektedir (Akgün, 2016). Birey her ne kadar kendisini değerli, dünyayı da yaşanmaya değer ve güvenli bir yer olarak görse de mülteci konumuna düştükten sonra yaşadığı olumsuz deneyimlerin de etkisiyle hem kendisine hem de dış dünyaya olan güvenini yitirebilmektedir (Matthews & Marwit, 2004). Bu ruhsal durumun dışa vurumu ise üzüntü, korku, endişe ve umutsuzluk gibi duygusal; kontrol kaybı, takıntılı hal, unutkanlık gibi bilişsel; içe kapanma, saldırganlık, bitkin hissetme, uykusuzluk, iştahsızlık gibi davranışsal ve fiziksel tepkiler olarak kendini belli eder (Akgün, 2016: 18).

1990'ların başından günümüze devam eden uluslararası göç dinamiği, dünyanın bir değişim içerisinde olduğunu kanıtlar niteliktedir. İnsanlık tarihi kadar eski olan göç kavramı, sürekli değişim ve gelişim gösteren bir yapıya sahiptir. Uluslararası göç, gönüllü göç ve zorunlu göç olarak ikiye ayrılmaktadır. İç göçte ise kişilerin ülke içinde yer değiştirme özgürlüğü varken, uluslararası göçte bu hak bazı sınırlamalara tabiidir. Savaş, sürgün, doğal afetler gibi politik veya ekonomik nedenler, insanların yaşadıkları yerlerden ayrılmak zorunda kaldıkları zorunlu göç kavramıyla tanımlanmaktadır. Bu göçün oluşması için insanların bulunduğu ülkeden ayrılmış olmaları veya yerinden edilmiş olmaları gerekmektedir (Kaya, 2015: 23). Siyasi sebepler ya da silahlı çatışmalar, zorunlu göçe neden olmaktadır. Zorunlu göçler, globalleşen dünyada sadece bir ülkenin sınırıyla değil, birkaç ülke sınırının geçilmesi

şeklinde meydana gelmekte olup, dünyanın her tarafında devam etmektedir (Kale, 2015: 156). 2010 yılında Tunus'tan başlayarak ve Arap Baharı hareketi adı altında; Mısır, Libya, Bahreyn, Cezayir, Sudan, Lübnan, Ürdün ve Yemen gibi ülkelere sıçrayan, 2011 yılının Mart ayında ise Suriye'de kendini gösteren iç çatışmalar ülke içi karışıklıklara sebep olmuş ve milyonlarca insan göç etmek zorunda kalmıştır. Suriyelilerin göçü, ülke sınırları esasına göre uluslararası bir göç aynı zamanda zorunlu ve kitlesel bir göçtür (Malkara, 2017: 43). Özellikle zorunlu göçler veya göç sırasında bireylerin, toplulukların maruz kaldıkları olumsuz olaylar onlarda bahsedilen şekillerde iz bırakabilmektedir. Örneğin kültürel travma olayını başlatacak bazı insanlık dışı uygulamalardan biri olan etnik temizlik, göçe zorlamak ve sürgün etmek şeklinde gerçekleştirilmektedir (Sztompka, 2000: 452). Kültürel travmatik olay ve durumların üç temel özelliği bulunmaktadır (Eyerman, 2003: 2):

- Negatif etkinin yanında negatif anlamla yüklü olması,
- Hem kalıcı hem de silinemez bir etki bırakması,
- Toplumun varlığını tehdit etmek suretiyle bir veya birçok temel kültürel değerini ihlal etmesi.

Kişiye ait koruyucu bariyerler zarar gördüğü anda olumsuz yaşam deneyimleri travmatik bir yaşantı olarak algılanmaya başlanmaktadır. Şavaşa tanıklık etme, şiddete maruz kalma, politik şartlar ve savaştan dolayı göç etmek durumunda kalmış olma hem bireysel hem de toplumsal açılardan travmatik yaşantıların en yoğun yaşandığı durumlardır. (Bağdaş & Demir, 2018: 23). Göç süreçlerinde, şiddete maruz kalma, işkence görme, memleketinden ayrılma, aile bireyleri için endişe duyma, aile bireylerinden uzak kalma ve anatavanda bulunan terör kaosu, travmatik deneyimler olarak adlandırılabilir (Honkanen, 2016: 12).

Bireyler ve toplumlar adına göç süreci oldukça geniş bir zaman aralığında fonksiyon görmektedir. Hem gönüllü hem de göç etmeye mecbur kalmış göçmenler için göç, öncelikle sarsıcı bir hazırlık evresiyle birlikte gelmektedir. Göçün planlama aşaması, eğitim, ekonomik

fırsatlar ve sosyokültürel yapı gibi sebeplerle bu yolu seçen gönüllü göçmenler için bile kaynakların yönetimi, her türden stresörler, zamanlama, koşullar, güzergâh ve birlikte göç edilecek kişilerle olan ilişkiler açısından problemli bir süreç olabilmektedir. Ekonomik, politik veya toplumsal sebeplerle göç etmeye mecbur kalan kimselerde ve özellikle mültecilerde dissosiyatif reaksiyonlar ve travma sonrası stres bozukluğu belirtilerinin gönüllü göçmenlere göre yaklaşık iki kat daha fazla gözlendiği bulgulanmıştır. Göç sürecinde anlık dissosiyatif reaksiyonlar kadar kronik dissosiyatif belirtiler de oldukça sık olarak gözlemlenebilmektedir (Bustamante, Cerqueira, Leclerc & Brietzke, 2018; Öztürk, 2020).

2.1.9. Sosyopsikolojik Açıdan Göç Çalışmaları

Klinik adli psikoloji açısından göçle ilgili yapılan bilimsel uygulamalarda öznenin insan olduğunu bilerek hem anlık hem de uzun dönemli çalışmaların yapılması öncül ve temel bir gerekliliktir. Göç olgusu, klinik adli psikoloji kadar adli bilimler, ekonomi, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi pek çok disiplinin de ortak konusudur. Göçün meydana gelme ve gelişim sürecini inceleyen disiplinlerin yanı sıra; göç olgusunu sosyal-psikolojik yaklaşımla ele alan çalışmalar, göçü deneyimleyen, özümseyen ve anlatan özne olan insan benliğinin uğradığı değişim sürecini ele almaktadır. Göç ve psikoloji kavramları birlikte kullanıldığı zaman akla ilk gelen konu, göçmenlerin psikolojik sorunları ve uyum dinamikleri olmaktadır. Ancak göç olgusu, sosyal psikolojik çerçevede ele alındığında; göçün altında yatan sebepler, göçmenlerin yaşam ile ilgili endişeleri, barınma sorunları, ekonomik sorunlar, sosyal ve politik açmazları ile ilgili çalışmaların yapılması ile ilgili ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Tüm bu süreçleri ele alabilecek bilimsel bir disiplin olan sosyal psikolojide ise göç araştırmaları, 1980'li yıllarda başlamıştır. 2000'li yıllardan itibaren doğrudan göçmenlerin tutum ve davranışlarını, kültürlerarası psikoloji alanındaki çalışmalar incelerken; sosyal psikoloji alanındaki

çalışmalarda ise göçün tarafları olarak gördüğü; göçmenler ve yerliler ile ilgili psikolojik dinamikleri özne alır (Yalçın, 2004).

2.1.9.1. Türkiye'de Göç ve Göçün Kültürel Yansımaları

Bireyden topluma göç sürecinin psikososyal dinamikleri kadar kültürel yansımaları da bulunmaktadır. Prof. Dr. İbrahim Balcıoğlu, Sosyal ve Psikolojik Açıdan Göç adlı kitabında, göçün neden olduğu psikososyal problemlere ilişkin önerilerde bulunmuştur. Balcıoğlu'na göre, göçmenlik oldukça sıkıntılı bir sosyal durumdur. Göçmen için toplumdaki ideal konumu bulma hususundaki sorunlar bu bireyleri kolaylıkla kimlik krizi içerisine sürüklemektedir. Toplumsal statü sayesinde insan bir sosyal birimin içinde yer almaktadır. Ancak göçmenler, göç ettikleri yeni toplumlarında iyi bir statü elde edebilmek için birçok mücadele vermek zorunda kalmakta ve bu travmatik süreç içerisinde toplumdaki insanlar tarafından büyük oranda reviktimize edilmektedir. Göç edenlerin kültürüyle, göç edilen ülke ya da bölge arasında farklılık olduğu kesindir. Bu durum, psikiyatrik problemlere neden olmaktadır. "Yabancılaşma kuramı"nda Melvin Seeman, göçü oluşturduğu sonuçlar nezdinde beş ayrı boyutta ele almaktadır (akt. Balcıoğlu, 2007).

1. *Güçsüzlük:* Kişi istediklerini başaramayacağı korkusuna kapılır.
2. *Anlamsızlık:* Birey neye inanacağı konusunda bir karar veremez.
3. *Kuralsızlık:* Kişinin, gittiği toplumdaki yasak ve kurallara uyum gösterememesinden kaynaklanan bir duygudur.
4. *Tecrit olgusu:* Toplum tarafından, özellikle yüksek değerlere verilen şeylere, kendisinin düşük değer atfetmesinden doğan sonuçtur.
5. *Kendinden uzaklaşma:* Bir yabancılaşma yöneliminde yaşanmaktadır.

Göçün oluşturduğu problemleri sıralayan bu kurama ek olarak, göç olgusunun etkilerini incelerken, göçün insanın hangi yaşam döneminde gerçekleştiğinin kimlik gelişimi açısından çok önemli olduğu unutulmamalıdır. Göç eden ailelerin okul öncesi çağdaki

çocuklarının sayısı da oldukça fazladır. Göç olgusunda çocukları bekleyen tehlikeler daha büyüktür. Yeterli ve iyi bir eğitim görememe, iyi yaşam koşullarına ulaşamama; çocukları, yetişkinlere kıyasla daha kolay bir şekilde kötü yola itebilir. Daha büyük yaştaki çocuklar için de ana dilleriyle ilgili bile yeterli bilgi birikimi olmadan başka bir ülkeye göç etmek zorunda kalmak ciddi iletişim sıkıntılarına yol açabilir (Balcıoğlu, 2007). Göç edilen yerde bu tür olumsuzluklara eşlik edecek olan yalnızlık hissi, sosyal rollerdeki değişimler, kültürel norm ve değerlerdeki belirsizlikler ve bunun yol açtığı kültürel şok, göçmen kişi ve gruplarda yaşanan stresi açıklamada önemli değişkenlerdir. Bu açıdan göçmenlerin daha iyi yaşam koşullarına kavuşma umudu, uzun dönemde gelişim sürecine hizmet ediyor olsa da yakın dönemli olarak uyum sağlama odaklı bir eksende büyük oranda hayal kırıklığından ibarettir (Balcıoğlu & Samuk, 2002; Öztürk, Erdoğan & Çalıcı, 2019).

Göç hareketlerinden sonra meydana gelen sosyokültürel değişmelerin yarattığı psikolojik sonuçlar üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Göç olgusunun, göçmenlerin sağlığı üzerinde etkileri olabileceğini iddia eden farklı bakış açıları mevcuttur. Bu bakış açılarıyla yapılan çalışmalarda farklı klinik bulgular saptanmaktadır. Göçmenlerin yaşadıkları bu döneme alışmakta zorluklar çektiği ve uyum bozuklukları yaşadığı da bildirilmiştir. Göç hareketlerinden sonra, yeni bir sosyo-kültürel çevreye uyum çabaları beraberinde duygusal ve bedensel tepkilere hatta dissosiyatif reaksiyonlara yol açmaktadır (Balcıoğlu & Samuk, 2002; Öztürk, 2020; Öztürk, Erdoğan & Çalıcı, 2019; Uluocak, 2009).

Göç hareketleri süresince riskli bir gelişim evresinden geçmekte olan çocuklar ve ergenler için çevresel faktörlerin istikrarlı ve baskıcı olması çok önemlidir. Bu süreçte yaşanabilecek her türlü bozulma da çok tehlikelidir (Oytun, 2015). Bu tespit, göç hareketlerinden sonraki dönemde uyum sağlamayı kolaylaştıran sistemlerin önemini vurgulamaktadır. Özellikle okul çağındaki çocuklar için eğitim kurumlarının böyle bir işleve sahip olduğu düşünülmektedir. Çünkü okul ortamı, yeni girilen çevreye başarılı bir uyum

gerçekleştirmek için uygun hizmetleri sunar. Fakat bununla birlikte, göçün sonucunda meydana gelen okul değişikliği, uyum süreci açısından da oldukça kritik bir konuma sahiptir. Okul değişikliği yaşamak, göç sürecindeki çocukların baş etmesi gereken önemli bir stres kaynağı olsa da okulda uyumu sağlayabilen çocukların göçün olumsuz etkilerini daha kolay atlatabileceği düşünülmektedir (Uluocak, 2009).

Göçmenlerin ve mültecilerin bütünleşmesi yönelimli modellerin tek bir tanımı ya da kuramı yoktur. Dolayısıyla bütünleşmeye dair kapsayıcı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Sağlık hizmetlerine, işgücü piyasalarına ve eğitime erişimin yanı sıra göçmen ve mültecilerin ev sahibi toplumun bir parçası olma istekliliğine odaklanmak ve toplumsal statüdeki konumlarını iyileştirmek gerekmektedir. Eğitim, iş gücü ve sağlık hizmetleri gibi kaynakların nasıl tahsil edildiği tesadüfi bir durum değildir; bu kaynakların dağıtımı ev sahibi toplumun adalet anlayışı ve değerlerinden etkilenir. Bu kapsamda göç olgusu ev sahibi toplulukların önemli toplumsal durum ve olaylara karşı tutumlarını, üstlenmeleri gereken sorumlulukları yerine getirmek ve adil bir toplum yaratma taleplerini gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görülerek gerçekleştirilmelidir (Akçapar & Şimşek, 2018).

2.1.9.2. Uluslararası Bilimsel Platformlarda Göç Ekseninde Gerçekleştirilen Temel Çalışmalar

Geniş bir yayılım gösteren göçün günümüzde bir kriz hâlinde yaşantılanıyor oluşu, politik liderlerin etkin ve acil önlemler almalarını zorunlu kılmaktadır. Küreselleşmekte olan dünyanın son yıllarda en hararetli tartışmalara konu olan meselesi göç olarak karşımıza çıkar. Oldukça karmaşık bir karar verme sürecini takip eden göç olgusunda bireyler, göç sonrası hayatlarına uyum sağlamak durumunda kalmaktadır. Yeni yaşam standartları alışık oldukları standartların altında kalabilmekte, kendi yurtlarıyla göç ettikleri ülke arasındaki kültürel ve geleneksel farklılıklara uyum sağlayamamaktadırlar. Bu durum da göç eden kişilerin, yeni katıldıkları toplumda izole bir yaşam sürmelerine neden olmaktadır. Göçün üzerinden yıllar

geçse dahi bu travmatik yaşantılar ruhsal bütünlüklerinde kesintilere sebep olabilmekte ve bu olumsuz yaşam deneyimi negatif sonuçlarla karakterize olan bazı psikolojik sorunların yordayıcısı olarak fonksiyon görmektedir (Hoyos, 2017; Öztürk, 2020; Öztürk, Erdoğan & Çalıcı, 2019).

Kuşatıcı ve yıpratıcı bileşenleri olan göçün, göçmenler açısından üç önemli aşaması bulunmaktadır. Bunlar yeni bir ülkeye yerleşme öncesi süreç (*pre-resettlement*), göç süreci (*resettlement)* ve yeni ülkeye yerleşme sonrası (*post-resettlement*) süreçtir (Drachman & Ryan, 1991). Göç etmeden önce mülteciler genellikle yoksullaşma, aileden zorla ayrılma gibi travmatik olaylarla karşılaşmaktadır ki bu tip deneyimler, depresyon ve anksiyete gibi ruhsal sorunlara yol açmaktadır (Siriwardhana, Roberts & Stewart, 2014). Göç öncesi ve sonrası süreçte travmatik olaylara maruz kalan ve çoğunlukla politik baskılardan kurtulmak için kendi ülkesini terk etmek zorunda olan göçmenler yaşamlarındaki hedeflerini sürdürmelerini engelleyen psikolojik travmalarla mücadele ederler (Lindencrona, Ekblad, & Hauff, 2008).

Göçmenler, yaşamdan aldıkları haz ve psikolojik iyi oluş bakımından zarar görmektedirler. Göçmenlerin psikolojik iyi oluşları, bireysel ve toplumsal düzeylerde risk faktörlerinin ve koruyucu faktörlerin mevcut olması bakımından çok düzeylidir. Hem maddi ve nesnel koşullar hem de öznel ve psikolojik koşullar, psikoloji iyi oluşu etkilemektedir. Ayrıca göçmenlerin iyi oluşları ve yaşam doyumları, sosyal destek ve psikolojik sermaye gibi değişkenlerden de etkilenmektedir (Prilleltensky, 2008).

Göç sürecinin travmatik bir eksende deneyimlenmesi birey ve toplumların hem uyumlarını bozan hem de işlevselliklerini kesintiye uğratan bir ajan olarak devreye girmektedir (Öztürk, 2020). Gönüllü ya da zorunlu göç beraberinde getirdiği başkta kayıplar ve kültür şoku gibi negatif sonuçları sebebiyle ruhsal travma olarak kabul edilmektedir. Zorunlu göç, bireyin hayatını büyük bir oranda tehlikeye attığından; zihinsel meşguliyetlerin

süre, sıklık ve şiddetinde azalma yaşanmasını geciktirmekte ve uyumu zorlaştırmaktadır (Garza-Guerrero, 1974).

Dünyanın çoğu yerinde göçün bir *"küresel kriz"* halinde milyonlar tarafından deneyimleniyor oluşu, göçmenlerle çalışan bir ruh sağlığı uzman grubunun hem varlığını hem de anlık ve uzun dönemli etkin çözüm önerilerini elzem kılmaktadır. Göçmenlerin ruh sağlığı ile ilgilenen uzmanların kişisel öyküleri, göç sürecinin dinamiklerini ve özelliklerini, kişiyi göçe motive eden faktörleri, kişinin göç sonrası uyum sürecini dikkate alarak çalışması büyük önem arz etmektedir (Kristal-Andersson, 2000; Öztürk, Erdoğan & Çalıcı, 2019). Çalışmalar göçün olumsuz ruh sağlığı tablosuyla ilişkili olduğunu, dahası göçmenlerin ruh sağlığı uzmanlarına başvurma ihtimalinin toplumun kalanına kıyasla daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda göç eden kişilere ulaşmak, sağlıklı bir toplumsal yaşantı için son derece önemlidir (Gondek & Kirkbride, 2018).

İnsanlık tarihinden günümüze olan uzamda göçmen olgusu, toplumsal dinamizmi oluşturan ana unsurlardan biri olmuştur. Göç ve travma ilişkisinde, tarihsel süreçte yapılan çalışmalara bakıldığında, göç olgusunun bütüncül olarak ele alınması gerektiği ortadadır. Göç konusuyla ilgili araştırma yapan ilk bilim insanlarından biri Ravenstein'dır. Ravenstein, göç ile ilgili yaptığı çalışmalarını, 1885 yılında yayınlandığı "Göç Kanunları" (The Laws of Migration) adlı makalesinde anlatmıştır. Ravenstein'in "The Laws of Migration" makalesindeki göç olgusu aşağıda anlatıldığı gibidir (Ravenstein, 1885: 42):

1- Göçler genelde kısa mesafelidir. Göç dalgalarının yönü göçmenleri de kapsayacak geniş çaplı endüstri ve ticaret merkezlerine doğrudur.

2- Göç olgusundaki tüm süreçler birbirini takip eder. Bir yerde oluşan hızlı ekonomik gelişme karşısında, o yerin yakın çevresindeki bölgelerden göçmenler hızla oraya gelir. Göç edilip gidilen yerde kişiler, yerli nüfus tarafından hızla çevrelenilir ve emilir ya da absorbe edilir ki bu ilk süreçtir. Kırsal bölgelerde

ortaya çıkan nüfus azalması daha uzak bölgelerden gelen göçmenler sayesinde artar. Bu durum hızla gelişen yerdeki değişimin kendisini tüm ülkede hissettirmesine sebep olur dolayısıyla yaşanan göç tüm ülkede hissedilir.

3- Göçün yayılma süreci, göç kavramını içine çeken sürecin tersine gibi gözükse de onunla benzerlik gösterir. Ortak noktası ise bu süreçteki ulaşılmak istenen amaçtır. Göç kendi başına bir amaç ifade etmez. Göç edecek bireyler için amaç, o yerde gelişen ticaret ve ekonomi olanaklarından faydalanmaktır. Kent ise gelişen ekonomisinin ihtiyaç duyduğu iş gücünü temin edecektir.

4- Her göç akımı kendisini karşı bir göç akımı üretecektir. Ravenstein göçün zamanla zincirleme olarak geliştiğini ve göç edilen yerleşim yerlerinin aynı zamanda göç de verdiğini belirtmiştir.

5- Uzun mesafeye göç eden kişiler diğerlerine kıyasla daha büyük endüstri ve ticaret merkezlerini tercih ederken, kısa mesafede bu süreç basamaklı şekilde gerçekleşecektir.

6- Kırsal alanda yaşayanlar, kentte yaşayan nüfusa göre daha çok göç etme eğilimindedirler.

7- Kısa mesafeli göçler açısından bakıldığında, kadınların erkeklere göre daha fazla göç ettiği ancak uzun mesafeli olan göçlerde ise erkeklerin oranının daha yüksek olduğu görülmüştür.

2.2 Göçmenler, Mülteciler ve Sığınmacılar

2.2.1 Göçmen, Mülteci ve Sığınmacı Kavramları ve Tanımları

Göç kavramını kısaca, kişilerin uluslararası bir sınırı geçerek veya vatandaşı olduğu devlet içinde yer değiştirdiği nüfus hareketidir (UGH, 2009). İnsanlık var olduğundan beri göç olgusuna tanık olunmaktadır. Küresel anlamda, her ülke göç olgusundan mutlaka bir şekilde etkilenmiş ve etkilenmeye de devam etmektedir. "*Özellikle, 20. yüzyılın ikinci yarısı*

toplu nüfus hareketlerine şahitlik edilen bir dönemdir. Diğer bir deyişle; son elli yıllık dönemde 175 milyondan fazla insanın kitlesel olarak göç etiği bilinmektedir" (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü [GİGM], 2015: 7).

Günümüzde göçün en temel özelliği küresel sonuçları değildir. Göç, bir tercihten çok varoluşsal bir zorunluluktur. Güncel bir ifadeyle göç, yerinden olmak veya yerinden edilmektir. Bu doğrultuda dünyanın farklı ülkelerinden gelen mülteciler, sığınmacılar, yerinden edilenler ve vatansızların sayısının artmasıyla Türkiye sadece düzenli göçten değil düzensiz göçten nasibini almaktadır. Uluslararası düzeyde kabul edilen göçmen tanımı, Göç Terimleri Sözlüğü'nde yer aldığı şekliyle; "kişisel refah amacıyla ve dışarıdan bir zorlama olmaksızın ilgili kişinin hür iradesiyle göç etmeye karar verdiği durum" olarak belirtilmektedir (Uluslararası Göç Hukuku, 2009).

Vatansız kişi, hiçbir devlet tarafından kendi yasalarının işleyişi içinde vatandaş olarak kabul edilmeyen kişi olarak kabul edilir (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [BMMYK], 1999: 13). Türk Dil Kurumu'na göre iltica kelimesi de sığınma anlamına gelmektedir. Göçmen kavramı ile turistler, düzenli ve düzensiz göçmenler (ülkeye kaçak giriş yapan veya düzenli giriş yaptıktan sonra kaçak durumuna düşen yabancılar), yabancı işçiler, mülteci ve sığınmacılar da; günlük yaşamda göçmen olarak adlandırılmaktadır (Tütüncübaşı, 2017: 152).

Mülteci (refugee) kavramı, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde, kendi ülkesi dışında bulunan, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşü sebebiyle zulüm görmekten haklı nedenlerle korku duyan ve ülkesinin korumasından yararlanamayan ya da yararlanmak istemeyen veya zulüm korkusu nedeniyle oraya dönmek istemeyen kişi olarak tanımlanmıştır (BMMYK, 1998: 68). 1951 tarihli Mültecilerin Statüsü ile ilgili Birleşmiş Milletler Sözleşmesi de mülteci kavramını , "*ırkı, dini, milliyeti veya belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti ya da siyasal görüşü nedeniyle zulme uğrayacağı yolunda*

haklı bir korku taşıyan ve vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve o ülkenin korumasından yararlanamayan ya da aynı korku yüzünden yararlanmak istemeyen" kişi olarak tanımlamaktadır (BMMYK, 1997: 51).

Sığınmacı kavramını tanımlamak gerekirse (asylum-seeker), sığınmacı; sığınma arayan, mülteci olarak kabul edilmek üzere başvuru yapmış ancak başvurusu henüz sonuçlanmamış, cevap bekleyen kişileri ifade etmektedir. Bu kişilerin başvuru süreçleri uluslararası hukuka ve ilgili ulusal mevzuata göre değerlendirilir ve sonrasında karara bağlanır. Statünün reddi durumunda ise ülkede bulunmalarını haklı (hukuki) gösterecek başka bir gerekçe yoksa sığınmacıların ülkeden ayrılması istenir yahut sınır dışı edilebilirler. İstisnai durumlarda iltica başvurusu reddedilmiş sığınmacılara, insani gerekçelere dayandırarak ikamet izni verilebilir (International Migration Law: Glossary on Migration, [IOM] :2007). BM Mülteci verileri; "2016 yılı sonu itibariyle dünyada, 65,6 milyon zorla yerinden edilmiş insan olduğunu, bunların 22,5 milyonunu mültecilerin, 40,3 milyonunu kendi ülkeleri içinde yerinden edilmiş kişilerin ve 2,8 milyonunu sığınmacıların oluşturduğunu" göstermektedir (Global Trends Forced [GTF], 2018).

Türkiye'de göç yönetimine ilişkin yeni bir kurumsal yapılanmaya ve anlayışa geçişin "Arap Baharı" sürecinin sonundaki Suriye kriziyle birlikte geçildiği düşünülse de alandaki çalışmalar 2005 yılında kabul edilen "İltica ve Göç Alanındaki Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı"yla birlikte başlamıştır (Görmez, Eroğlu & Bahçeli, 2017: 561). Bu eylem planı, mültecilik ve göçmenlik alanındaki uygulamaların temelini oluşturmuştur. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği (AB)- Türkiye ilişkilerinin olumlu yönde ilerlemesine bağlı olarak birçok alanda yasal ve kurumsal yapının AB müktesebatı standartlarına uyumlu bir şekilde yeniden düzenlenmesi sonucunda oluşmuştur. 2000'li yılların başından itibaren Reformlar Dönemi olarak adlandırılan bu dönemde, göç yönetimi alanında ilk kez yasal düzeyde kurumsallaşmaya gidilerek 6458 sayılı

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) kabul edilmiş ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) kurulmuştur. Genel müdürlük, merkez ve taşra teşkilatı olarak çalışmaktadır. Taşra teşkilatları, 81 ilde İl müdürlüklerince yürütülmektedir. Kurumun en üst amiri pozisyonunda bulunan genel müdür ve ona bağlı olan daire başkanlıkları; İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak merkez teşkilatı adı altında çalışmaktadır (GİGM, 2015).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak çalışan personelin çoğunu göç uzmanı kadrosundaki personeller oluşturmaktadır. Göç uzmanı kadrosuna atanabilmek için, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunun 48.maddesindeki şartlara ek olarak hukuk, siyasal bilgiler, iktisat, işletme ve uluslararası ilişkiler alanında en az dört yıllık lisans eğitimi veren ve bunların dışında yönetmelikle belirlenen fakültelerden veya denkliği Yükseköğretim Kurulu tarafından kabul edilen yurt içindeki veya yurt dışındaki üniversitelerden mezun olmak ve özel yarışma sınavında başarılı olmak gerekir. Bu yarışma sınavı, yazılı ve sözlü aşamalardan oluşmaktadır. Uzman olarak atanan personellerin tümü, uzman yardımcısı olarak mesleğe başlatılır. En az 3 yıl fiilen çalıştıktan sonra alan yeterliliğiyle ilgili yeniden bir yeterlilik sınavına tabi tutulan personeller, bu sınavlarında başarılı olamazlarsa uzman yardımcısı unvanını kaybederek memur olarak görevlerine devam ederler. Uzman personelin mesleğe alınma, yetiştirilme, yeterlilik sınavına girmeleri ve görevlendirilmelerine ilişkin tüm usul ve esaslar yönetmelikle düzenlenmiştir (GİGM, 2015).

Merkez ve taşra teşkilatında göç uzmanı kadrosununun yanı sıra; psikolog, sosyal çalışmacı, avukat, veri hazırlama ve kontrol işletmeni, memur ve mütercim kadrosu bulunmaktadır. Bununla birlikte her il müdürlüğünde, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulduğu andan itibaren geçici görevlendirme ile çalışan diğer kurum personelleri bulunmaktadır. Genel müdürlüğün görev alanıyla ilgili konularda çalıştırılmak üzere bütün kamu kurum ve kuruluşların personeli, kendilerinin isteği veya kurumlarının muvaffakiyetiyle geçici olarak görevlendirilir. Bu şekilde görevlendirilen tüm personelin, Genel Müdürlükte

geçen hizmet süreleri mesleki kıdemlerinden kabul edilir ve asıl kadrosuyla ilgisi devam eder. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nde geçici görevlendirilen personellerin çoğunu polis memurları oluşturmaktadır. Bu çalışmada da 36 kişilik polis memuru grubu; İstanbul İl Göç İdaresi Müdürlüğü'nde geçici olarak görevlendirilen personellerden oluşmaktadır. Saha çalışmaları esnasında, sivil toplum kuruluşları ile ortak yürütülen bazı projelerden ötürü; kamu sektöründe çalışmayan topluluklara bağlı olarak çalışan saha çalışanları bulunmaktadır. Bu kişiler de 36 kişilik, kurum dışı saha personeli grubunu oluşturmaktadır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nde de sahada çalışanlar ve sahada çalışmayanlar olarak ayırt edebileceğimiz bir ayrım söz konusudur. Göç uzmanlarının bır kısmı, psikososyal meslek elemanları ve mütercim sahada yer alırken; veri hazırlama ve kontrol işletmeni, memur ve avukatlar saha dışında- ofiste çalışanlar olarak düşünülebilir (GİGM, 2015).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, merkez teşkilatı 2014 yılında kurulmuş olmasına rağmen gelişim süreci halen devam eden kurumların başında gelmektedir. Ülkemizde göç ve göçmen yönetimi konusunda tüm iş ve işlemleri personelleri aracılığıyla gerçekleştiren bu kurum; desteklenmeye açık bir noktada işlevini yerine getirmektedir. Dünyada en çok mülteciye ev sahipliği yapan Türkiye, Suriye krizinin hemen ardından oldukça yoğun bir göç yönetimi sürecine girmiştir. Bundan ötürü kurumdaki farklı meslek grupları arasında çok net meslek tanımları farklılığı olmadan, sahada ve müdürlük binalarında çalışmalara devam edilmektedir. Saha çalışmalarına katılmayan grubun başında avukatlar ve veri hazırlama kontrol memurları gelmektedir. Diğer personellerin tamamı dönüşümlü olarak, belli eğitimlerden sonra, sahada çalışmaktadır. Göç alanına yönelik mesleki eğitimler ise, göreve başlayan her personele sekiz/dokuz ay sonrasında verilebilmektedir (GİGM, 2015).

2.2.2 Göçmen, Mülteci ve Sığınmacı Kavramları Arasındaki Temel Farklılıklar

Göçmen kavramı "göçün en baştaki aktörüdür ve kendi ikametgâhından ayrılarak yerleşmek ya da iş tutmak amacıyla ülke sınırları içerisinde başka bir yere veya başka bir

ülkeye göç eden kişi" olarak tanımlanır (Aydın, 2015: 4). Başka bir ifadeyle göçmen, "genellikle ekonomik nedenlerle veya içinde bulunduğu ortamın verdiği hoşnutsuzluk sebebiyle kendi ülkesini gönüllü olarak terk ederek başka bir ülkeye yasal veya yasadışı yollarla giden ve orada yaşayan yabancıdır" (Ziya, 2012: 232). Göçmen, "göçün en temel aktörüdür ve bulunduğu yerden ayrılarak yerleşmek ya da iş tutmak amacıyla ülke sınırları içerisinde başka bir yere veya başka bir ülkeye göç eden kişidir" (Aydın, 2015: 4). IOM ise göçmen tanımını şu şekilde yapmaktadır:

> "*Göçmen teriminin kişisel huzur amacıyla ve dışarıdan herhangi bir zorlama unsuru olmaksızın ilgili kişinin kendi iradesiyle göç etmeye karar verdiği durumları kapsadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu terim hem maddi ve sosyal durumlarını iyileştirmek hem de kendilerinin ya da ailelerinin gelecekten beklentilerini arttırmak için başka bir ülkeye veya bölgeye göç eden kişi ve aile fertlerini kapsamaktadır."* (Çiçekli, 2009).

Mülteciler ise ülkelerini kendi iradeleriyle terk etmemekte, göç ettirilmeye zorlanmaktadır. Ekonomik endişeler taşıyarak ülkelerinden ayrılan bireylerin ana amacı yaşam kalitelerini artırmaktır. Mülteciler ile ekonomik kaygılarla göç eden kişilerin arasındaki en büyük fark, göçmenlerin geldikleri ülkel ile bağları koparmak zorunda olmayışları ve ülkelerinin kendilerine sağladığı devlet korumasından faydalanıyor olmalarıdır. Oysa mülteci, ülkeleri ile bağlarını koparmak zorunda kalmış ve devlet korumasından faydalanma imkânları kalmayanlar için kullanılır. Bu sebeple mülteciler ve sığınmacılar uluslararası korumadan faydalanırlar (Yiğittepe & Çaykara, 2019: 84). Sığınmacı kavramı ise (asylum seekers), "alakalı ulusal ya da uluslararası antlaşmalar kapsamında herhangi bir ülke için mültecilik statüsünde kabul alabilme başvurusu yapan ve mülteciliğe ilişkin başvurunun sonucunu bekleyen bireyler" olarak tanımlanmaktadır (Yiğittepe & Çaykara, 2019: 84).

YUKK ile, göç olgusuna ilişkin politika ve stratejileri uygulamak, bu konularla ilgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak, yabancıların Türkiye'ye giriş ve Türkiye'de kalışları, Türkiye'den çıkışları ve sınır dışı edilmeleri, uluslararası koruma, geçici koruma ve insan ticareti mağdurlarının korunmasıyla ilgili iş ve işlemleri yürütmek üzere İçişleri Bakanlığına bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuş, bu birimin görev ve yetkileri düzenlenmiştir (YUKK, madde 103-104).

Suriye'ye karşı izlenen açık kapı politikası, Suriyelilere ev sahipliği yapan ülkemizde sosyal uyumun sağlanması gerekliliğini doğurmuştur. 81 ilde geçici koruma kimliği verilerek yaşamlarını sürdüren Suriyeli vatandaşların bir kısmı da 26 geçici barınma merkezinde yaşamaktadır. Suriyelilere verilen geçici koruma kimlik kartıyla, sığınmacılara ekonomik, sosyal ve kültürel iletişim gibi kamusal hizmetlerden yararlanma imkânı doğmuştur. Geçici koruma kimlik kartının verilmesinin en önemli ön koşulu; yabancının İl Göç İdaresi Müdürlüklerinde kayıt edilmesidir. İl Göç İdaresi Müdürlüğü personellerinin hedefi, yabancıların asimilasyonunu engellemek; toplumdaki harmonizasyonu sağlamaya yardımcı olmaktır.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Uyum ve İletişim Dairesi Başkanlığınca koordine edilen ve illerdeki sivil toplum örgütleri, kamu kuruluşları ve yerel yönetimlerle iş birliği yapılarak düzenlenen uyum çalışmalarında yabancıların psikolojik ve sosyal durumlarının düzelmesi amaçlanmıştır. Yapılan bu çalışmalar temelde mültecilerin entegrasyona hazır olmalarını sağlamak içindir (GİGM, 2019).

Suriye'ye karşı izlenen açık kapı politikası, Suriyelilere ev sahipliği yapan ülkemizde sosyal uyumun sağlanması gerekliliğini doğurmuştur. 81 ilde geçici koruma kimliği verilerek yaşamlarını sürdüren Suriyeli vatandaşların bir kısmı da 26 geçici barınma merkezinde yaşamaktadır. Suriyelilere verilen geçici koruma kimlik kartıyla, sığınmacılara eğitim ve sağlık başta olmak üzere, ekonomik, sosyal ve kültürel iletişim gibi kamusal hizmetlerden

yararlanma imkânı doğmuştur. Geçici koruma kimlik kartının verilmesinin en önemli ön koşulu; yabancının İl Göç İdaresi Müdürlüklerinde kayıt edilmesidir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan İl Göç İdaresi personelinin, yabancılarla etkileşimi ve onlardan etkilenme düzeyi; sahadaki deneyimleri, uyum sürecindeki yabancıların travmatik öykülerinin bir sonucudur. İl Göç İdaresi Müdürlüğü personellerinin hedefi, yabancıların asimilasyonunu engellemek; toplumdaki harmonizasyonu sağlamaya yardımcı olmaktır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Uyum ve İletişim Dairesi Başkanlığınca koordine edilen ve illerdeki sivil toplum örgütleri, kamu kuruluşları ve yerel yönetimlerle iş birliği yapılarak düzenlenen uyum çalışmalarında yabancıların psikolojik ve sosyal durumlarının düzelmesi amaçlanmıştır. Yapılan bu çalışmalar temelde mültecilerin entegrasyona hazır olmalarını sağlamak içindir (GİGM, 2019).

2.2.3. Dünyada Göçmen, Mülteci ve Sığınmacılarla İlgili Yasal Prosedür

Birleşmiş Milletler Antlaşması ve 10 Aralık 1948'de Genel Kurul'ca kabul olunan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin, insanların ana hürriyetlerinden ve insan haklarından, fark gözetmeksizin faydalanmaları ilkesini teyit ettiğini dikkate alarak Birleşmiş Milletler'in, birçok defa, mültecilere karşı derin ilgisini ortaya koyduğunu ve mültecilerin temel hürriyetleri ile insanlarını mümkün olduğu kadar kapsamlı bir şekilde kullanmalarını sağlamaya çaba gösterdiğini dikkate alarak, mültecilerin hukuki durumuna ilişkin daha önce imzalanan milletlerarası antlaşmaların tekrar gözden geçirilmesi ve bir araya getirilmesinin, bu antlaşmaların alanın ve bunların mülteciler için sağladığı himayenin yeni bir antlaşma yoluyla genişletilmesinin arzu edilir olduğunu dikkate alarak, sığınma hakkını tanımanın, bazı ülkelere son derece ağır yük yükleyebileceğini ve uluslararası kapsamı ile niteliği Birleşmiş Milletlerce kabul edilmiş bulunan bir sorunun, uluslararası iş birliği olmaksızın tatmin edici bir şekilde çözümlenemeyeceğini dikkate alarak, bütün devletlerin, mülteci sorunun toplumsal ve insani yönlerini kabul ederek, bu sorunun devletle arasında bir gerginlik sebebi halini

almasını önlemek için olanakları ölçüsünde ellerinden geleni yapmalarını arzuladığı ifade ederek, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin mülteci korumasını sağlayan uluslararası sözleşmelerinin uygulanmasına nezaret etmekle görevli olduğunu kaydederek ve bu sorunu çözmek için alınan önlemlerin birbiri ile verimli uyumunun, Devletler ile Yüksek Komiser arasındaki iş birliğine bağlı olduğunu kabul ederek, 57 Mülteci kavramı: 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır (BMMYK, 1998: 60)

2.3. Ruhsal Travma

"Travma" kelimesinin kökenine bakıldığında, kelimenin Yunanca'dan geldiğini ve kelimenin tam anlamıyla *yara* anlamı taşıdığı görülmektedir. Fiziksel yaralanmayı gösteren tıbbi kullanımına ek olarak, psikolojik yaralanma ve buna neden olan olayları ifade eder. Bununla birlikte travmanın etkileri dışarıdan görünmeyebilirken, travma deneyimi olan insanların sıklıkla ciddi fiziksel ve duygusal tepkiler yaşadığı bilinmektedir (Courtois & Ford, 2009; Öztürk & Şar, 2016). Türk Dil Kurumu ise travmayı ruhsal sarsıntı olarak, fiziksel yapısının biçimini bozan ve dıştan mekanik bir tepki sonucu oluşan yerel yara, örselenme olarak tanımlamıştır (TDK, 2019). Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı olarak bilinen DSM'nin tüm versiyonlarında travmaya dair tanım ve açıklamalar bulunmaktadır. Travma, DSM-I'de, ciddi bir fiziksel eksikliğe veya çok yüksek emosyonel strese sebep olan bir olay olarak tanımlanmış ve tam anlamıyla tanımı netleştirilmemiş olmakla birlikte büyük bir vaka durumu (savaş, deprem) na maruz kalma olarak ifade edilmiştir (APA, 1952). DSM-II de ezici/kahredici çevresel bir olay olarak tanımlanan, vaka

durumu biraz daha belirsiz olmakla birlikte olay sonucu meydana gelen durum uyumsuzlukla çerçevelenmiştir (APA, 1966). DSM-III'te "Hemen herkeste belirgin düzeyde belirgin sıkıntı yaratacak bariz bir olay" olarak tanımlanmaya çalışılmıştır (APA, 1980). DSM-III-R "Normal insan deneyiminin ötesinde, herkes için sıkıntı yaratan bir olay" olarak tanımlanmış ve maruziyet çeşitleri belirlenmiştir (APA, 1987). DSM-IV & DSM-IV-R "Bir ölüm ya da ölüm tehdidi, ağır bir yaralanma ya da kendisinin ya da başkalarının fizik bütünlüğüne bir tehdit olayı" olarak tanımlanmış ve dolaylı travma kabul edilmiştir (APA, 1994; APA, 2000). DSM-5 için önerilen değişiklikler "Gerçek bir ölüm veya ölüm tehdidi, ciddi yaralanma veya cinsel şiddete maruziyet" olarak tanımlanmıştır. Travmaya maruz kalma durumu çeşitli kategorilere ayrılmış, cinsel maruziyetten ve mesleki maruziyetten bahsedilmesi öngörülmüştür (APA, 2010).

Psikiyatrik terminolojideki travmanın tanımı yıllar boyunca değişmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 1992) travmayı, çoğu insanda sıkıntı uyandıracak olağanüstü felaket bir olay veya durumla kısa veya uzun süreli bir karşılaşma olarak tanımlamıştır. Travmatik olaylar, depresyon, anksiyete (kaygı) bozuklukları, alkol ve uyuşturucu madde kullanımı ve ya bağımlılığı, travma sonrası stres bozukluğu ve dissosiyatif bozukluklar gibi bir çok ruhsal hastalıklara yol açabilir. Travmatik olaylar sırasında ve sonrasında ortaya çıkan korku, çaresizlik, depresif duygulanım, öfke, suçluluk duygusu, utanç, benlik saygısında azalma ve kimlik sorunları travmanın en belirgin emosyonel etkileri arasındadır (Öztürk, 2018a, 2018b 2020; Öztürk & Şar, 2006 ; Ross, 2007; Ross & Halpern, 2009). Bir diğer tanımlamaya göre ise travma, bireylerin ruhsal açıdan deprem, sel gibi doğal afetler, savaşlar, cinsel ya da fiziksel saldırıya uğrama, işkence, cinsel taciz, çocuklukta yaşanan istismar, trafik kazaları, iş kazalarii yaşamı tehdit eden bir hastalığın tanısının konması, tehlikeli bir olaya tanık olmak gibi zorlayıcı ve kişinin başa çıkma yeteneğini aşan olaylar travmatik olaylar olarak

adlandırılır. Bu bağlamda, travmatik süreç, kişinin çaresizlik ve güçsüzlüğüyle yüzyüze gelmesi durumudur (APA, 1994 ; Spiegel, 2006; Öztürk, 2020).

Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), dissosiyatif bozuklukların ardından travma ile yakından ilişkili olan ruhsal bir bozukluktur ki zaten *TSSB, dissosiyatif bozuklukların alt kümesi olan psikiyatrik belirtilerden* oluşmaktadır (Öztürk, 2020). TSSB, travmatik bir olayı yaşayan ya da tanık olan insanlar için tanı konabilen psikiyatrik bozukluklardan biridir. DSM-5' e göre travma sonrası stres bozukluğu; örseleyici olay(lar) dan sonra başlayan, örseleyici olay(lar)a ilişkin, istenç dışı gelen sıkıntı veren anılar, düşler, yeniden oluyormuş gibi hissettiği ya da davrandığı dissosiyasyon tepkileri, örseleyici olayı simgeleyen ya da çağrıştıran durum ve olgularla karşılaşıldığında yoğun ya da uzun süreli ruhsal sıkıntı yaşama ve fizyolojiyle ilgili belirgin tepkiler gösterme, örseleyici olay(lar)dan sonra ortaya çıkan örseleyici olaylara ilişkin uyaranlardan sürekli bir biçimde kaçınma, örseleyici olaylara ilişkin bilişlerde ve duygu durumunda olumsuz değişiklikler olması, örseleyici olay(lar)ın ortaya çıkmasıyla başlayan ya da kötüleşen, örseleyici olaylarla ilintili, uyarılma ve tepki gösterme biçiminde belirgin değişiklikler olması şeklinde tanımlanmıştır (APA, 2013).

Travmatik göç olgularında klinik olarak dissosiyatif yaşantılara oldukça sık oranda rastlanmaktadır. Travmatik deneyimlerin etkisiyle, parçalara ayrılmış olan kimlik, bilinç, bellek ve çevreyi algılama işlevlerinin reentegrasyonunu sağlamak için birey, hem kendisine hem de dünyaya ilişkin daha "bütüncül" bir perspektife ve daha "dinamik" bir dengeye kuvvetle sahip olmaya çalışmaktadır. Dissosiyasyon, bölünmüş ve çoklu bir bilinç sisteminin aşırı ve yoğun entegrasyon çabasıdır. Bir süreç olarak dissosiyasyon, bir bölünmeden öte kuvvetli bir bütünleşme ya da birleşme isteği ve mücadelesidir. Aktüel hayatta minimal travmalara verilen dissosiyatif reaksiyonlar, yanlış çocuk yetiştirme stilleri karşısında gelişen dissosiyatif yaşantılar ve erken yaşta başlayan yineleyici örselenme olayları sonucunda meydana gelen dissosiyatif bozukluklar, insanlık tarihinden bugüne kadar olan geniş bir

uzamda birbirine koşut olan hem uyumsal hem de psikopatojen ruhsal etkilerini komplike ve kaotik bir süreçte göstermeye devam eden oldukça olağan yaşam deneyimleridir (Öztürk, 2020).

Amerikan Psikiyatri Birliği'ne göre travmaya maruz kalmış bireyler travmayı hatırlatan, zararsız uyaran, korkusu geliştirebilirler ve bunu daha sonra endişeli, kaygılı ve korkulu davranışlarla sunabilirler. Bireyler aynı zamanda genel olarak korkma eğiliminde olabilir ve yaygınlaşmış anksiyete bozukluğu yaşayabilir. Travmaya karşı tepkilerin bir başka bölümü dışa vurulan davranışlar aracılığıyla ortaya çıkar ki bireyler saldırgan davranışlar ya da rol yapan davranışlar göstererek tepki verir. Bireyler aynı zamanda travmaya, yaşama zevkinin azalması ve huzursuzluk gibi depresyon semptomlarını içeren içselleştirilmiş davranışlar ile tepki gösterebilirken aynı zamanda potansiyel olarak ayrışma yoluyla da tepki verebilirler (APA 2013).

Travmanın şiddetiyle birlikte, kişinin ruhsal bütünlüğü, stresle başa çıkma kapasitesi, genetik yatkınlığı ve aile öyküsü, sosyal desteği, toplumun travma ve travma sonrası olaylara karşı bakış açısı ve beklentileri, herkesde gözlenebilir olan travmanın genel anlamının yanında kişi için ifade ettiği anlam ve daha önce yaşanan benzer ya da benzer olmayan travmatik yaşantılar gibi çok sayıda faktörler, travmayla karşılaşan bir kişide ileride psikiyatrik belirti ve hastalık gelişip gelişmeyeceğini belirlemektedir (APA, 1994; Öztürk, 2018, 2020). Her ne kadar travma tanımı ve travmatik olayların nitelendirici özellikleri tartışılan bir mesele olsa da travma; ani, beklenmedik veya normal olmayan, bireyin taleplerini karşılama konusundaki algılanan kabiliyetini aşan ve bireyin psikolojik ihtiyaçları ve ilgili şemalarını bozan bir kavramdır (McCann & Pearlman, 1990: 10). Pak ve ark. (2017) travmayı çeşitli şekillerde kişinin ruhsal ve bedensel varlığına zarar veren her türlü deneyim olarak tanımlamaktadır. Baş edebileceğinden daha fazla dışsal ya da içsel uyarana maruz kalan benlik; etkisiz baş etme sonucunda depresyon, anksiyete, travma sonrası stres

bozukluğu, kişilik bozukluğu, madde kullanımı gibi fiziksel ve ruhsal hastalıklar yaşamaktadır. Özellikle, diğer travmalara maruz kalmanın etkileri, şefkat yorgunluğu, tükenmişlik ve ikincil travmatik stres olarak kavramlaştırılmış ve incelenmiştir (Figley, 1995). Bu kavramlar, Figley'in çalışmalarıyla detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Figley'in yaptığı çalışmalar, birçok bilim insanına, acı çeken insanlara yardım etmenin zamanlarını ve enerjilerini adayan profesyoneller üzerindeki olumsuz ve olumlu etkileri anlama ve keşfetme konusunda ilham vermiştir (Pearlman & Mac Ian, 1995; Salston & Figley, 2003).

Tyler (2012)'a göre psikolojik duygulanım travmalı bireylerden, travma yaşayanlarla çalışan profesyonellere iletilmektedir. Travma yaşayan bireylerle çalışan profesyonellerin sıklıkla olumsuz yaşam olaylarına ve travmaya şahitlik ve eşlik etmelerinden ötürü tükenmişlik, eşduyum yorgunluğu, ikincil travmatik stres ve dolaylı travma yaşadıkları görülmektedir (Hopkins ve ark., 2010; Tyler, 2012; Van Hook & Rothenburg, 2009). Yardım çalışanlarının travmaya maruz kalan bireylerle çalışmalarından dolayı yaşadıkları durum literatürde birçok farklı kavramla tanımlanmaktadır. Bu kavramların başında tükenmişlik (Lloyd, King & Chenoweth, 2002; Schwartz, Tiamiyu & Dwyer, 2007; Felton, 1998); ikincil travmatik stres (Duffy, Avalos & Dowling, 2015, Creamer & Liddle, 2005, Mangoulia, Koukia, Alevizopoulos, Fildissis & Katostaras, 2015), eşduyum yorgunluğu (Figley, 1995; Hunsaker, Chen, Maughan & Heaston, 2015; Yoder, 2010) ve dolaylı (üstlenilmiş) travma (Pearlman & Mac Ian, 1995; Dunkley & Whelan, 2006; Figley, 2012) gelmektedir. Bu kavramlar benzer özellikler taşımakla birlikte, literatürde farklarını ortaya koyan pek çok çalışma mevcuttur (McCann & Pearlman, 1990; Canfield, 2005; Newell & MacNeil, 2010; Jenkins, 2002; Baird & Kracen, 2006; Devilly, Wright & Varker, 2009).

2.3.1. İkincil Travma

İkincil travma, travmatik durum ve olaylara doğrudan maruz kalan kişilerle çalışan ya da belirli sıklıkta temas halinde olan bireylerin deneyimledikleri travmatik yaşantılardır. Terminolojik olarak, *"ikincil travmatik stres reaksiyonları"*, belirtiler bir veya birkaç ay sürdüğü takdirde, şiddetli bir travmaya maruz kalmanın ardından, normal, krizle ilgili ve sekonder reaksiyonlar olarak tanımlanmaktadır. Ancak, semptomlar altı ay veya daha fazla sürerse, durum "ikincil travmatizasyon" olarak tanımlanmaktadır (Figley, 1995; Canfield, 2005). İkincil travmatizasyon genellikle travma ile çalışan meslek gruplarında gözlenmektedir. Travmatik olaydan dolaylı olarak etkilenen travma mağdurları ve travmatik materyalleri yoluyla etkilenen profesyoneller, ikincil travmatizasyon olgusu ile karakterizedir (Figley, 2002; Collins & Long, 2003; Sabin-Farrell & Turpin, 2003). Yakın aile üyeleri ve travmadan kurtulanlara yardım edenler, travmatik olaylardan başkalarının travmatik geçmişlerinin ayrıntılarına şahit olup, sadece dinleyerek maruz kalan ve olumsuz etkilenen en majör popülasyonlardır (Bell, Kulkarni & Dalton, 2003).

Göç, bugün Türkiye'de en önemli ve güncel sorunlardan biridir. Türkiye, göç konusunda, konumundan dolayı geçiş niteliği taşıyan bir ülkedir (Tekin, 2007). Bu nedenle sığınmacıları bir kısmı ülkemizden başka ülkelere geçerken bir kısmı da Türkiye'de sığınmacı ya da mülteci kimliği altında kamplarda/yerleşim yerlerinde yaşamaktadırlar. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü çalışanları, travma çalışanları, sosyal çalışmacılar, sivil toplum örgütlerine bağlı olarak gönüllü çalışanlar; hem şehir merkezlerinde hem de mülteci kamplarında travma müdahale süreçlerine daha fazla dahil olmaktadır. Travmatize olmuş kişilerle çalışan uzmanların, eğitim durumu ve geçmiş travma öyküsü ikincil travmatik stres ile yakın bir ilişki göstermektedir. Travmatik öyküye sahip bireylerle çalışanlarda bulunan duygusal tükenmişlik, travmatize olmanın anlamlı belirleyicileri olarak gösterilebilir (Altekin, 2014). Kişisel travmatik geçmişe sahip travma çalışanlarının daha yüksek ikincil travmatik stres

düzeyi taşıdıkları bilinmektedir (Zara & İçöz, 2015). Daha yakın tarihli bir çalışmada ise Kahil (2016), ruh sağlığı çalışanlarının gönüllülerden daha yüksek düzeyde ikincil travmatik stres bildirdiğini tespit etmiştir. Ek olarak, 11 ila 15 yıllık iş tecrübesine sahip travma çalışanlarının, daha az deneyimli travma çalışanlarına göre, daha yüksek düzeyde ikincil travmatizasyon gösterdiği bulunmuştur. Kahil (2016)'in çalışmasında ayrıca, kişisel travmatik geçmişin, yüksek düzeyde ikincil travmatik stres belirtileriyle de ilişkili olduğu bulunmuştur. Türkiye'de yapılan çalışmaların çoğu, ikincil travmatik stresin yaygınlığını, geçmiş travma öyküsünün, travmaya maruz kalmanın, algılanan sosyal desteğin ve çalışma yılının rolünü incelemektedir. Çalışılan alan, kişinin yaşı, cinsiyeti ve diğer demografik özelliklerin de belirli oranda etken olduğu savunulmaktadır (Yılmaz, 2006; Altekin, 2014; Zara & İçöz, 2015; Kahil, 2016).

Fiziksel veya psikolojik anlamda zarar gören kişilerle çalışanların yaşadıkları stresi açıklamak için önerilen kavramlardan bir diğeri, "şefkat yorgunluğu" olarak da adlandırılan ikincil travmatik stres yaşantısıdır (Najjar ve ark., 2009). Bu ikincil travmatik stres hali, karşındaki insanın başından geçen travmatik olaylar ilgili bilgi edinmenin sonucunda beliren tüm duygu ve düşünceleri kapsamakatadır. Travmaya maruz kalmış ve acı çeken bir insana yardım etmeyi kabul etmekten kaynaklanabildiği gibi karşıdaki kişiye karşı beslenen derin sempati, şefkat ve hüzün duygularının gelişimiyle de kendini gösterebilir. Kısacası bu kavram, başkalarının yaşadığı travmatik olaylara dolaylı olarak maruz kalanların yaşayabileceği travma sonrası stres bozukluğu belirtilerine oldukça benzemektedir. Başka bir deyişle, travmatik olaylara ikincil olarak maruz kalanların yaşadıkları olumsuz deneyimler, doğrudan maruz kalanların yaşadıklarıyla neredeyse aynı olabilir (Jenkins & Baird, 2002). Örneğin bir psikolog, danışanın anlattığı travmatik olayla ilgili anıları istemeden hatırlama veya rüyada görme gibi yeniden yaşama belirtileri gösterebilir; danışandan veya onunla ilgili hatırlatıcılardan kaçınma eğilimine girebilir; uyku problemleri, dikkat dağınıklığı ve sürekli

tetikte olma gibi uyarılma belirtileri yaşayabilir (Figley, 1995). Ayrıca yorgunluk, üzüntü, umutsuzluk, genel kaygı, sosyal geri çekilme gibi durumlar da ortaya çıkabilir (Conrad & Kellar-Guenther, 2006; Nelson-Gardell & Harris, 2003). Danışana karşı hissedilen yoğun sempati duyguları veya onunla kurulan aşırı özdeşim, ikincil travma gelişimine katkı yapan önemli etkenler olarak görülmektedir (Collins & Long, 2003; Miller, 1998).

Klinik psikologlar, danışmanlar, psikiyatristler, travma çalışanları, çocuk koruma çalışanları veya sosyal hizmet uzmanları dahil olmak üzere psiko-sosyal gruba bağlı olarak çalışan uzmanlar, genellikle kendilerini karşısındakilerin travmatik hikayelerini dinlerken bulurlar. İşyerindeki kişilerarası stres etkenlerine uzun süre maruz kalmanın sonucunda bir bütün olarak ortaya çıkan tükenmişliğin aksine; ikincil travma kavramı, travma mağduruyla tek bir karşılaşmanın neticesinde de ortaya çıkabilir (Collins & Long, 2003; Figley, 1995; Miller, 1998).

Tükenmişlik ve ikincil travmatik stres arasında belirgin benzerlikler kadar farklılıklar ve fonksiyon geçişleri de bulunmaktadır. Tükenmişlik kavramı ile ikincil travmatik stres arasındaki temel fark ise, duygusal tükenmişliğin yoğun kişilerarası ilişkileri gerektiren her türlü meslekte gözlenebilmesi, ikincil travmanın ise travma mağdurlarıyla ilişki kurulan mesleklere özgü bir durum olmasıdır (Conrad & Kellar-Guenther, 2006; Figley, 1995; Kadambi & Ennis, 2004; Sabin-Farel & Turpin, 2003; Schauben & Frazier, 1995).

İkincil travmatik stres süreci bazen kısa süreli belirtilerle kendini gösterebilir. Buna rağmen, bu belirtilerin ağır sonuçlar doğurması mümkündür. Sahada travma mağdurlarıyla çalışan kişilerin, kişisel hayatları ve sosyal ilişkileriyle birlikte mesleki karar verme yetileri azalabilir (Baird & Kracen, 2006; Bride ve ark, 2007; Collins & Long, 2003; Figley, 1995). Ruh sağlığı çalışanlarının sahada ikincil travmatik stres geliştirmesinin fazlaca mümkün olduğunu belirten Figley (2002)'e göre bu durum ruh sağlığı uzmanlarının terapötik

becerilerini ve empatik ilişki kurma becerilerini negatif etkileyerek onlara zarar verebilir. İkincil travmatik stres kavramı, travmatik bir olaya maruz kalan birey gibi travmatik olayın merkezindeki kişinin tecrübe ettiği yönden, yeniden yaşama, kaçınma, artmış uyarılma belirtileri gösterme ve günlük hayatını sürdürmekte zorluk çekme konusunda karşımıza çıkmaktadır (Baird & Kracen, 2006).

Empati, duygu düzenlemede zorluklar ve ikincil travma kavramı arasındaki olası ilişkileri incelemeden önce, ikincil travmayı tanımlayan semptomları anlamak çok önemlidir. İkincil travmatik stres, diğer tüm ruhsal bozukluklar arasında en çok travma sonrası stres bozukluğuna benzer, ancak DSM-5'te bağımsız bir tanı bozukluğu değildir (APA, 2013). İkincil travmatik stres, yardım edenlerin genel ruh sağlığı üzerinde fiziksel, duygusal, bilişsel ve sosyal etkiler yaratabilir (Simon ve ark., 2005).

Kendilerini yeniden deneyimleme, kaçınma ve TSSB belirtileriyle aynı olan olumsuz düşünce ve inanç kategorileri altında listelenen belirtiler kümesi olarak temsil eder. Bu belirtileri bilmek, alandaki uzmanların ikincil travmatik stres ile karşılaşıp yaşamadığını teşhis etmede faydalı olacaktır (Figley, 1995). Yeniden yaşamak, travmatik bir olayın kendiliğinden düşüncelerini ve hatıralarını ifade eder, tekrar eden rüyalar, geri dönüşler ve olay tekrar oluyormuş gibi yaşanır. Kişinin kalp atım hızı artar, olay hakkında yoğun hisler uyandırır, bir olay hatırlandığında sığ nefes alır veya terler. Tehlikeli düşüncelerden, hatıralardan, duygulardan, konuşmalardan ve travmatik olayın hatırlatıcılarından kaçınmak da kaçınma belirtileri olarak listelenebilir. Duyarlılık semptomları ise öfke patlaması, huzursuz hissetme, uyku bozukluğu, konsantrasyon eksikliği, irkilme, agresiflik ve dikkat eksikliğidir. Son olarak, olumsuz düşünce ve inançlarla ilgili semptomlar ısrarcı öz suçlama ve insanlardan uzak hissetme, travmatik olayın bölümlerini hatırlama güçlüğü, önemli ve bir kez olumlu aktivitelere olan ilgiyi azaltma şeklinde sıralanabilir (Newell & MacNeil, 2010).

İkincil travmanın risk faktörleri, organizasyonel ve kişisel faktörler olarak iki kategoriye ayrılabilir. Yardım eden uzmanın iş yükü fazla olsa da travmatik olaya maruz kalma derecesi ve maruz kaldığı travmatik olayların türü risk faktörü olarak kabul edilmektedir (Hensel, Ruiz, Finney & Dewa, 2015). Literatüre bakıldığında, risk faktörlerinin yanı sıra koruyucu faktörlerle ilgili de bilgi sahibi olmak mümkündür. Sosyal destek, ikincil travma düzeyi için önemli bir koruyucu faktördür (Cieslak ve ark., 2013).

Sosyal desteğin kaynağı iş, aile ve arkadaş ortamı olabilir. Bilgi ve klinik denetim gibi örgütsel destek önemli bir önleyici etmendir (Creamer & Liddle, 2005). Sosyal destek ve travma çalışanının kişisel travmatik öyküsü arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır (Michalopoulos & Aparicio, 2012). Öz bakım ise ikincil travmatik strese dair bir diğer koruyucu faktördür. Öz bakım, yardım eden uzmanların kendilerini, ailevi ve duygusal ihtiyaçlarını ve haklarını yönetirken; yetenek ve yöntemlerini doğru olarak kullanmasıdır (Figley, 2002). İkincil travmatik stresi önlemek için, gerçekçi profesyonel hedefler koymak, mümkün olduğunca farklı mola türleri vermek, yeterince dinlenmek ve rahatlamak, sosyal çevrenizle bağlantıda kalmak önerilmektedir (Maslach, 2003).

2.3.2. Dolaylı (Üstlenilmiş) Travma

Dolaylı travmayı daha net algılayabilmek adına temel kuramsal yaklaşımları bilmek gereklidir. "Yapısalcı Kendilik Gelişimi Kuramı (Constructivist Self Development Theory)" travmaya maruz kalmış bireylerin psikolojik tepkilerini, kendilerine ve dünyaya dair bilişsel şemalarını psikolojik adaptasyon bağlamında anlamaya çalışmaktadır. (McCaan, Sakheim & Abrahamson, 1988). Travmaya uyumda güvenlik, bağımlılık/güven, güç, saygı ve yakınlık gibi başlıca beş psikolojik ihtiyaç bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Aynı zamanda travmatik yaşantılardan etkilenmeye karşı özellikle hassas beş bilişsel şema alanından söz edilmektedir:

1. *Güvenlik:* Bireyin kendisinin ve sevdiği diğer insanların tehlikelerden uzak olduğuna inanmasıdır,
2. *Güven duyma:* Bireyin hem kendi yargılarına ve yeteneklerine hem de kendi isteklerinin karşılanacağı konusunda diğerlerine güvenebileceği inancıdır,
3. *Saygınlık:* Bireyin değerli olduğuna ve çevresinde değer verdiği insanlara sahip olduğuna inanmasıdır,
4. *Yakınlık:* Bireyin kendisiyle ve diğerleriyle bağlantıda olduğuna inanmasıdır,
5. *Kontrol:* Bireyin kendi duygu ve davranışlarını yönetebileceğine ve diğerlerinin davranışlarını etkileyebileceğine inanmasıdır (Pearlman & Saakvitne, 1995a; Saakvitne & Pearlman, 1996).

McCann ve Pearlman, daha sonra bu ihtiyaçlara bağımsızlık ve referans çerçevesini eklemişlerdir. Araştırmacılara göre bu psikolojik ihtiyaçların bilişsel dışavurumu şemalardır. Travma bu şemaları bozabilir ve travmanın nasıl deneyimlendiği bireyin merkezi ya da belirgin şemasına bağlıdır. Terapistler travma mağdurları ile çalışırken kendilerine ve dünyaya dair şemalarında birtakım bozulmalar deneyimleyebilirler. Bu değişimler danışanın travmatik anıları ve terapistin var olan şemalarındaki farklılığın derecesine bağlı olarak hemen göze çarpmayan veya şok edici bir formda olabilmektedir (McCann & Pearlman, 1990).

McCann ve Pearlman (1990) tarafından tanımlanan dolaylı (üstlenilmiş) travma; ikincil travmatik stres (Figley, 1982), şefkat yorgunluğu (Stamm, 1997) ve tükenmişlik (Figley, 1995) kavramlarıyla yakından ilişkilendirilmektedir. Bu kavramlarla temel bir farklılığa sahip olan dolaylı travma, travmatik olaylar sonucunda bireylerin inanç sisteminde gözlenen değişimlere ve bilişsel değişimlerine odaklanmaktadır. Travmatik bir olay yaşandığında bu olayın detaylarıyla ilgilenme ve mağdurla kurulan empatik ilişkinin sonucudur; doğal ve kaçınılmazdır. (Pearlman & Saakvitne, 1995a; 1995b). Her insan yaşamında en az bir defa travmatik bir olaya maruz kalmaktadır. Dolaylı travma sonucunda,

şemalarda ve dünya görüşünde travma sonrası stres bozukluğuna benzer semptomlar beraberinde ruhsal bir bozulma meydana gelmektedir (Michalopoulos & Aparicio, 2012).

Dolaylı travma, terapistlerin kimlik algılarında, dünya görüşlerinde, inançlarında ve bellek sistemlerinde değişiklik meydana getirmektedir. Üstlenilmiş travmanın sağlık görevlileri, itfaiyeciler, polisler, avukatlar, sosyal hizmet uzmanları, gazeteciler gibi travma mağdurlarıyla empatik bağ kuran birçok çalışan tarafından da yaşanabileceği öne sürülmektedir. Bu durum travma uzmanlarında zamanla birikimli bir şekilde ortaya çıkmakta ve uzun dönemli olarak ruhsal etkilerini göstermektedir (Pearlman & Saakvitne, 1995a; Saakvitne & Pearlman, 1996).

Üstlenilmiş travma, ikincil travmatik stres ve tükenmişlik kavramları bazı açılardan farklılık göstermektedir. Örneğin; ikincil travmatik stres özellikle travmatik durumlara müdahalede bulunan meslek gruplarında sıklıkla görülmektedir. Tükenmişlik ise çalışma koşulları ve kişilerarası ilişkilerin mevcut olduğu tüm iş gruplarında görülebilmetedir. (Deighton, Gurris & Traue, 2007; Figley, 1995). Ayrıca tükenmişlik, birikim sonucunda ve zaman içinde meydana gelirken, ikincil travmatik stres aniden ve tek bir travmatik yaşantı sonucunda da meydana gelebilmektedir (Conrad & Kellar-Guenther, 2006; Figley, 1995). İkincil travmatik stres iş yeri koşullarına bağlı olmaksızın travmatik deneyimlere bağlıdır. Tükenmişlik ise daha çok iş yeri koşullarıyla ilgilidir ve iş yeri koşulları nedeniyle yaşanan hoşnutsuzluğu ifade eder. (Schauben & Frazier, 1995). Yoğun korku, üzüntü, çaresizlik gibi yaşantılar ikincil travmatik streste tükenmişliğe göre daha hızlı başlar ve daha hızlı iyileşme gösterir. (Figley, 1995).

Üstlenilmiş travma, zaman içinde birikimli olarak ortaya çıkması nedeniyle, travma mağduruyla yaşanan tek bir deneyim sonucunda ortaya çıkabilen ikincil travmadan ayrılır. İkincil travmada akut belirtiler görülmektedir ve bu belirtiler aniden ortaya çıkabilmesine

karşın kısa sürede iyileşir. Üstlenilmiş travmada ise bireyin kendisiyle ve dünyayla ilgili bilişsel şemalarında değişim meydana gelmektedir; birikimli olarak gerçekleşir ve daha kalıcı olma eğilimi gösterir (Figley, 1995; Pearlman & Mac Ian, 1995; Pearlman & Saakvitne, 1995a; 1995b). İkincil travmatik streste olduğu gibi üstlenilmiş travmanın gelişiminde de mağdurla aşırı özdeşim kurmak önemli bir etkendir. Fiziksel rahatsızlıklar, üzüntü, umutsuzluk, kaygı, öfke, şüphecilik, sosyal çevreden geri çekilme, mesleki işlev kaybı ve iş değiştirme eğilimi gibi sorunlar her iki travma türünde de görülmektedir. (Pearlman & Saakvitne, 1995b; Saakvitne & Pearlman, 1996).

Bu iki kavram kapsadığı alanlar bakımından farklılaşmaktadır. Tükenmişlik bireylerarası ilişkilerin ve çalışma ortamı koşullarının stres yarattığı her türlü meslekte görülebilirken (Leiter & Maslach, 1988; Maslach & Jackson, 1981), üstlenilmiş travma özellikle travma mağduru bireyler ile çalışan mesleki gruplarda çalışan kişilerin yaşadığı bilişsel değişimleri içermektedir (Pearlman & Saakvitne, 1995a, 1995b). Tükenmişlik; çalışma ortamı koşullarıyla ilgili olarak yaşanan kronik bir hoşnutsuzluğu yansıtırken, çalışma ortamının uygun şekilde düzenlenmesi veya iş değişiklikleriyle önlenebilecek bir durumdur (Pearlman & Saakvitne, 1995a; Schauben & Frazier, 1995; Trippany, Wilcoxon & Satcher, 2003). Üstlenilmiş travmanın ise iş yeri koşullarıyla ilişkili olmadığı belirtilmektedir (Schauben & Frazier, 1995).

Üstlenilmiş travma, ikincil travmatik stres ve tükenmişlik kavramlarının birbirlerinden anlamsal olarak ayrılması konusunda literatürde henüz bir görüş birliğine varılmadığı görülmektedir. Bazı araştırmalarda üstlenilmiş travmayla ikincil travmatik stres arasındaki ilişki kuramsal olarak beklenenden yüksek bulunmuş ve bu ikisinin aslında aynı olguyu temsil ettiği belirtilmiştir (Deighton ve ark., 2007; Jenkins & Baird, 2002). Benzer şekilde, üstlenilmiş travma ile tükenmişlik arasındaki ilişkinin de bu iki kavramın birbirinden farklılaşmadığını söyleyecek kadar yüksek çıktığı araştırmalar vardır (Betts Adams, Matto &

Harrington, 2001; Devilly, Wright, Varker, 2009; Kadambi & Truscott, 2003). Ayrıca, ikincil travmatik stresin de tükenmişlikle ilişkisinin oldukça yüksek olduğunu ve bunların net olarak ayrışmadığını ortaya koyan araştırmalara rastlanmaktadır (Adams, Figley & Boscarino, 2008; Deighton ve ark., 2007; Devilly ve ark., 2009).

İkincil travmatik stres ve üstlenilmiş travma kavramlarının tükenmişlik şeklindeki tek bir kavram altında açıklanabileceği belirtilmektedir (Betts Adams ve ark., 2001; Deighton ve ark., 2007; Devilly ve ark., 2009). Bir araştırmada üstlenilmiş travma, ikincil travmatik stres ve tükenmişlik yaşantıları arasındaki ilişkilerin test edilmesi ve bunların zaman içindeki değişimlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu üç kavramın birbirinden ayırt edilip edilemediğine ilişkin ek kanıtlar sayesinde, ilgili literatüre katkı sağlanabileceği düşünülmektedir. Dolaylı travma yaşantılarına ilişkin risk etkenleri incelendiğinde genç ve deneyimsiz çalışanların travmanın dolaylı etkilerine karşı daha hassas olduğu yönündeki görüşlerin ön plana çıktığı görülmektedir (Carmel & Friedlander, 2009; Craig & Sprang, 2010; Çolak, Şişmanlar, Karakaya, Etiler & Biçer, 2012; Michalopoulos & Aparicio, 2012; Sprang, Craig & Clark, 2011; VanDeusen & Way, 2006; Way, VanDeusen & Cottrell, 2007).

Çeşitli araştırmalarda ikincil travmatik stres (Adams ve ark., 2008; Baird & Jenkins, 2003; Bride, Robinson, Yegidis & Figley, 2004) ve üstlenilmiş travmanın (İçöz & Zara, 2011; Baird & Jenkins, 2003) yaş ile anlamlı düzeyde ilişkili olmadığı bulunmuştur. Yardım çalışanları ile yapılan araştırmalarda mesleki deneyim sürelerinin üstlenilmiş travma (Baird & Jenkins, 2003; Bober & Regehr, 2006; İçöz & Zara, 2011; Kadambi & Truscott, 2003), ikincil travmatik stres (Adams ve ark., 2008; Baird & Jenkins, 2003; Çolak ve ark., 2012; Peron & Hiltz, 2006) ve tükenmişlik düzeyleriyle (Başören, 2005; Kjellenberg, Nilsson, Daukantaité & Cardeña, 2013) ilişkili olmadığı da bulunmuştur.

Üstlenilmiş travma, tükenmişlik ve ikincil travmatik stresle ilgili araştırmalar gözden geçirildiğinde, bu kavramlardan elde edilen bulguların cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı konusunda henüz bir görüş birliği oluşmamıştır. Örneğin yardım çalışanlarında tükenmişliğin (Kocabıyık & Çakıcı, 2008; Yeşil ve ark., 2010) ve ikincil travmatik stresin (Ai ve ark., 2011; Haksal, 2007; Horwitz, 2006; Sprang, Clark & Whitt-Woosley, 2007; Yeşil ve ark., 2010) kadınlarda daha yüksek olduğunu ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur. Ancak tükenmişlik (Adams ve ark., 2008; Şanlı & Akbaş, 2008), ikincil travma (Adams ve ark., 2008; Sprang ve ark., 2011) ve üstlenilmiş travmanın (Robinson, Clements & Land, 2003) erkeklerde daha yüksek olduğunu gösteren araştırmalar da vardır. Bazı araştırmalarda ise yardım çalışanlarında tükenmişlik (Craig & Sprang, 2010; Erol ve ark., 2012; Fourie ve ark., 2008; Gökçen ve ark., 2013; Kjellenberg ve ark., 2013; Linley & Joseph, 2007; Oğuzberk & Aydın, 2008; Şahin ve ark., 2008; Taycan, Kutlu, Çimen & Aydın, 2006) ile ikincil travmanın (Craig & Sprang, 2010; Creamer & Liddle, 2005; Çolak ve ark., 2012; Kjellenberg ve ark., 2013; Linley & Joseph, 2007; Yeşil, Aker & Sezgin, 2009) cinsiyete göre farklılaşmadığı ortaya konmuştur.

Çalışanların kişisel travma öyküleri ve travma mağdurlarıyla çalışma süreleri gibi değişkenlerin de üstlenilmiş travma, ikincil travmatik stres ve tükenmişlikte etkisi tartışmalıdır. Yine de söz konusu değişkenlerin tükenmişlik, üstlenilmiş travma ve ikincil travmatik stres ile ilişkisi net olarak belirlenememiştir. Birçok araştırmada travmatik vaka yükü fazla olan yardım çalışanlarının üstlenilmiş travma (Pearlman & Mac Ian, 1995; Schauben & Frazier, 1995), ikincil travmatik stres (Adams ve ark., 2008; Bober & Regehr, 2006; Bride ve ark., 2004; Chrestman, 1999; Craig & Sprang, 2010) ve tükenmişlik (Alexander & Klein, 2001; Baird & Jenkins, 2003; Betts Adams ve ark., 2001; Craig & Sprang, 2010; Robinson ve ark., 2003) gelişimi açısından daha fazla risk taşıdıkları bulunmuştur. Diğer yandan, yardım çalışanlarının travmatik vaka yüklerinin üstlenilmiş

travma (Bober & Regehr, 2006; Çolak ve ark., 2012; Devilly ve ark., 2009; İçöz & Zara, 2011; Kadambi & Ennis, 2004), ikincil travmatik stres (Adams, Boscarino & Figley, 2006; Çolak ve ark., 2012; Devilly ve ark., 2009; Linley & Joseph, 2007; Kjellenberg ve ark., 2013; Peron & Hiltz, 2006; Slattery & Goodman, 2009; Vrklevski & Franklin, 2008) ve tükenmişlik (Devilly ve ark., 2009; Kjellenberg ve ark., 2013; Linley & Joseph, 2007; Peron & Hiltz, 2006) gelişimi açısından belirgin bir risk etkeni olmadığı bulunan çalışmalar da mevcuttur.

Yardım veren meslek grubundaki çalışanların kendi travmatik deneyimlerinin dolaylı travma yaşantılarıyla ilişkisini inceleyen çalışmalarda da farklı sonuçlar elde edilmiştir. Birçok çalışmada kişisel travma öyküsünün üstlenilmiş travma (Cunningham, 2003; İçöz & Zara, 2011; McCann & Pearlman, 1990; Pearlman & Mac Ian, 1995; Pearlman & Saakvitne, 1995a; Trippany ve ark., 2003; VanDeusen & Way, 2006; Way ve ark, 2007), ikincil travmatik stres (Adams ve ark., 2008; Ai ve ark., 2011; Akbayrak ve ark., 2005; Dunkley & Whelan, 2006; Maunder, Halpern, Schwartz & Gurevich, 2012; Slattery & Goodman, 2009; Vrklevski & Franklin, 2008) ve tükenmişlik (Adams ve ark., 2008; Freudenburger, 1974; Whealin ve ark., 2007) riskini arttırabileceği bulunmuştur. Üstlenilmiş travma (Benatar, 2000; Bober & Regehr, 2006; Dunkley & Whelan, 2006; Jenkins & Baird, 2002; Michalopoulos & Aparicio, 2012; Vrklevski & Franklin, 2008), ikincil travmatik stres (Creamer ve Liddle, 2005; Kjellenberg ve ark., 2013; Linley ve Joseph, 2007; Way, VanDeusen, Martin, Applegate & Jandle, 2004) ve tükenmişlik (Betts Adams ve ark., 2001; Jenkins & Baird, 2002; Linley & Joseph, 2007; Stevens & Higgins, 2002) gelişiminde kişisel travma öyküsünün etkin bir risk faktörü olmayabileceğine dair çalışmalar da mevcuttur.

Travmanın dolaylı etkilerini yardım çalışanları ile inceleyen çalışmalarda henüz bir görüş birliği mevcut değildir. Ancak yardım çalışanlarının psikolojik, fiziksel ve sosyal iyi oluşlarını zayıflatarak kendileri, çalıştıkları kurum ve hizmet verdikleri kişiler üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilen dolaylı travma etkilerinin anlaşılması, bireysel ve toplumsal

düzeyde büyük önem taşımaktadır. Yaş, cinsiyet, meslek, deneyim süresi, kişisel travma yaşantısı ve travmatik vaka yükü gibi değişkenler ile üstlenilmiş travma, ikincil travmatik stres ve tükenmişlik arasındaki ilişkilerin incelenmesi yoluyla, yardım çalışanlarını risk altına sokan değişkenlerin belirlenmesine katkı sağlanabileceği düşünülmüştür. İkincil travmatik stres, üstlenilmiş travma ve tükenmişlik yaşantıları arasında birtakım örtüşmeler veya etkileşimler olsa da bu kavramlar, temel vurguları bakımından birbirlerinden ayrışmaktadır (Pearlman & Saakvitne, 1995a; Sabin-Farel & Turpin, 2003). Ancak literatür de bu terimlerle ilgili bir kavram karmaşasının olduğu dikkat çekmektedir.

Birçok çalışmada söz konusu terimler arasında belirgin bir ayrımın yapılmadığı ve bunların birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir (Betts Adams, Matto & Hurrington, 2001; Bride, Radey & Figley, 2007; Bride & Walls, 2006; Byrne ve ark., 2006; Catanese, 2010; Coles & Mudaly, 2010; Deighton, Gurris & Traue, 2007; Jung ve ark., 2008; Michalopoulos & Aparicio, 2012; Nelson-Gardell & Harris, 2003; Peron & Hiltz, 2006).

İkincil travmatik stres ve üstlenilmiş travma kavramlarının tükenmişlik şeklindeki tek bir kavram altında açıklanabileceğini öne süren araştırmalar da vardır (Betts Adams ve ark., 2001; Devilly, Wright & Varker, 2009). Travmanın dolaylı etkileriyle ilgili terminolojide karışıklık söz konusudur ve bu kavramlar arasında net bir ayrım yapılabilmesi için daha fazla araştırmaya gereksinim duyulmaktadır.

2.3.3 Tükenmişlik

Tükenmişlik; insanlara yardım eden mesleki gruplarda çalışan bireylerde, duygusal yükü ağır olan kişilerarası durumlara uzun süre maruz kalmaları dolayısıyla sıklıkla rastlanılan bir durumdur (Leiter & Maslach, 1988; Maslach & Jackson, 1981). Tükenmişlik durumu, profesyonellerin işleri gereği karşılaştıkları kişilere karşı duyarsızlaşmaları, duygusal

yönden kendilerini tükenmiş hissetmeleri ve kişisel başarı ve yeterlilik duygularının azalması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Göç alanında çalışırken, çalışılan grubun özellikleri, çevresel koşullar, çalışma koşulları gibi kurumsal özellikler, tükenmişliğe ait bazı bireysel özelliklerle kendini gösterebilir. Tükenmişlik duygularının, genel olarak bu tür sorunların yaşandığı ortamlarda ve bu ortama maruz kalan her profesyonelde belirli oranda görülme ihtimali bulunmaktadır. Tükenmişlik kavramı ilk kez Freudenberger (1974/1975) tarafından, daha sonra Maslach ve Jackson (1981) tarafından tanımlanmıştır.

Buna göre tükenmişlik; özsaygı yitimi, kronik yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk ile karakterize, bireyin profesyonel iş yaşamında ve insan ilişkilerinde olumsuzluklara yol açan duygularının gelişimini takiben fiziksel, duygusal ve entelektüel tükenmeyi içeren bir sendrom olarak tanımlamış ve üç ayrı alt kategoride değerlendirilmiştir. Bu kategoriler; duygusal tükenme (emotional exhaustion), depersonalizasyon (depersonalization) ve kişisel başarı (personel accomplishment) eksikliğidir. Duygusal tükenme; kişinin yaptığı iş nedeniyle, kişiye aşırı yüklenilmesi ve tüketilmiş olma duyguları olarak tanımlanır. Depersonalizasyon, kişinin bakım ve hizmet verdiklerine karşı duygudan yoksun biçimde tutum ve davranışlar sergilemesini içerir. Kişisel başarı; ise sorunun başarı ile üstesinden gelme ve kendini yeterli bulma olarak tanımlanmaktadır (Maslach & Jackson, 1986).

Tükenmişlik; aşırı yorgunluk, yıpranma ve iş doyumsuzluğu gibi kavramlarla karıştırılmamalıdır (Maslach & Jackson 1986). Tükenmişlik, ciddi bireysel ve kurumsal sorunlara yol açmaktadır. Tükenmişlik; kişinin sosyal yaşamında psikosomatik bozukluklara, evlilik, aile yaşantısında sorunlara, uykusuzluk, alkol ve madde kullanımına neden olabilmektedir. Profesyonel yaşantıda ise tükenmişlik, görevlilerin işe geç gelmesi, işten erken ayrılması, işi bırakması, sık sık rapor alması, işte yeniliklerin, yapıcı eleştirilerin,

üretkenliğin ve yaratıcı girişimlerin azalması gibi sorunlarla kendini göstermektedir (Arslan ve ark. 1996; Çam, 1992; Ergin, 1992). Özellikle insanlara hizmet verilen mesleklerde kurulan etkileşimlerin tükenmişliğe sebep olmasında; hizmet alan kişinin psikolojik, sosyal veya fiziksel problemleri etkilidir. Hizmet alan kişiler genellikle öfke, utanç, korku, üzüntü, çaresizlik gibi duygularla gelirler. Bu kişilerin yaşantıladıkları problemler için çözüme ulaşmak her zaman kolay değildir. Dolayısıyla hizmet verenin içinde bulunduğu belirsizlik ve engellenme durumu daha da artabilir. Bu koşullar altında sürekli çalışan bireylerin yaşadığı kronik stres, duygusal anlamda zayıflatıcı olabilir ve tükenmişliğe yol açabilir (Maslach & Jackson, 1981).

Bununla birlikte, kurumsal olanakların kısıtlılığı, işyeri koşullarındaki olumsuzluklar, bürokratik engeller, iş yükü, zaman baskısı ve stresli çalışma koşulları gibi başka etkenlerin de tükenmişliğin gelişimine katkıda bulunabileceği kabul edilmektedir (Leiter & Maslach, 1988; Maslach ve ark., 2001; Peron & Hiltz, 2006). Tükenmişliğin temel özelliklerinden biri, duygusal tükenme hissindeki artıştır. Bu durum, bireyin duygusal kaynaklarının aşırı zorlandığını ve bunun sonucunda başkalarına verecek hiçbir şeyinin kalmadığını hissetmesi anlamına gelmektedir. Tükenmişliğin bir diğer özelliği de bireyin olumsuz veya şüpheci tutumlar geliştirmesi ve hizmet verdiği kişilere karşı duyarsızlaşması durumudur. Bu duyarsızlaşma, işin çeşitli yönlerine karşı kopuk ve hissiz bir hale gelmek şeklinde kendini gösterebilir. Tükenmişliğin üçüncü özelliği ise kişisel başarı hissinde düşüştür. Bu durum, bireyin kendisiyle ve işteki verimiyle ilgili olarak olumsuz değerlendirmeler yapması ve tatminsizlik yaşaması anlamına gelmektedir (Leiter & Maslach, 1988; Maslach & Florian, 1988; Maslach & Jackson, 1981; Maslach & Leiter, 2008).

Tükenmişlik bireyin hem bireysel hem de profesyonel yaşamında olumsuz sonuçlar doğurabilir. Çeşitli fiziksel sağlık sorunlarına, kaygı, depresyon, benlik saygısında düşüş gibi problemlere neden olabilmesinin yanı sıra yorgunluk, uykusuzluk, alkol, ilaç kullanımı ve

ailevi problemler yaşanabilir. Birey iş doyumunu kaybedebilir, verdiği hizmetin kalitesi düşebilir ya da işten ayrılma gibi sorunlar yol açabilir. Ayrıca, bireyin profesyonel yaşamındaki çalışma arkadaşlarıyla uyumunu bozabilir. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde tükenmişliğin yalnızca mesleki zorluklara bağlı olarak ortaya çıkan bir durum olmadığı; bireyin psikolojik kaynaklarını zorlayan başka durumlarda da ortaya çıkabileceği görülmektedir (Betts Adams ve ark., 2001; Jackson & Maslach, 1982; Leiter & Maslach, 1988; Maslach & Jackson, 1981; Maslach, Schaufeli & Leiter, 2001; Whealin ve ark, 2007).

Tükenmişliğin ve ikincil travmatik stresin yüksek korelasyonla örtüştüğü (Adams, Boscarino & Figley, 2006) ve algılanan profesyonel destek eksikliği, iş yükü, rol çatışmaları veya rol belirsizlikleri ikincil travmatik stres gibi tükenmişliğin de temel öncülleri olarak kabul edildiği vurgulanmaktadır (Devilly, Wright & Varker, 2009).

2.3.4. Travma Sonrası Stres Bozukluğu

Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabında (DSM-5; Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013) bireyin yaşamsal tehlike, yaralanma, cinsel saldırı gibi olaylara fiilen maruz kalması ya da bunların kıyısından dönmesi, bu tür olaylara tanıklık etmesi veya bir yakının başına böyle bir olayın gelmesi durumları travmatik yaşantılar olarak kabul edilmektedir. Bu tanımdan hareketle ; travmatik bir olayı deneyimlemiş kişiler aşırı korku, çaresizlik ya da dehşet tepkileri gösterebilirler, sıkıntı veren anıları tekrar tekrar anımsayabilirler ya da rüyalarında görebilirler. Travmatik olay sanki tekrar ediyormuş gibi davranabilirler ya da hissedebilirler. Travmatik olayın bir yönünü çağrıştıran olaylarla karşı karşıya kaldıklarında yoğun bir psikolojik ya da fizyolojik sıkıntı duyabilirler. Travma beraberinde gelen düşünce, duygu ya da konuşmalardan kaçınma çabaları gösterebilirler. Travmatik olayla ilgili anıları uyandıran etkinliklerden, yerlerden ya da kişilerden kaçınabilirler. Travmanın önemli bir bölümünü anımsamayabilirler, önemli etkinliklere ilgileri ya da katılımları azalabilir,

insanlardan uzaklaşma ya da yabancılaşma duygularına kapılabilirler. Uyku bozuklukları, huzursuzluk, öfke patlamaları, düşünceleri yoğunlaştırmada zorluk, sürekli tetikte olma ve aşırı irkilme gibi belirtiler de görülebilir (Yehuda, 2002). Bunların yanı sıra, uyku bozuklukları, huzursuzluk, öfke patlamaları, düşünceleri yoğunlaştırmada zorluk, sürekli tetikte olma ve aşırı irkilme gibi belirtiler de görülebilir. Bunlar travma sonrası stres bozukluğunun (TSSB) başlıca belirtileridir (APA, 2013). Travmatik olayları doğrudan yaşayan bireylerde görülebilecek bazı etkiler, travmatik olaylara tanık olan bireylerde de gözlenebilir.

Ayrıca, DSM-5'e göre, şiddetli bir travmayla ilgili bilgi edinmek de bireyde travma sonrası stres belirtilerini ortaya çıkartabilir (APA, 2013). Travmatik yaşantılar, gerçek bir ölüm veya yaşam yitirme tehdidinin bulunduğu olaylar olmakla birlikte bu olaylar; genelde, insan eliyle yaratılan travmatik olaylar ve doğal olaylar olmak üzere iki ana grupta toplanırlar.

Travmatik deneyimi olan bireylerle onlara yardım sağlayan çalışanların gösterdikleri tepkiler benzerdir. Deprem, savaş, yangın, tecavüz, ani ölüm, işkence, hapse girme, suça tanıklık, iflas, boşanma, yoksulluk, cinsel şiddet, hastalık, araç kazaları gibi travmatik olaylar, kişilerde derin fiziksel ve ruhsal yaralanmalara yol açmaktadır. Tüm bunlara benzer hem fiziksel ve hem de ruhsal açıdan bireylerin yardım ihtiyacı duyabileceği olaylarda görev alarak bu ihtiyacı karşılayan yardım çalışanları da mağdurların yaşadıkları travmadan kaynaklı olarak etkilenebilmektedir (Brondo ve ark., 2018). Travmatik olaylardan sonra yapılan yardım çalışmalarında görev almanın, travma sonrası stres belirtilerini artırdığına dair bilimsel çalışmalar bulunmaktadır (Haksal, 2007; Gürdil, 2014).

3.GEREÇ VE YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma, 2019 Eylül ve 2020 Mart ayları arasında İstanbul ilinde göç alanında mesleki faaliyetlerini yürüten ve mültecilere ihtiyaçları doğrultusunda profesyonel veya gönüllü olarak görev alan saha çalışanları ile yürütülmüştür. Bu araştırma kapsamında, göç alanında mesleki faaliyetlerini yürüten ve mültecilere ihtiyaçları doğrultusunda profesyonel veya gönüllü olarak görev alan saha çalışanlarında gözlenebilecek travmatik etkilerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmada geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçladığı ve araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışıldığı için nicel yönelimli tarama modeli kullanılacaktır.

Nicel yönelimli tarama desenleri arasından ilişkisel tarama deseni, iki ve daha çok sayıdaki değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya çıkartılmasında kullanılan temel bir araştırma desenidir. Araştırmada kullanılacak ilişkisel tarama deseni, geniş bir evrenin birtakım özelliklerini tanımlamak ve evrenin optimal düzeyde temsil edebilmesi için sosyal bilimler tarafından sıkça kullanılan bir araştırma desenidir (Gürbüz & Şahin, 2018).

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni, mültecilerle ilgilenen resmi kuruluş olan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nde görev alan psikologlar, sosyal hizmet uzmanları, memurlar ve göç uzmanları ile mültecilerle çalışan polisler ve sivil toplum kuruluşlarında görev alan gönüllü kişiler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise İstanbul Göç İdaresi İl Müdürlüğüne bağlı olarak çalışan, 36 göç uzmanı, 36 polis memuru, 36 psikososyal meslek elemanı, 36 veri hazırlama ve kontrol işletmeni ile sivil toplum örgütlerinde görevli 36 saha çalışanı olmak üzere toplam 180 kişi oluşturmaktadır. Veri toplama çalışmaları, Eylül 2019 ile Mart 2020 arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evreni içerisindeki göç alanında profesyonel ya da

gönüllü olarak sahada çalışan kişilere ulaşması hedeflenmesi sebebiyle örnekleme tekniklerinden "amaçlı örnekleme tekniği" kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme tekniği ile araştırmanın amacına en uygun nitelikteki katılımcılar örnekleme dahil edilmektedir (Gürbüz & Şahin, 2018).

3.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanmış Kişisel Bilgi Formu, Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği (TBİÖ), Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği (TSSBÖ) ve Maslach Tükenmişlik Envanteri (MTE) kullanılmıştır.

3.3.1. Kişisel Bilgi Formu (KBF)

Katılımcıların hem sosyo-demografik bilgilerini toplamak hem de mesleki deneyimleri içerisinde sorumlulukları icabıyla karşılaştıkları travmatik yaşantıların etkilerine yönelik soruların yer aldığı kişisel bilgi formunda; katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, eğitim ve çalışma durumları gibi demografik sorular ile göç ve ikincil travmatik strese ilişkin 16 soru yer almaktadır.

3.3.2. Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği (TBİÖ)

TBİÖ, "ikincil travma" (üstlenilmiş travma) düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılan en yaygın değerlendirme gereçlerinden birisidir. Ölçeğin sınırlılıkları bulunsa da; travma mağdurlarıyla çalışmanın güvenlik, güven, saygı, mahremiyet ve kontrol gibi bilişsel fonksiyonlara olan etkilerini değerlendirmede başarılı sonuçlar vermektedir (Gürdil, 2014; Pearlman, 2003). TBİÖ'nün 10 alt ölçeği bulunmaktadır. Bu alt ölçekler şu şekilde sıralanmaktadır: Kişisel güvenlik (self-safety), diğerlerinin güvenliği (othersafety), kendine güven (self-trust), diğerlerine güven (other-trust), kendine saygı (selfesteem), diğerlerine saygı (other-esteem), kendine yakınlık (self-intimacy), diğerlerine yakınlık (other-intimacy), kendini kontrol (self-control), diğerlerini kontroldür (other control). Her bir alt ölçekten alınan

yüksek puanlar, o alt ölçeğin ilişkili olduğu şema alanlarında daha fazla bozulma olduğuna işaret etmektedir.

Toplam 84 sorudan oluşan ölçeğe ilişkin gerçekleştirilen güvenilirlik ve geçerlilik testlerinde .96 Cronbach's Alpha değeri ve .75 seviyesinde test-tekrar test korelasyon saptanmıştır (Pearlman 2003; Goodman & Dutton, 1996). TBİÖ ile Travmatik Sempton Envanteri arasında .23 ila .67 oranlarında korelasyona rastlanmıştır. Ayrıca TBİÖ'nün travmaya bağlı inanç sistemi değişikliklerini saptamak konusunda etkili olduğu da bulunmuştur. TBİÖ, geri-çevirme metoduyla Türkçe'ye çevrilmiş olup, ölçeğin 30 kişiyle yapılan pilot çalışmasında güvenirlilik ve geçerlilik testlerinde .96 Cronbach's Alpha deðeri ile, .89 ve .65 seviyesinde test tekrar test korelasyonu bulunmuştur (Zara & İçöz, 2015).

3.3.3. Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği (TSSBÖ)

TSSBÖ, 1997 yılında Foa ve arkadaşları tarafından 36 madde olarak geliştirilmiş olup, 18-65 yaş arası bireylere uygulanmaktadır. Ölçekteki maddeler, “hiç”, “biraz”, “orta düzeyde” ve “çok fazla” seçeneklerinden biri işaretlenerek cevaplanmaktadır. Şahin, Batıgün ve Yılmaz (2007) tarafından ölçeğin Türkçe uyarlaması yapılmıştır. Ölçek yapı ve içerik bakımından DSM-IV Travma Sonrası Stres Bozukluğu tanı kriterleri esas alınarak oluşturulmuştur.

Ölçek, tanı kriterlerine göre kişinin mevcut durumdan etkilenme şiddeti değerlendirmekte ve tanısal bir sonuca varılmasında destek olmaktadır (Baysak, 2010). TSSBÖ’nün yüzeysel geçerliliği oldukça yüksektir. Bunun nedeni, ölçekteki maddelerin travma sonrası stres bozukluğu tecrübesini doğrudan güçlü bir içsel tutarlılıkla (Cronbach α .92) sağlamasıdır. Ölçeğin test-tekrar test Kappa değeri.74’tür. Semptomların ciddiyet oranına göre yapılan test-tekrar test çalışmasının sonucuna göre korelasyon oldukça yüksek çıkmıştır. Ölçek klinik ve araştırma alanlarında sıklıkla kullanılmaktadır. Son dönemlerde acil servis

birimlerinde de uygulanmaya başlamıştır (McCarthy, 2008). Çalışmamızda ölçeğin Cronbach α iç tutarlılık katsayısı .94 olarak bulunmuştur.

3.3.4. Maslach Tükenmişlik Envanteri (MTE)

Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilmiş olan MTE özellikle yüz yüze ilişki kurmayı gerektiren ve insanlara doğrudan hizmet vermeyi amaçlayan meslek alanları için geliştirilmiş bir kendini bildirim ölçeğidir. Yirmi iki maddeden oluşan ölçek beş dereceli bir çizelge üzerinde derecelendirilmektedir (1: hiçbir zaman, 5: her zaman). Ülkemizde envanterin ilk uyarlama çalışması Ergin (1992) tarafından yapılmıştır. Doktorlar ve hemşireler üzerinde yapılan çalışmada Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı "Duygusal Tükenme (DT)", "Duyarsızlaşma (DY)" ve "Kişisel Başarı (KB)" alt ölçekleri için sırasıyla .83, .65 ve .72 bulunmuştur.

Çalışmada hesaplanan test-tekrar test güvenirlik katsayıları ise sırasıyla .83, .72 ve .67 olarak bulunmuştur. Envanterin güvenirlik düzeyleri Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ile duygusal tükenme boyutu için 0.83, duyarsızlaşma boyutu için 0.65, kişisel başarı boyutu için 0.72 olarak hesaplanmıştır. Test-tekrar test yöntemi ile hesaplanan katsayıların ise duygusal tükenme boyutunda 0.83, duyarsızlaşma boyutunda 0.72, kişisel başarı boyutunda ise 0.67 düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Çalışmamızda ölçeğin Cronbach α iç tutarlılık katsayısı .84 olarak bulunmuştur.

3.4. İstatistiksel Analizler

Göç alanında mesleki faaliyetlerini yürüten ve mültecilere ihtiyaçları doğrultusunda profesyonel veya gönüllü olarak görev alan saha çalışanlarında gözlenebilecek travmatik etkilerin değerlendirilmesi amacıyla IBM SPSS 25 programı kullanılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında tanımlayıcı istatistikleri, frekanslar ile belirtilmiştir. Normallik varsayımı çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 ile +1 aralığında olduğu durumlarda kabul edilmiştir (Gürbüz & Şahin, 2018). Ölçeklere göre gruplar arası karşılaştırma ANOVA ve Bağımsız

Gruplar T testi ile incelenmiştir. Ölçekler arası korelasyon analizi için Pearson Korelasyon Katsayısı analizi ve Standart Çoklu Regresyon Analizi kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde İstanbul Göç İdaresi İl Müdürlüğüne bağlı olarak çalışan, 36 göç uzmanı, 36 polis memuru, 36 psikososyal meslek elemanı, 36 veri Hazırlama ve Kontrol İşletmeni ile sivil toplum örgütlerinde görevli 36 saha çalışanı olmak üzere toplam 180 kişinin demografik bilgileri ile çalışmanın temel değişkenlerine yönelik uygulanan ölçeklere ilişkin istatiksel veriler yer almaktadır.

Tablo I. Kişisel Bilgilere Ait Tanımlayıcı Veriler

Değişken	**N**	**%**
Cinsiyet		
Kadın	76	42,2
Erkek	104	57,8
Yaş		
28 yaş ve altı	65	36.1
29-32 yaş arası	70	38.9
33 yaş ve üzeri	45	25.0
Eğitim Düzeyi		
Lise ve altı	19	10.6
Lisans	134	74.4
Yüksek lisans	27	15.0
Meslek		
Psikososyal Grup Meslek Elemanı	36	20,0
İl Göç Uzmanı	36	20,0
Özel Kuruluş-Stk Çalışanı	36	20,0
Polis	36	20,0
Memur	36	20,0
Toplam	180	100.0

Tablo I'de, kişisel bilgilere ait tanımlayıcı veriler yer almaktadır. Katılımcıların katılımcının %42.2'si kadınlar, %57.8'ini ise erkekler oluşmaktadır. Katılımcılar, %36.1'i 28 yaş ve altı, %38.9'ü 29-32 yaş arasında, %25.0'ı ise 33 yaş ve üzerinde dağılım göstermektedir. Eğitim düzeyine bakıldığında, katılımcıların %74.4'ü lisans, %15.0'ı yüksek lisans ve %10.6'sı ise lise ve altı seviyedeki okullardan mezun olmuştur. Psikososyal meslek grubu elemanı (%20), il göç uzmanı (%20), özel kuruluş/stk çalışanı (%20), polis (%20) ve

memur (%20) olmak üzere toplam beş farklı mesleğe ait katılımcılar araştırmada yer almaktadır.

Tablo II. Katılımcıların Mesleki Deneyimlerine İlişkin Veriler

Değişken	n	%
Toplam İş Deneyimi		
45 ay ve altı	71	39.4
46-90 ay arası	83	46.1
91 ay ve üzeri	26	14.4
Haftalık Çalışma Saati		
40 saat ve daha az	76	42.2
41-45 saat arası	59	32.8
46 saat ve daha fazla	45	25.0
Mültecilerle Çalışılan Süre		
24 ay ve daha az	79	43.9
25-48 ay arası	57	31.7
49 ay ve daha fazla	44	24.4
Çalışılan Grup Sayısı: Çocuk/Ergen/Yetişkin/Yaşlı		
1	76	42.2
2	12	6.6
3	15	8.4
4	77	42.8
Çalışılan Sektör		
Kamu	144	80,0
Sivil Toplum Kuruluşu	36	20,0
İş Tatmin Düzeyi		
İyi	65	36,1
Orta	87	48,3
Kötü	28	15,6
Travmatik Yaşantılara Tanık Olma Sıklığı		
Ayda bir ve daha az	55	30.6
Ayda bir ile haftada bir arası	58	32.2
Haftada bir ve daha fazla	67	37.2
Mültecilerle Çalışmanın Sosyal Hayata Etkisi		
Olumlu	15	8,3
Olumsuz	69	38,3
Etkilemiyor	96	53.3
Psikolojik Destek Alma		
Evet	76	42.2
Hayır	104	57.8
Travma Eğitimi Geçmişi		
Yok	145	80.6
Var	35	19.4
Toplam	180	100.0

Tablo II'de katılımcıların mesleki deneyimlerine ilişkin veriler yer almaktadır. Katılımcıların %42.2'si haftada 40 saat ve daha az, %32.8'i 41-45 saat arası, %25.0'ı ise 46 saat ve daha fazla çalışmaktadır. Katılımcıların %43.9'u mültecilerle 24 ay ve daha az, %31.7'si 25-48 ay, %24.4'ü ise 49 ve ay üzeri iş deneyimine sahiptir. Katılımcıların %39.1'i 45 ay ve daha az, %46.1'sı 46-90 ay arası, %14.4'ü ise 91 ay ve üzeri toplam iş deneyimine sahiptir. Göç alanında çalışan uzmanlar; çocuklar, ergenler, yetişkinler ve yaşlılar olmak üzere toplam dört grupla çalışabilmektedir. Katılımcıların %42.8'si dört grupla birden, %41.7'si bir grupla, %8.4'ü üç grupla ve %6.6'sı ise iki grupla çalışmaktadır. Göç alanında çalışan katılımcıların %80'i kamu sektöründe, %20'si ise sivil toplum sektöründe hizmet vermektedir. Katılımcıların %48.3'ünün iş tatmin düzeyi orta, %36.1'inin iş tatmin düzeyi iyi ve %15.6'sının ise iş tatmin düzeyi kötü olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların %37.2'si haftada bir ve daha fazla, %32.2'si aydan bir ile haftada bir arası, %30.6'sı ise ayda bir ve daha az travmatik yaşantılara tanık olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %53.3'ü mültecilerle çalışmanın sosyal hayatını etkilemediğini, %38.3'ü bu durumun olumsuz ve %8.3'ü ise olumlu etkilediğini ifade etmiştir. Travma alanında çalışan katılımcıların %57.8'inin psikolojik destek almadığı, %42.2'sinin psikolojik desteği aldığı belirtilmiştir. Katılımcıların %80.6'sının travma eğitim olmadığı, %19.4'ünün ise travma eğitimi olduğu bildirilmiştir.

Tablo III. Travma Sonrası Stres Ölçeğine Verilen Yanıtlara Ait Dağılımlar

Travmatik Olaylar	**Tanık Olmama**		**Tanık Olma**	
	n	%	n	%
Ciddi bir kaza, yangın ya da patlama olayı	120	66,7	60	33,3
Doğal afet	135	75,0	45	25,0
Aile üyelerinden biri ya da tanıdığınız bir kişi tarafından cinsel olmayan bir saldırıya maruz kalma	168	99,3	12	6,7
Tanımadığınız bir kişi tarafından cinsel olmayan bir saldırıya maruz kalma	170	94,4	10	5,6
Aile üyelerinden biri ya da tanıdığınız bir kişi tarafından cinsel bir saldırıya maruz kalma	176	97,8	4	2,3
Tanımadığınız bir kişi tarafından cinsel bir saldırıya maruz kalma	176	97,8	4	2,3
Askeri bir çarpışma ya da savaş alanında bulunma	167	92,8	13	7,2
18 yaşından daha küçük olduğunuz bir dönemde kendinizden 5 ya da daha büyük yaşta biriyle cinsel temas	177	98,3	3	1,7
Hapsedilme	177	98,3	2	1,1
İşkenceye maruz kalma	178	98,9	2	1,1
Hayatı tehdit eden bir hastalık	173	96,1	7	3,9
Sevilen ya da yakın birinin beklenmedik ölümü	96	53,3	84	46,7

Tablo III'de travma sonrası stres ölçeğine bireylerin verdikleri yanıtlara ait dağılımlar gösterilmiştir. En az bir travma bildiren bireylerin en fazla başından geçen veya tanık oldukları travmatik olayların sevilen ya da yakın birinin beklenmedik ölümü (%46.7), ciddi bir kaza, yangın ya da patlama olayı (33.3), doğal afet (%25.0) ve askeri bir çarpışma yada savaş alanında bulunma olduğu (%7.2) olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo IV. Maslach Tükenmişlik Ölçeği, Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği ve Alt Ölçeklerinin Toplam Puanlarının Betimleyici İstatistikleri

	n	X	ss	Çarpıklık	Basıklık
MTÖ*					
Duygusal Tükenme	180	22.84	.59	.296	-.658
Duyarsızlaşma	180	10.04	.30	.614	-.291
Kişisel Başarıda Azalma	180	29.57	.33	-.442	1.095
Toplam	180	62.44	.85	.282	-.390
TİBÖ**					
Kişisel Güvenlik	180	37.05	.48	.175	-.224
Diğerlerinin Güvenliği	180	17.12	.35	.237	-.331
Kendine Güven	180	21.52	.27	-.340	.092
Diğerlerine Güven	180	26.15	.40	.311	.217
Kendine Saygı	180	24.67	.25	-.012	.886
Diğerlerine Saygı	180	24.30	.31	-.416	.050
Kendine Yakınlık	180	19.85	.33	-.002	-.607
Diğerlerine Yakınlık	180	19.78	.38	.496	.188
Kendini Kontrol	180	22.94	.42	.260	.038
Diğerlerini Kontrol	180	17.16	.33	.390	-.048
Toplam	180	230.23	2.66	.142	-.256
TSSBÖ***					
Aşırı Kaçınma	180	2.43	.30	.958	.386
Yeniden Yaşama	180	13.92	.31	.172	-.185
Aşırı Uyarılma	180	1.58	.22	.157	.477
Toplam		6.15	.67	1.634	1.903

Not: *= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, **= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo IV'de Tükenmişlik Ölçeği, Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği ve Alt Ölçeklerinin betimleyici verileri yer almaktadır. Üç ölçek ve alt boyutlarının hepsinin çarpıklık-basıklık değerlerinin -1 ile +1 arasında dağılım göstermesi sebebiyle verilerin normal dağıldığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo V. Katılımcıların Cinsiyetleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair Bağımsız Örneklemler t Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar		x̄	*t* Testi		
				t	*Sd*	*p*
TİBÖ*	Kadın Erkek	76 104	231,0263 229,6538	,254	178	,800
MTE**	Kadın Erkek	76 103	60,8816 63,5825	-1,586	177	,114
TSSBÖ***	Kadın Erkek	76 104	72,9211 74,3365	-1,197	178	,709
	Erkek	104	1,3654			

Not: *= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, **= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo V'de araştırmaya katılan çalışanların cinsiyetleri ile travma, tükenmişlik ve stres ile ilgili düşünceleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi amacı ile parametrik testlerden bağımsız örneklemler t testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçlarına göre katılımcıların TİBÖ, MTE ve TSSBÖ toplam puanları cinsiyete göre değişmemektedir.

Tablo VI. Katılımcıların Yaşları ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	KT	Sd	KO	F	p	Tukey Testi
TİBÖ*	Gruplar Arası	3491.057	2	1745.529	1.372	.256	
	Gruplar İçi	225119.143	177	1271.860			
	Toplam	228610.200	179				
MTE**	Gruplar Arası	1110.931	2	555.465	4.516	**.012**	**1>3, 2>3**
	Gruplar İçi	21649.080	176	123.006			
	Toplam	22760.011	178				
TSSBÖ***	Gruplar Arası	775.483	2	387.741	4.900	**.008**	**2>3**
	Gruplar İçi	14005.467	177	79.127			
	Toplam	14780.950	179				

Not: *= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, **= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo VI'da araştırmaya katılan çalışanların yaşları ile travma, tükenmişlik ve stres ile ilgili düşünceleri arasındaki ilişkinin incelenmesine dair ANOVA testi uygulanmıştır. Bu test sonucuna göre MTE ve TSSBÖ toplam puanları yaşa göre farklılaşmaktadır. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemeye yönelik yapılan Post-Hoc Tukey testine göre; 28 yaş ve altı olanlar ile 29-32 yaş arasındaki katılımcıların tükenmişlikleri 33 yaş ve üzeri gruba göre daha fazla bulunmuştur. 29-32 yaş arasındaki katılımcıların travma sonrası stres belirtileri düzeyinin 33 yaş ve üzeri gruba göre daha fazla olduğu saptanmıştır.

Tablo VII. Katılımcıların Haftalık Çalışma Saatleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları

Değişken	**Gruplar**	**KT**	**Sd**	**KO**	**F**	**p**	**Tukey Testi**
TİBÖ*	Gruplar Arası	9085.603	2	4542.801	3.663	**.028**	**2>3**
	Gruplar İçi	219524.597	177	1240.252			
	Toplam	228610.200	179				
MTE**	Gruplar Arası	252.800	2	126.400	.988	.374	
	Gruplar İçi	22507.211	176	127.882			
	Toplam	22760.011	178				
TSSBÖ***	Gruplar Arası	477.454	2	238.727	2.954	**.050**	**2>1**
	Gruplar İçi	14303.496	177	80.811			
	Toplam	14780.950	179				

Not: *= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, **= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo VII'de araştırmaya katılan çalışanların haftalık çalışma saatleri ile ikincil travma, tükenmişlik ve travmatik stres ile ilgili düşünceleri arasındaki ilişkinin incelenmesine dair ANOVA testi uygulanmıştır. Bu test sonucuna göre TİBÖ ve TSSBÖ toplam puanları haftalık çalışma saatlerine göre farklılaşmaktadır.

Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemeye yönelik yapılan Post-Hoc Tukey testine göre; 41-45 arası saat çalışanları ikincil travma düzeyleri 46 saat ve çalışanlara göre daha fazla bulunmuştur. 41-45 saat arası çalışanların travma sonrası stres belirtileri düzeylerinin 40 saat ve daha az çalışanlara kıyasla daha fazla olduğu saptanmıştır.

Tablo VIII. Katılımcıların Toplam Mesleki Deneyimleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları

Değişken	**Gruplar**	**KT**	**Sd**	**KO**	**F**	**P**	**Tukey Testi**
TİBÖ*	Gruplar Arası	1101.377	2	550.688	.428	.652	
	Gruplar İçi	227508.823	177	1285.361			
	Toplam	228610.200	179				
MTE**	Gruplar Arası	3694.222	2	1847.111	17.051	**.000**	**2>1, 2>3**
	Gruplar İçi	19065.789	176	108.328			
	Toplam	22760.011	178				
TSSBÖ***	Gruplar Arası	375.470	2	187.735	2.307	.103	
	Gruplar İçi	14405.480	177	81.387			
	Toplam	14780.950	179				

Not: *= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, **= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo VIII'de araştırmaya katılan çalışanların toplam mesleki deneyimleri ile ikincil travma, tükenmişlik ve travmatik strese ilişkin düşünceleri arasındaki ilişkinin incelenmesine dair ANOVA testi uygulanmıştır. Bu test sonucuna göre MTE toplam puanları mesleki deneyime göre farklılaşmaktadır. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemeye yönelik yapılan Post-Hoc Tukey testine göre; 46-90 ay arası mesleki deneyime sahip olan katılımcıların tükenmişlik düzeyleri 45 ay ve altı ile 91 ay ve üzeri mesleki deneyime sahip olanlara kıyasla daha fazla bulunmuştur.

Tablo IX. Katılımcıların Mültecilerle Olan Çalışma Deneyimleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	KT	Sd	KO	F	P	Tukey Testi
TİBÖ*	Gruplar Arası	696.676	2	348.338	.271	.763	
	Gruplar İçi	227913.524	177	1287.647			
	Toplam	228610.200	179				
MTE**	Gruplar Arası	2681.812	2	1340.906	11.754	**.000**	**2>1, 3>1**
	Gruplar İçi	20078.199	176	114.081			
	Toplam	22760.011	178				
TSSBÖ***	Gruplar Arası	120.600	2	60.300	.728	.484	
	Gruplar İçi	14660.350	177	82.827			
	Toplam	14780.950	179				

Not: *= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, **= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo IX'da katılımcıların mültecilerle olan çalışma deneyimleri ile ikincil travma, tükenmişlik ve travmatik strese ilişkin düşünceleri arasındaki ilişkinin incelenmesine dair ANOVA testi uygulanmıştır. Bu test sonucuna göre MTE toplam puanları mültecilerle olan çalışma deneyimlerine göre farklılaşmaktadır. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemeye yönelik yapılan Post-Hoc Tukey testine göre; 25-48 ay arası ve 49 ay ve üzeri mültecilerle çalışma deneyimi olan katılımcıların tükenmişlik düzeyleri 24 ay ve daha az mültecilerle çalışma deneyimlerine kıyasla daha fazla bulunmuştur.

Tablo X. Katılımcıların Meslekleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	KT	Sd	KO	F	P	Tukey Testi
TİBÖ*	Gruplar Arası	6254.256	4	1563.564	1.231	.300	
	Gruplar İçi	222355.944	175	1270.605			
	Toplam	228610.200	179				
MTE**	Gruplar Arası	3229.920	4	807.480	7.194	**.000**	**2>1,3,4,5**
	Gruplar İçi	19530.091	174	112.242			
	Toplam	22760.011	178				
TSSBÖ***	Gruplar Arası	729.589	4	182.397	2.272	.063	
	Gruplar İçi	14051.361	175	80.293			
	Toplam	14780.950	179				

Not: *= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, **= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo X'da katılımcıların meslekleri ile ikincil travma, tükenmişlik ve travmatik strese ilişkin düşünceleri arasındaki ilişkinin incelenmesine dair ANOVA testi uygulanmıştır. Bu test sonucuna göre MTE toplam puanları mesleğe göre farklılaşmaktadır. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemeye yönelik yapılan Post-Hoc Tukey testine göre; sivil toplum kuruluşunda çalışanların uzmanları tükenmişlik düzeyleri diğer meslek gruplarına oranla daha fazladır.

Tablo XI. Katılımcıların Öğrenim Düzeyleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	KT	Sd	KO	F	p	Tukey Testi
TİBÖ*	Gruplar Arası	280.556	2	140.278	.109	.897	
	Gruplar İçi	228329.644	177	1289.998			
	Toplam	228610.200	179				
MTE**	Gruplar Arası	1042.657	2	521.329	4.225	**.016**	**3>1,2**
	Gruplar İçi	21717.354	176	123.394			
	Toplam	22760.011	178				
TSSBÖ***	Gruplar Arası	172.704	2	86.352	1.046	.353	
	Gruplar İçi	14608.246	177	82.532			
	Toplam	14780.950	179				

Not: *= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, **= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo XI'de katılımcıların öğrenim düzeyleri ile ikincil travma, tükenmişlik ve travmatik strese ilişkin düşünceleri arasındaki ilişkinin incelenmesine dair ANOVA testi uygulanmıştır. Bu test sonucuna göre MTE toplam puanları öğrenim düzeylerine göre farklılaşmaktadır. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemeye yönelik yapılan Post-Hoc Tukey testine göre; yüksek lisans ve üzeri katılımcıların tükenmişlik düzeyleri lisans ve lise ve daha düşük seviyedeki öğrenime sahip katılımcılara göre daha fazla bulunmuştur.

Tablo XII. Katılımcıların İş Tatmini Düzeyleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	KT	sd	KO	F	p	Tukey Testi
TİBÖ*	Gruplar Arası	4158.255	2	2079.127	1.640	.197	
	Gruplar İçi	224451.945	177	1268.090			
	Toplam	228610.200	179				
MTE**	Gruplar Arası	4805.391	2	2402.695	23.552	**.000**	**3>2,1**
	Gruplar İçi	17954.620	176	102.015			**2>1**
	Toplam	22760.011	178				
TSSBÖ***	Gruplar Arası	232.127	2	116.063	1.412	.246	
	Gruplar İçi	14548.823	177	82.197			
	Toplam	14780.950	179				

Not: *= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, **= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo XII'de katılımcıların iş tatmini düzeyleri ile ikincil travma, tükenmişlik ve travmatik strese ilişkin düşünceleri arasındaki ilişkinin incelenmesine dair ANOVA testi uygulanmıştır. Bu test sonucuna göre MTE toplam puanları iş tatmini düzeyine göre farklılaşmaktadır. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemeye yönelik yapılan Post-Hoc Tukey testine göre iş tatmini kötü olanların tükenmişlik düzeyleri, iş tatmini orta ve iyi olanlara göre daha fazla; iş tatmini orta olanların tükenmişlik düzeyleri de iş tatmini iyi olanlara kıyasla daha fazla bulunmuştur.

Tablo XIII. Katılımcıların Travmalara Tanık Olma Durumları ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	KT	sd	KO	F	p	Tukey Testi
TİBÖ*	Gruplar Arası	1187.595	2	593.798	.462	.631	
	Gruplar İçi	227422.605	177	1284.873			
	Toplam	228610.200	179				
MTE**	Gruplar Arası	51.330	2	25.665	.199	.820	
	Gruplar İçi	22708.681	176	129.027			
	Toplam	22760.011	178				
TSSBÖ***	Gruplar Arası	2.697	2	1.349	.016	.984	
	Gruplar İçi	14778.253	177	83.493			
	Toplam	14780.950	179				

Not: *= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, **= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo XIII'de katılımcıların travmatik yaşantılara tanık olma durumları ile ikincil travma, tükenmişlik ve travmatik strese ilişkin düşünceleri arasındaki ilişkinin incelenmesine dair ANOVA testi uygulanmıştır. Bu test sonucuna göre TİBÖ, MTE ve TSSBÖ toplam puanları travmatik yaşantılara tanık olma durumuna göre farklılaşmaktadır.

Tablo XIV. Katılımcıların Ciddi Bir Kaza, Yangın Ya Da Patlama Olayını Yaşama Durumları ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair Bağımsız Örneklemler t Testi Sonuçları

Değişken	**Gruplar**	*N*	**x̄**	***t* Testi**		
				t	*Sd*	*p*
TİBÖ*	Hayır	120	227.9833	-1.196	178	,234
	Evet	60	234.7333			
MTE**	Hayır	120	63.1345	-1.146	177	,254
	Evet	60	61.0500			
TSSBÖ***	Hayır	120	4.8000	-2.913	178	**,004**
	Evet	60	8.8500			
	Toplam	180	1,3654			

Not: *= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, **= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo XIV'de araştırmaya katılımcıların ciddi bir kaza, yangın ya da patlama olayını yaşama durumları ile ikincil travma, tükenmişlik ve travmatik strese ilişkin düşünceleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacı ile parametrik testlerden bağımsız örneklemler t testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçlarına göre ciddi bir kaza, yangın ya da patlama olayını yaşayan katılımcıların TSSBÖ toplam puanları daha yüksek bulunmuştur.

Tablo XV. Katılımcıların Doğal Afet Deneyimleme Durumları ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair Bağımsız Örneklemler t Testi Sonuçları

Değişken	**Gruplar**	*N*	**x̄**	***t* Testi**		
				t	*Sd*	*p*
TİBÖ*	Hayır	135	230.0667	-.038	178	,970
	Evet	45	230.2857			
MTE**	Hayır	135	62.7239	.474	177	,637
	Evet	45	61.7381			
TSSBÖ***	Hayır	135	4.6519	-3.543	178	**,001**
	Evet	45	10.9762			
	Toplam	180	230.0667			

Not: *= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, **= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo XV'de araştırmaya katılımcıların doğal afet deneyimleme durumları ile ikincil travma, tükenmişlik ve travmatik strese ilişkin düşünceleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacı ile parametrik testlerden bağımsız örneklemler t testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçlarına göre doğal afet deneyimleyen katılımcıların TSSBÖ toplam puanları daha yüksek bulunmuştur.

Tablo XVI. Katılımcıların Mültecilerle Çalışmalarının Sosyal Hayatlarına Etki Etme Düzeyleri ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair ANOVA Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	KT	sd	KO	F	p	Tukey Testi
TİBÖ*	Gruplar Arası	10583.781	2	5291.891	4.296	**.015**	**2>3**
	Gruplar İçi	218026.419	177	1231.788			
	Toplam	228610.200	179				
MTE**	Gruplar Arası	2546.843	2	1273.421	11.088	**.000**	**2>1,3**
	Gruplar İçi	20213.169	176	114.848			
	Toplam	22760.011	178				
TSSBÖ***	Gruplar Arası	483.192	2	241.596	2.991	.053	
	Gruplar İçi	14297.758	177	80.778			
	Toplam	14780.950	179				

Not: *= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, **= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo XVI'da katılımcıların mültecilerle çalışmalarının sosyal hayatlarına etki etme düzeyleri ile ikincil travma, tükenmişlik ve travmatik strese ilişkin düşünceleri arasındaki ilişkinin incelenmesine dair ANOVA testi uygulanmıştır. Bu test sonucuna göre TİBO ve MTE toplam puanları mültecilerle çalışmalarının sosyal hayatlarına etki etme düzeylerine göre farklılaşmaktadır. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemeye yönelik yapılan Post-Hoc Tukey testine göre; mültecilerle çalışmalarının sosyal hayatlarına olumsuz

etki ettiği katılımcıların ikincil travmatik stres düzeyleri, sosyal hayatı etkilenmeyen ve olumlu etkilenen gruplara oranla daha fazla bulunmuştur.

Tablo XVII. Katılımcıların Travma Eğitimi Alma Durumları ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair Bağımsız Örneklemler t Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	*N*	x̄	*t* Testi		
				t	*Sd*	*p*
TİBÖ*	Hayır	145	229.3586	-.744	178	,460
	Evet	35	233.8571			
MTE**	Hayır	145	62.1042	.-.816	177	,428
	Evet	35	63.8000			
TSSBÖ***	Hayır	145	6.0897	-.163	178	,871
	Evet	35	6.4000			
	Toplam	180	229.3586			

Not: *= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, **= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo XVII'de araştırmaya katılımcıların travma eğitimi alma durumları ile ikincil travma, tükenmişlik ve travmatik strese ilişkin düşünceleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacı ile parametrik testlerden bağımsız örneklemler t testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçlarına göre travma eğitim alıp almama durumuna göre TİBÖ, MTE ve TSSBÖ toplam puanları farklılaşmamaktadır.

Tablo XVIII. Katılımcıların Çalıştıkları Sektörün Türü ile İkincil Travma, Tükenmişlik ve Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair Bağımsız Örneklemler t Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	*N*	x̄	*t* Testi		
				t	*Sd*	*p*
TİBÖ*	Kamu	143	228.0694	-1.734	178	,088
	STK	36	238.8889			
MTE**	Kamu	143	63.5734	2.895	177	**,005**
	STK	36	57.9167			
TSSBÖ***	Kamu	143	5.1806	-2.453	178	**,018**
	STK	36	10.0278			
	Toplam	180	229.3586			

Not: *= Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, **= Maslach Tükenmişlik Ölçeği, ***= Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği

Tablo XVIII'de katılımcıların çalıştıkları sektörün türü ile ikincil travma, tükenmişlik ve travmatik strese ilişkin düşünceleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacı ile parametrik testlerden bağımsız örneklemler t testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçlarına göre travma eğitim alıp almama durumuna göre MTE ve TSSBÖ toplam puanları farklılaşmaktadır. Kamu sektöründe çalışan uzmanların tükenmişlik düzeyleri sivil toplum kuruluşlarında daha fazla iken, travma sonrası stres belirtilerinin düzeyi ise sivil toplum kuruluşlarında çalışanlara oranla daha azdır.

Tablo XIX. Katılımcıların Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği ve Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği Toplam Puanları Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi

	TSSBÖ	**TİBÖ**	**MTE**
TSSBÖ[1]	1	.180*	.060
TİBÖ[2]	.180*	1	.416**
MTE[3]	.060	.416**	1

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Not: [1]=Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği, [2]=Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, [3]=Maslach Tükenmişlik Ölçeği

Tablo XIX'da katılımcıların travma ve bağlanma inanç ölçeği, maslach tükenmişlik ölçeği ve travma sonrası stres belirtileri ölçeği toplam puanları arasındaki ilişki pearson korelasyon katsayısı ile belirlenmiştir. Bu testin sonuçlarına göre TİBÖ ile TSSBÖ arasında düşük düzeyde pozitif ilişki, MTE ile TİBÖ arasında ise orta düzeyde pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo XX. Katılımcıların Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği ile Maslach Tükenmişlik Envanteri Alt Boyutları Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi

	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
1	1	.318**	.223**	.267**	.163*	-.023
2	.318**	1	.706**	.052	.034	.034
3	.223**	.706**	1	.118	-.003	.015
4	.267**	.052	.118	1	.691**	-.089
5	.163*	.034	-.003	.691**	1	-.262**
6	-.023	.034	.015	-.089	-.262**	1

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Not:1=yeniden yaşama, 2=kaçınma, 3=aşırı uyarılma, 4=duygusal tükenme, 5=duyarsızlaşma, 6=kişisel başarıda azalma

Tablo XX'de katılımcıların travma ve Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği ile Maslach Tükenmişlik Envanteri alt boyutları arasındaki ilişki pearson korelasyon katsayısı ile belirlenmiştir. Bu testin sonuçlarına göre duygusal tükenme ile duyarsızlaşma arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki, yeniden yaşama ile duygusal tükenme arasında ise düşük düzeyde pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo XXI. Katılımcıların Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği ile Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği Alt Boyutları Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi

	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**
1	1	.582**	.556**	.573**	.357**	.544**	.559**	.666**	.688**	.602**	.550**	.228**	.191*
2	.582**	1	.466**	.446**	.434**	.437**	.491**	.627**	.615**	.511**	.593**	.113	.093
3	.556**	.466**	1	.339**	.419**	.456**	.460**	.556**	.508**	.506**	.303**	.103	.118
4	.573**	.446**	.339**	1	.279**	.545**	.463**	.454**	.449**	.373**	.630**	.165*	.148*
5	.357**	.434**	.419**	.279**	1	.307**	.209**	.368**	.418**	.325**	.291**	-.043	-.077
6	.544**	.437**	.456**	.545**	.307**	1	.432**	.473**	.511**	.515**	.500**	.043	.062
7	.559**	.491**	.460**	.463**	.209**	.432**	1	.594**	.581**	.570**	.594**	.232**	.178*
8	.666**	.627**	.556**	.454**	.368**	.473**	.594**	1	.651**	.664**	.459**	.117	.173*
9	.688**	.615**	.508**	.449**	.418**	.511**	.581**	.651**	1	.693**	.615**	.126	.140
10	.602**	.511**	.506**	.373**	.325**	.515**	.570**	.664**	.693**	1	.473**	.106	.113
11	.550**	.593**	.303**	.630**	.291**	.500**	.594**	.459**	.615**	.473**	1	.318**	.223**
12	.228**	.113	.103	.165*	-.043	.043	.232**	.117	.126	.106	.318**	1	.706**
13	.191*	.093	.118	.148*	-.077	.062	.178*	.173*	.140	.113	.223**	.706**	1

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Not: 1=Kişisel güvenlik, 2=diğerlerinin güvenliği, 3=kendine güven, 4=diğerlerine güven, 5=kendine saygı, 6=diğerlerine saygı, 7=kendine yakınlık, 8=diğerlerine yakınlık, 9=kendini kontrol, 10=diğerlerini kontrol, 11=yeniden yaşama, 12=kaçınma, 13=aşırı uyarılma

Tablo XXI'de katılımcıların travma ve bağlanma inanç ölçeği ile travma sonrası stres belirtileri ölçeği toplam puanları arasındaki ilişki pearson korelasyon katsayısı ile belirlenmiştir. Bu testin sonuçlarına göre TİBÖ ile TSSBÖ arasında düşük/orta düzeyde pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo XXII. Maslach Tükenmişlik Envanteri Alt Boyutlarının Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği Üzerindeki Yordayıcı Etkisi

Değişken	**B**	**SH_B**	**B**	**t**	**p**
Sabit	170.040	19.641		8.657	**.000**
Duygusal Tükenme	2.220	.422	.495	5.258	**.000**
Duyarsızlaşma	-.645	.870	-.072	-.741	.460
Kişisel Başarı	.544	.574	.067	.946	.345
R= ,474	R^2= ,202				
F= 14,802	p= .000				

Tablo XXII'de, Maslach Tükenmişlik envanteri alt boyutlarının Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği toplam puanları üzerindeki yordayıcı etkisine dair yapılan Standart Çoklu Regresyon Analizi sonuçları görülmektedir. Maslach Tükenmişlik Envanteri alt boyutları birlikte ikincil travmatik strese ilişkin toplam varyansın yaklaşık %20'sini açıklamakta olup, sadece "duygusal tükenme" alt boyutu ikincil travmatik stres üzerinde yordayıcı olarak rol oynamaktadır.

Tablo XXIII. Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği Alt Boyutlarının Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği Üzerindeki Yordayıcı Etkisi

Değişken	**B**	**SH_B**	**B**	**t**	**p**
Sabit	146.924	6.814		21.562	**.000**
Yeniden Yaşama	6.024	.489	.705	12.319	**.000**
Duyarsızlaşma	-.883	.678	-.103	-1.302	.195
Kişisel Başarı	1.008	.921	.084	1.094	.275
R= ,695	R^2= ,482				
F= 54,676	p= .000				

Tablo XXIII'de, Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği alt boyutlarının Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği toplam puanları üzerindeki yordayıcı etkisine dair yapılan Standart Çoklu Regresyon Analizi sonuçları görülmektedir. Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği alt boyutları birlikte ikincil travmatik strese ilişkin toplam varyansın yaklaşık %20'sini açıklamakta olup, sadece "yeniden yaşama" alt boyutu ikincil travmatik stres üzerinde yordayıcı olarak rol oynamaktadır.

5.TARTIŞMA

Bu çalışmada, mültecilerle çalışmanın, travma sahasında çalışan uzmanların üzerindeki psikolojik etkilerini araştırmak ve hem ikincil travmayı açıklayan olası risk faktörlerini hem de koruyucu faktörleri tanımlamak hedeflenmiştir. Mesleki becerilerin, eğitim düzeyinin, travma sahasındaki özel eğitimlerin, iş yükü, vaka yükü ve deneyim yılı üzerinden travma işine maruz kalma yoğunluğunun, tükenmişlik düzeyinin ve travma sonrası stres belirtileri düzeylerinin, ikincil travmayı açıklamada ne ölçüde etkili olduğunun araştırılması amaçlanmıştır. Araştırma örneklemini İstanbul Göç İdaresi İl Müdürlüğüne bağlı olarak çalışan, 36 göç uzmanı, 36 polis memuru, 36 psikososyal meslek elemanı, 36 veri hazırlama ve kontrol işletmeni ile sivil toplum örgütlerinde görevli 36 saha çalışanı olmak üzere toplam 180 kişi oluşturmaktadır. Klinik adli psikoloji kapsamında gerçekleştirilen bu yüksek lisans tezinin, mültecilerle çalışmanın travma sahasındaki uzmanlar üzerindeki ikincil travma odaklı psikolojik etkilerini incelenmesi sebebiyle adli bilimler, klinik ve adli psikoloji disiplinleri alan yazınına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

5.1. Çalışmanın Temel Hipotezlerinin Değerlendirilmesi

"*Farklı meslek grupları arasında tükenmişlik düzeyleri istatiksel olarak farklılaşmaktadır.*" olarak belirlenen ilk temel hipotezimiz doğrulanmıştır. Sivil toplum kuruluşlarında çalışan uzmanların Maslach Tükenmişlik Envanteri toplam puanı; psikososyal meslek grubu elemanlarından, il göç uzmanlarından, polislerden ve memurlardan istatiksel olarak daha fazla bulunmuştur (bkz. Tablo VIII). Çalışmamızın örneklem grubunu oluşturan göç alanında çalışan profesyonel ve gönüllü uzmanların tükenmişlik düzeylerine ilişkin literatürde sınırlı düzeyde araştırma olması sebebiyle birinci hipotezimiz benzer meslek grupları ile yapılan çalışmalar ile mukayese edilmiş olup, mesleklere göre farklılaşabilen tükenmişlik düzeyine ilişkin hipotezimiz literatür ile büyük oranda uyumluluk göstermektedir.

Adams ve arkadaşları (2017) tarafından farklı meslek gruplarındaki tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesine yönelik yapılan bir meta-analiz çalışmasında; sosyal hizmet uzmanları, danışmanlar ve acil durum personellerinin tükenmişlik düzeylerinin öğretmenler veya polis memurlarına göre daha düşük seviyede olduğu saptanmıştır. Tükenmişlik ve travmatik stres ekseninde yapılan çalışmalar birbirinden farklı birçok sektörde gerçekleştirilmektedir.

Yang ve arkadaşları (2017) tarafından inşaat proje müdürleri ile yapılan bir çalışmada, katılımcıların hem fiziksel ve zihinsel yorgunluk seviyelerinin hem de tükenmişlik düzeylerinin yüksek olduğu saptanmıştır. Aynı çalışmada tükenmişlik düzeyinin kırklı yaşlar civarında maksimum seviyeye ulaştığı ortaya çıkmıştır. Lee (2018), ABD'de 167 kamu hizmeti çalışanı ile yaptığı çalışmada duygu düzenlemenin tükenmişlik düzeyi ile anlamlı ve negatif yönde ilişkili olduğunu bulgulamıştır. Innstrand ve arkadaşları ise (2011) avukat, fizikçi, hemşire, din görevlisi, otobüs şoförü, öğretmen, bilgi-teknoloji uzmanı ve reklamcıların dahil olduğu sekiz farklı meslek grubundaki 505 kişide tükenmişliğin değişimini araştırmaktadır. Aynı araştırmada en çok tükenmişlik hem erkekler hem de kadınlar için öğretmenler, reklamcılar, otobüs şoförleri, doktorlar ve din görevlileri tarafından bildirilmiştir. Hemşirelik, bilgi-teknoloji uzmanları ve avukatlar ise en düşük seviyede tükenme düzeyleri yaşamışlardır.

"*Travma alanında profesyonel olarak çalışan bireyler, bu alanda çalışan gönüllü bireylere oranla daha düşük düzeyde ikincil travmatik stres deneyimlemektedir.*" şeklindeki ikinci temel hipotezimiz doğrulanmıştır (bkz. Tablo XVIII). İkincil travma, dolaylı travma ve merhamet yorgunluğu, travma mağdurları ile çalışan meslek gruplarında sıkça ortaya çıkan ve belirli ölçüde birbirlerinin yerine yanlışlıkla kullanılabilen kavramlardır. İşlerini profesyonel olarak ifade eden gruplarda ise daha çok profesyonel tükenmişlik (professional burnout) olarak kullanılan tükenmişlik görülmektedir (Newell & MacNeil, 2010).

Travmatik yaşantılara ilişkin krize müdahale kapsamında yaklaşık üç ay eğitim alan gönüllülerle yapılan bir çalışmada gönüllülerin karşılaşabilecekleri ikincil travma riskini belirli bir dereceye kadar kabul ettiği ancak "gönüllü" olarak görevini yerine getiren kişilerin iş yerinde çalışan profesyonel uzmanlara göre daha fazla ikincil travmatik stres deneyimlediği ortaya çıkmış olup, bu sonuç hipotezimizi desteklemektedir (Howlett & Collins, 2014). Mishori, Mujawar ve Ravi (2014) tarafından mültecilerle yapılan bir çalışmada katılımcıların %35'i ikincil travma yaşadıklarını bildirmiştir. Aynı çalışmada; kadın olmak, ruh sağlığı uzmanı olmak ve mültecilerle daha fazla sayıda çalışıyor olmak, daha yüksek düzeyde ikincil travmatik stres ile ilişkili bulunmuştur. Hargrave, Scott ve McDowall (2006), travma çalışanlarının ikincil travmatik stres düzeylerine ilişkin yaptıkları çalışmada çözümlenmemiş kişisel travması olanların, çözümlenmiş/tedavisi başarıyla tamamlanmış olan katılımcılara oranla daha fazla ikincil travmatik stres deneyimlediği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada ikincil travmatik stresin, gönüllü olma, travma mağdurlarına maruz kalma veya travmatik niteliği yüksek olan vakalarla özdeşim faktörleriyle belirli ölçüde ilişki olabileceği ortaya çıkmış olup, bu sonuç bulgumuzu kısmen destekler niteliktedir.

"*Katılımcıların iş yükü (haftalık çalışma saati) arttıkça deneyimledikleri ikincil travmatik stres de istatiksel olarak artacaktır.*" şeklindeki üçüncü temel hipotezimiz doğrulanmamıştır (bkz. Tablo VII). Çalışmamızda haftada 41-45 arası saat çalışanların ikincil travma düzeylerinin haftada 46 saat ve çalışanlara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Perron ve Hiltz (2006) tarafından adli görüşme yapan uzmanlarla yapılan bir çalışmada işyerindeki mesleki tatminin ve optimal düzeydeki haftalık çalışma saatlerinin tükenmişlikle orta derecede ters, ikincil travma ile düşük düzeyde ters ilişkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Hannah ve Woolgar (2018), çocuklarla çalışan profesyonellerle yaptıkları araştırmada, çocuklara bakım hizmeti veren profesyonel bakıcıların haftalık çalıştıkları mesai saatleri arttıkça ikincil travmatik streslerinin de arttığı bulunmuştur. Aynı çalışmada yüksek

seviyedeki ikincil travmatik stres, düşük düzeyde iş tatmini ile ilişkilendirilmiştir. Salloum ve arkadaşları (2015) 104 sosyal çalışmacı ile yaptıkları araştırmada örneklemin yaklaşık üçte biri yüksek düzeyde ikincil travma (%28.8) bildirdiği ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda daha ağır ve uzun koşullarda görevlerini yerine getiren sosyal çalışmacıların ikincil travmatik stres düzeylerinin de arttığı ortaya çıkmıştır. Galek, Flannelly, Greene ve Kudler (2011) ikincil travmatik stresin, en az bir olumsuz yaşam deneyimi olan hastalara danışmanlık yapmak için haftalık harcanan saat sayısı ile pozitif yönde ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Üçüncü temel hipotezimiz literatürdeki araştırmalar tarafından büyük oranda desteklenmeyle birlikte bu tezin örneklem gruba ile birebir örtüşen çalışma grupları ile yapılan sınırlı sayıda çalışma olması sebebiyle belirli ölçüde mukayese yapılabilmiştir. Haftalık çalışma saati arttıkça ikincil travmatik strese ek olarak tükenmişlik ve merhamet yorgunluluğunun da benzer oranlarda artış gösterdiği dikkat çekmektedir (Berthold & Fischman, 2014; Gil & Weinberg, 2015; Ray, Wong, White, & Heaslip, 2013).

"*Katılımcıların duygusal tükenmişlik seviyeleri arttıkça ikincil travmatik stres düzeyleri de istatiksel olarak artacaktır.*" şeklindeki dördüncü temel hipotezimiz doğrulanmıştır (bkz. Tablo XXI). Bulgumuzu destekler nitelikte çocuk ve ergen grubuyla çalışanlar ile yapılan bir araştırmada, çalışanların duygusal tükenmişlik seviyeleri arttıkça ikincil travmalarının da arttığı bulunmuştur (Hopwood, Schutte & Loi, 2019). Cinsel saldırılar alanında uzman 78 polis ile yapılan bir çalışmada travmatik yaşantılarla başa çıkmada; öz-yeterlik, eğilimsel farkındalık ve psikolojik esnekliğin temel faktörler olduğu ve güvensiz bağlanma stilinin ikincil travma, tükenmişlik ve ruhsal hastalık için bir risk faktörü olduğu belirlenmiş olup, aynı zamanda bulgumuzla paralel nitelikte polislerin duygusal tükenmişlikleri arttıkça ikincil travmalarının da arttığı ortaya çıkmıştır (Gray, & Rydon-Grange, 2020). Sosyal hizmet mezunu 195 öğrenci ile yapılan bir çalışmada ikincil travma ve tükenmişlik ile ilişkili retravmatizasyonun yüksek düzeyde korelasyona sahip olduğu

belirlenmiştir. Aynı çalışmada travma alanondaki stres ile ikincil travma ve tükenmişliğin pozitif yönde korelasyon gösterdiği bulunmuştur (Butler, Carello & Maguin, 2017). Dördüncü temel hipotezimiz literatürdeki araştırmalar tarafından önemli ölçüde desteklenmektedir. Bu alanda yapılan çalışmaların daha çok genel düzeyde tükenmişlik ile ikincil travmatik stres arasında yapılandırıldığı dikkat çekmekle birlikte duygusal tükenmişlik ile ikincil travma arasındaki ilişkiyi aydınlatmaya yönelik bu tezin, temel ve önemli bir katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

"*Katılımcıların travma ile ilgili aldıkları eğitim arttıkça ikincil travmatik stres belirtileri azalmaktadır.*" şeklindeki beşinci temel hipotezimiz doğrulanmamıştır (bkz. Tablo XXI). Çalışmamızdaki bulguyla paralel olarak Ghahramanlou ve Brodbeck (2000) tarafından yapılan bir çalışmada travmatize bireylerle çalışan insanların, acil servis hizmeti birincil danışanla iletişim türü olarak çalışması ve eğitim, psikolojik sıkıntı veya ikincil travma yoğunluğunu anlamlı bir şekilde predikte etmediği ortaya çıkmıştır. Miller ve Flint-Stipp (2019), çocukların korunmasına yönelik hizmetlerde görev alan eğitmenlerle yaptıkları çalışmada bulgumuzdan farklı olarak travma alanında verilen ikincil travmatik stres deneyimini azaltabildiğini ifade etmektedir. Graffin (2019) tarafından iltica konusunda uzmanlığı olan profesyoneller yapılan bir çalışmada, katılımcıların göç alanında hizmet verme sürecinde travma konusunda aldıkları eğitimin ikincil travmatik stres üzerinde kısmi bir etkisi olduğu ortaya çıkmış olup bu sonuç çalışmamızla belirli ölçüde tutarlılık göstermektedir. Ancak Miller ve Flint-Stipp (2019)'in çalışması gibi ikincil travmatik stresi deneyimleme oranı yüksek olan itfaiye personeli, polis, avukat, cezaevinde çalışan psikolog ve sosyal çalışmacılar gibi farklı meslek gruplarına yönelik "travma eğitimi" konusunun araştırmalar tarafından sınırlı sayıda önem gördüğü ortaya çıkmıştır.

5.2. Çalışmanın Temel Hipotezleri Dışındaki Bulguların Değerlendirilmesi

Katılımcıların demografik özellikleri, meslekte geçirdikleri süre, travma mağdurlarıyla çalışma konusundaki deneyim süreleri ve vaka yükleriyle ilgili bilgileri toplamak amacıyla kişisel bilgi formu kullanılmıştır (Bkz. Ek 2). Katılımcıların vaka yüklerini belirlemek amacıyla, görevleri sırasında bir insanın fiziksel veya ruhsal olarak zarar görmesine tanık olma sıklıklarının ne olduğu sorulmuştur. Bu soruya "ayda birden daha az" veya "ayda bir kez" şeklinde cevap verenlerin vaka yükleri "az", "ayda iki ya da üç kez" şeklinde cevap verenlerin vaka yükleri "orta", "haftada bir kez" veya "haftada birden daha fazla" şeklinde cevap verenlerin vaka yükleri ise "çok" olarak derecelendirilmiştir. Katılımcıların travma öyküsü olup olmadığını değerlendirmek amacıyla, formda ayrıca olası travmatik yaşantıları içeren 17 maddelik bir liste yer almıştır. Bu liste Foa, Cashman, Jaycox ve Perry (1997) tarafından geliştirilen ve Türk örneklemi için uyarlama çalışması Işıklı (2006) tarafından yapılan Travma Sonrası Stres Tanı ölçeğinde yer alan travmatik yaşantı listesine eklemeler yapılması yoluyla oluşturulmuştur. Katılımcılara bu listede yer alan travmatik olayların bir ya da birden fazlasını yaşayıp yaşamadıkları sorulmuştur. Ayrıca, yaşamış oldukları travmatik olayların şimdiki zamanda kendilerini ne düzeyde etkilediğini dört dereceli bir çizelge üzerinde belirtmeleri istenmiştir. Bu yolla tüm listeden elde edilen toplam puanlar "kişisel travma şiddeti" olarak adlandırılmıştır. Bununla birlikte, yaşadıkları olaydan "hiç" veya "biraz" etkilendiğini belirten katılımcılar kişisel travma öyküsü olmayan grubu, "orta düzeyde" veya "çok fazla" etkilendiğini belirtenler ise kişisel travma öyküsü olan grubu oluşturmuştur.

Bununla birlikte bu çalışmanın önemli bulguları arasında; 28 yaş ve altı olanlar ile 29-32 yaş arasındaki katılımcıların tükenmişlik düzeylerinin 33 yaş ve üzeri gruba göre daha fazla olması ve 29-32 yaş arasındaki katılımcıların travma sonrası stres belirtileri düzeyinin 33 yaş ve üzeri gruba göre daha yüksek olması yer almaktadır (bkz. Tablo VI). Daha genel olarak

sosyal yardım çalışanlarında artan tükenmişlik seviyeleri ve ikincil travma, daha genç yaş arasında orta ve yüksek düzeyde bir ilişki görülmekte olup bu literatürdeki konsensüs çalışmamızla paralellik göstermektedir (Augsberger, Schudrich, McGowan, & Auerbach, 2012; Boyas ve ark., 2012; Lizano & Mor Barak, 2012; Sprang, Craig, & Clark, 2011). Çalışmamızın bir diğer temel bulguları arasında iş tatmini kötü olanların tükenmişlik düzeyleri, iş tatmini orta ve iyi olanlara göre daha fazla; iş tatmini orta olanların tükenmişlik düzeyleri de iş tatmini iyi olanlara kıyasla daha fazla olması yer almaktadır (bkz. Tablo XII). Çalışmamızı destekler nitelikte Bride ve Kintzle (2011), 216 madde bağımlılığı danışmanı ile yaptıkları çalışmada ikincil travmatik stresin hem iş tatmini hem de mesleki bağlılığı önemli ölçüde predikte ettiği ve iş tatmininin, ikincil travmatik stres ve mesleki bağlılık arasında tam aracılık rolü oynadığı ortaya çıkmıştır. Salloum ve arkadaşları (2015) iş tatmini arttıkça ikincil travmatik stresin önemli ölçüde azaldığını ifade ederek iş performansını arttırmaya yönelik uygulamaların arasında mutlaka iş yeri iyileştirme ve iş yerindeki aidiyetini güçlendirmeye yönelik "iyi olma (wellbeing)" temelli etkinliklerin yapılması gerektiğini ifade etmektedir.

Araştırmamızda kullanılan Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği, birbirinden farklı alt boyutlara sahip olan bir ölçektir. Katılımcıların tutarlılık gösterdiği tek alt boyutun, kişisel güvenlikle ilgili şema olduğu görülmektedir. İçöz ve Zara (2011) tarafından yapılan araştırmalarda da, travma mağdurlarına hizmet veren çalışanların, tanık oldukları durumlardan ötürü; kendilerini güvende hissetmemeleri ve kişisel güvenlikleri açısından inanç yitimi yaşamalarının beklenen bir durum olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada mültecilerle çalışmalarının sosyal hayatlarına olumsuz etki ettiği katılımcıların ikincil travmatik stres düzeyleri, sosyal hayatı etkilenmeyen ve olumlu etkilenen gruplara oranla daha fazla bulunmuştur (bkz. Tablo VI). Lerias ve Byrne (2003) çalışmalarında travmaya maruz kaldıktan sonra kişinin stresle başa çıkma yeteneğini belirlemek açısından sosyal desteğin önemli bir faktör olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre;

sosyal desteğe sahip olan uzmanlar görece daha az sosyal destek gören ya da sosyal destekten yoksun olanlara kıyasla dolaylı travmatizasyonu daha az deneyimlemektedirler (Lerias & Bryne, 2003). Bu sebeple yakın çevre arkadaşlar ve aileden duygusal ve sosyal desteğin temini bireylerin dolaylı travmaya karşı koruma kalkanı işlevi görmektedir (Figley & Barnes, 2005).

Araştırma sonucunda elde edilen TBİÖ puan ortalamaları, katılımcılardan çoğundan elde edilen verilerden kaynaklı olarak, Pearlman (2003) tarafından belirtilen normatif değerlerle karşılaştırıldığında, travma mağdurlarına hizmet veren çalışanların ikincil travmatik stres gelişimi açısından risk altında olduğunu öne süren araştırma bulgularıyla (Burns ve ark., 2008; Culver ve ark., 2011; İçöz & Zara, 2011; Vrklevski & Franklin, 2008) tutarsızlık göstermektedir. Bu tutarsızlık, seçilen örneklemde bulunan farklı grupların, ölçeğe katılım göstermekten kaçınmış olabileceklerini düşündürmüştür. Örneklemde bulunan farklı meslek gruplarından özellikle bazı grupların (Veri Hazırlama Kontrol İşletmeni-Göç Uzmanı) sahada karşılaştıkları travmatik durumların daha az olması nedeniyle de ikincil travmatik stres geliştirme riskleri gerçekten düşük olabilir. Konuyla ilgili olarak literatür taraması yapıldığında da travma mağdurlarına hizmet veren çalışanlardan bazılarının ikincil travmatik stres geliştirme açısından düşük risk taşıdığını gösteren araştırmalar (Arnold ve ark., 2005; Devilly ve ark., 2009; Dunkley & Whelan, 2006) da mevcuttur.

Araştırmamızda mültecilerle çalışan uzmanlarda ciddi bir kaza, yangın ya da patlama olayını yaşama ile doğal afete maruz kalma gibi olumsuz yaşam deneyimlerinin, ikincil travmatik stres üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır (bkz. Tablo XIV, XV). Bu sonuç geçmiş travmatik yaşantıların "ikincil travma" üzerinde majör bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Travmatik yaşantıların objektif ve subjektif boyutları bulunmaktadır. Bu doğrultuda çocukluk çağı travmatik yaşantıları olan ve olmayan bireylerde

ikincil travmanın etkileri farklı şekillerde seyredebilmektedir (Öztürk, 2020). Bazı araştırmalar, çocukluk çağı travmaları ve yetişkinlik döneminde maruz kalınan olumsuz yaşam olaylarının, ikincil travmatik stresi orta (Nellson-Gardell & Harris, 2003) ve yüksek (Ghahramanlou & Brodbeck, 2000) seviyede predikte ettiğini göstermektedir. Özellikle çocukluk çağı travmalarının ikincil travmatik stresi anlamlı bir şekilde yordadığını ortaya koyan çalışmalar (Michalopoulos & Aparicio, 2012; Whitt-Woosley & Sprang, 2018) da bulunmaktadır.

İkincil travma ve tükenmişlik, birçok farklı meslek grubundaki katılımcılarla araştırılmakta olup çalışmamızın temel bulgularından birisini de Travma ve Bağlanma İnanç Ölçeği ile Maslach Tükenmişlik Envanteri arasındaki orta düzeyde pozitif yönde bir ilişkiye sahip olmalarıdır (bkz. Tablo VI). Bu alanda yapılan çalışmalar bulgumuzla büyük bir oranda örtüşerek, tükenmişlik ve ikincil travma arasında düşük ya da orta düzeyde ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır (Cieslak ve ark., 2014; Diaconescu, 2015; Galek, Flannelly, Greene, & Kudler, 2011; Jenkins & Baird, 2002; Starcher & Stolzenberg, 2020). Çalışmamızın bir diğer önemli bulgusu ise Maslach Tükenmişlik Envanteri alt boyutlarının birlikte ikincil travmatik strese ilişkin toplam varyansın yaklaşık %20'sini açıklaması ve sadece "duygusal tükenme" alt boyutunun ikincil travmatik stres üzerinde yordayıcı olarak rol oynaması oluşturmaktadır (bkz. Tablo XXI). Daha önce de ifade edildiği üzere cinsel saldırılar alanında uzman 78 polis ile yapılan bir çalışmada travmatik yaşantılarla başa çıkmada; öz-yeterlik, eğilimsel farkındalık ve psikolojik esnekliğin temel faktörler olduğu ve güvensiz bağlanma stilinin ikincil travma, tükenmişlik ve ruhsal hastalık için bir risk faktörü olduğu belirlenmiş olup, aynı zamanda bulgumuzla paralel nitelikte polislerin duygusal tükenmişlikleri arttıkça ikincil travmalarının da arttığı ortaya çıkmıştır (Gray & Rydon-Grange, 2020).

Günümüzde "göç ve göçün psikolojik ve sosyolojik etkileri" ile ilişkilendirilebilecek konularla yapılan bilimsel çalışmalar günden güne artmaktadır. Türkiye'de İçişleri

Bakanlığı'na bağlı olarak 2013 yılında kurulan Göç İdaresi Müdürlüğü ve diğer göç ile ilgili kurulan hem devlet hem de sivil toplum örgütleri, göçün psikolojik ve sosyolojik yansımalarına karşılık alınabilecek tedbirler, stratejiler ve eylem planlarının yapılandırılması sürecinde kritik bir rol üstlenmektedir. Göç, olumsuz yaşam deneyimi olarak sadece bu sürece maruz kalan bireyleri değil aynı zamanda bu travmatize bireylerle çalışan bireyleri de negatif yönde etkileyerek onların belirli ölçüde ikincil travma, tükenmişlik ve travma sonrası stres belirtilerini yaşamalarına sebep olmaktadır. Bu sebeple göç konusu psikotravmatolojik bir zeminde değerlendirilerek alandaki uzmanlar için ivedilikle travma temelli eğitimler verilmeli ve olumsuz yaşam deneyimlerinin travmatize edici etkilerini nötralize etmeye yönelik hem akademik hem de uygulamalı çalışmalar yapılmalıdır (Öztürk, 2020; Öztürk, Erdoğan & Çalıcı, 2019).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

İkincil travma, danışmanlık verdikleri bireylerin ya da hastaların travmatik komponentlerine kronik olarak maruz kalan klinisyenlerin ve/veya danışmanların deneyimledikleri kümülatif, yaygın ve zararlı etkileri tanımlamak için McCann ve Pearlman tarafından 90'lı yıllarda geliştirilmiş bir kavramdır (McCann & Pearlman, 1990). Bilimsel çalışmalar, bu sürecin klinisyenin benlik duygusunu olumsuz yönde etkilemekle birlikte bu kişilerde ilerleyen zaman diliminde travma sonrası stres bozukluğu belirtilerinin görülebileceği, öfke keder, hüzün gibi deneyimlere ek olarak terapötik ilişkinin dengesinin de bozulabileceğini vurgulamaktadır (Michalopoulos & Aparicio, 2012).

Figley'e (2002) göre; ruh sağlığı çalışanlarının tanımlanamayan ve dolayısıyla tedavi edilmeyen kronik ikincil travmaları ilk olarak kendilerini sonra da bakım verdikleri kişileri ve kurumları olumsuz etkilemektir. Bu durumdan muzdarip uzmanlar, kendini ya da diğerlerini aşırı suçlama, abartılmış (şişirilmiş) duygusal tepki ve sosyal izolasyonla karakterize ikincil travmatik stresin semptomlarını yönetmek için madde kötüye kullanımı, öfke kontrol sorunları, aşırı yemek yeme, para harcama hatta kumar oynama gibi riskli davranışlar içerisine girebilmektedir. Uykusuzluk, kabus görme, gastrointestinal sorunlar gibi benzer travmatik durumlarda ortaya çıkan fizyolojik tepkiler ikincil ve dolaylı travmatik deneyimler de sıklıkla gözlenebilir (Figley, 1999).

Adli bilimler, psikiyatri ve klinik adli psikoloji alanlarında son dönemli çalışmalarda, ikincil travmanın ortaya çıkışında etken olabilecek risk faktörlerini detaylı bir şekilde araştırılmaktadır. Klinisyenlerin geçmiş kişisel travma öyküsü ve ikincil travmaları arasındaki ilişkiye odaklanan araştırmalar, travma geçmişi olmayan ruh sağlığı uzmanlarının dolaylı travma semptomları geliştirmek hususunda kişisel travma öyküsü olanlara kıyasla daha az risk altında olduklarını ve daha güvenli bir terapötik ilişki kurabildiklerini öne sürmektedirler (Adams & Riggs, 2008; Arway, 2001; VanDeusen & Way, 2006).

Adli psikopatoloji ve adli psikotravmatoloji kapsamında yapılandırılan bu tez, hem göçün bir ikincil travma olarak değerlendirilmesine yönelik akademik araştırmalara sağlayacağı veri hem de travmatik bir olay olarak göçün negatif doğalı etkilerinin azaltılmasına yönelik geliştirilecek strateji ve önleme programlarına sağlayacağı bilimsel bilgi açısından temel bir öneme sahiptir. Bu çalışmanın temel sonuçları aşağıda özetlenmektedir:

1. Göç alanında çalışan uzmanların cinsiyetlerine göre ikincil travma, tükenmişlik ve travma sonrası stres belirtileri değişim göstermemektedir.
2. Yaş, tükenmişlik ve travma sonrası stres belirtileri açısından kritik bir öneme sahiptir. Yaş arttıkça tükenmişlik ve ikincil travmatik stres belirtileri önemli ölçüde azalma eğilimine girmektedir.
3. Çalışanların haftalık çalışma saatlerina göre travma sonrası stres belirtileri ve ikincil travma farklılaşmaktadır. Haftada 41-45 arası saat çalışanları ikincil travma düzeyleri 46 saat ve çalışanlara göre daha fazla bulunmuştur. 41-45 saat arası çalışanların travma sonrası stres belirtileri düzeylerinin 40 saat ve daha az çalışanlara kıyasla daha fazla olduğu saptanmıştır.
4. Mültecilerle çalışma deneyimine göre tükenmişlik anlamlı bir farklılık göstermektedir. 25-48 ay arası ve 49 ay ve üzeri mültecilerle çalışma deneyimi olan katılımcıların tükenmişlik düzeyleri 24 ay ve daha az mültecilerle çalışma deneyimlerine kıyasla daha fazla bulunmuştur.
5. Mesleğin türüne göre tükenmişliğin düzeyi de değişim göstermektedir. Sivil toplum kuruluşunda çalışanların uzmanları tükenmişlik düzeyleri polis, memur, il göç uzmanı ve göç alanında çalışan profesyonel meslek elemanlarına göre daha fazladır.
6. İş tatminin düzeyi, tükenmişliği anlamlı ölçüde etkilemektedir. İş tatmini kötü olanların tükenmişlik düzeyleri, iş tatmini orta ve iyi olanlara göre daha fazla; iş

tatmini orta olanların tükenmişlik düzeyleri de iş tatmini iyi olanlara kıyasla daha fazla bulunmuştur.

7. Mültecilerle çalışma durumu bireylerin sosyal hayatlarını belirli ölçüde etkilemektedir. Mültecilerle çalışmalarının sosyal hayatlarına olumsuz etki ettiği katılımcıların ikincil travmatik stres düzeyleri, sosyal hayatı etkilenmeyen ve olumlu etkilenen gruplara oranla daha fazla bulunmuştur.
8. Kamu sektöründe çalışan uzmanların travma sonrası stres belirtilerinin düzeyi, sivil toplum kuruluşlarında çalışanlara oranla daha fazladır.
9. Maslach Tükenmişlik Envanteri alt boyutları birlikte ikincil travmatik strese ilişkin toplam varyansın yaklaşık %20'sini açıklamakta olup, sadece "duygusal tükenme" alt boyutu ikincil travmatik stres üzerinde yordayıcı olarak rol oynamaktadır.
10. Travma Sonrası Stres Belirtileri Ölçeği alt boyutları birlikte ikincil travmatik strese ilişkin toplam varyansın yaklaşık %20'sini açıklamakta olup, sadece "yeniden yaşama" alt boyutu ikincil travmatik stres üzerinde yordayıcı olarak rol oynamaktadır.
11. Psikososyal meslek elemanlarından elde edilen veriler "travma" ile ilgili bilinç ve farkındalığın arttıkça; ikincil travma, travma sonrası stres belirtileri ve tükenmişlik düzeylerinin de arttığını göstermektedir.

Mültecilerle çalışmanın travma sahasındaki uzmanlar üzerindeki psikolojik etkilerinin ikincil travma yöneliminde incelenmesi konusunda gerçekleştirilen bilimsel araştırmaların psikotravmatoloji kapsamında yapılandırılması hem adli bilimlere hem de klinik psikoloji ve psikiyatri disiplinlerine önemli katkılar sağlayacaktır. Aşağıda ileride gerçekleştirilecek çalışmalara yönelik temel öneriler yer almaktadır:

- Tükenmişlik düzeylerinin mesleklere göre farklılık göstermesi, karşılaşılan travmatik yaşantıların sıklığı, şiddeti ve süresi ile ilişkili olarak bazı mesleklerin

diğerlerine göre tükenmişliğe daha yatkın olabileceğini göstermektedir. Riskin fazla olduğu meslek gruplarına yönelik potansiyel örgütsel risk faktörlerini ortaya çıkarmak için daha fazla araştırmanın yapılması önerilmektedir (Innstrand ve ark., 2011; Öztürk, 2020).

- İkincil travma ile ilişkili hem bilgilendirici eğitimlerin hem de olumsuz yaşam dinamikleriyle optimal düzeyde başa çıkmaya yönelik strateji ve tekniklerin, psikotravmatolog akademisyenler ve ruh sağlığı uzmanları tarafından verilmesi bu alanda hizmet veren meslek grupları açısından oldukça önemli ve temel bir gerekliliktir (Howlett & Collins, 2014; Öztürk, 2020).
- Travma alanında çalışan gönüllülere verilecek eğitimlerde; ikincil travmatizasyona yönelik vurgu gerekli yerlerde ve belirli sıklıkta yapılmalıdır. İkincil travmaya yönelik hazırlanacak eğitim programları içerisinde; sosyal destek, dayanıklılık (resillience) ve travmatik yaşantılarla başa çıkma stratejileri olmak üzere bu üç alan mutlaka yer almalıdır (Howlett & Collins, 2014).
- İkincil travma, travma sonrası stres bozukluğu kadar dissosiyatif bozukluklarla da yakından ilişki gösterebilmektedir. Bu nedenle yapılacak çalışmalarda dissosiyatif reaksiyonların hem kronik çocukluk çağı travmalarını hem de ikincil travmatik stres belirtilerini predikte ettiği gözden kaçırılmamalıdır (Öztürk, 2020).
- Göç alanında hizmet veren resmi kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri, mülteci ve sığınmacılarla çalışan uzmanların ikincil travmalarını minimize etmeye yönelik travma temelli sorunlar konusunda farkındalık yaratmak ve bu bireylerin haftalık çalışma saatlerini belirli ölçüde azaltmak için hem legal düzenlemeler hem de çalışanların dahil olacağı psikolojik iyi oluş (wellbeing) etkinlikler düzenlemelidir.
- Mültecilerle çalışanlara -özellikle sahada çalışan görevlilere- yönelik travma uzmanı akademisyenler tarafından süpervizyon eğitimleri belirli aralıklarla düzenli

olarak gerçekleştirilmelidir. Klinik psikoloji ve psikotravmatoloji açılarından süpervizyon eğitimleri kapsamında ikincil travmatik yaşantıların proses edilmesine yönelik strateji ve tekniklerin yer alması temel bir gerekliliktir.

- İkincil travmatik stres deneyimleme ihtimali mesleği gereği yüksek olan itfaiye personeli, göç uzmanı, polis, avukat, cezaevinde çalışan psikolog ve sosyal çalışmacılar gibi farklı meslek gruplarına yönelik "travma temel eğitiminin" ikincil travmatik strese olan etkisini ortaya çıkarabilecek bilimsel çalışmaların daha fazla sayıda gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

7. KAYNAKÇA

Abadan-Unat, N. (1976). Turkish Migration to Europe 1960-1975: A Balance Sheet of Achievements and Failures. In Abadan-Unat, N. (Ed.), Turkish workers in Europe 1960-1975: a socio-economic reappraisal (pp.1-44). Leiden: Brill.

Abadan-Unat, N. (1977). Implications of Migration on Emancipation and Pseudo-Emancipation of Turkish Women. *International Migration Review, 11*(1), 31-57.

Abadan-Unat, N. (2006). Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Adams, C. J., Hough, H., Proeschold-Bell, R. J., Yao, J., & Kolkin, M. (2017). Clergy burnout: A comparison study with other helping professions. *Pastoral Psychology, 66* (2), 147-175.

Adams, S., & Riggs, S. A. (2008). An exploratory study of vicarious trauma among therapist trainees. *Training and Education in Professional Psychology, 2* (1), 26–34.

Akçapar, S.K., & Şimşek, D. (2018). The politics of Syrian refugees in Turkey: A question of inclusion and exclusion through citizenship. *Social Inclusion, 6,* 176-187.

Akgün, N. (2016). Suriyeli Mültecilerde Ruhsal İyilik Hali ve İlişkili Faktörlerin Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi, Konya.

Akkayan, T. (1979). Göç ve Değişme. s. 20. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Rektörlük No.: 2573, Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Arıkan, A. (2015). Göç ve Nedenleri. 18 Kasım 2019 tarihinde http://slideplayer.biz.tr/slide/3324382/ adresinden erişildi.

Arvay, M. J. (2001). Secondary traumatic stress among trauma counselors: What does research say? *International Journal for the Advancement of Counselling, 23*(4), 283–293.

Audas, R., & Mcdonald, T. (2004). Rural-Urban Migration in the 1990's. *Canadian Social Trends, 2* (1), 17.

Augsberger, A., Schudrich, W., McGowan, B. G., & Auerbach, C. (2012). Respect in the workplace: A mixed methods study of retention and turnover in the voluntary child welfare sector. *Children and Youth Services Review, 34*(7), 1222-1229.

Balcıoğlu, İ (2007). Sosyal ve Psikolojik Açıdan Göç. 1. baskı, İstanbul: Elit Kültür Yayınları.

Bağdaş, Ç. K., & Demir, E. (2018). Mülteci Çocukların Şiddet Yaşantıları ve Yaşadıkları Sosyal Travmalar, Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar. Samsun: Samsun Valiliği Bilim- Kültür Hizmeti, 23.

Bahar, O., & Bingöl, F. (2010). Türkiye'de İç Göç Hareketlerinin İşgücü ve İstihdam Hareketlerine Etkileri, s.43-61. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Rektörlük No.: C.15.

Başel, H. (2003). Sosyal Politika Açısından İç Göçler: Sivas'tan İstanbul'a Göç Örneği. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baysak, E. (2010). Acil ve Yoğun Bakım Çalışanlarında Travma Sonrası Stres Bozukluğu, Stresle Başa Çıkma Tarzları, Tükenmişlik ve İlişkili Etkenler. Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Gazi Üniversitesi: Ankara.

Berthold, S. M., & Fischman, Y. (2014). Social work with trauma survivors: Collaboration with interpreters. *Social Work, 59*(2), 103-110.

Bhugra, D. (2004). Migration and Mental Health. *Acta Psychiatr Sand, 109*:243-258.

Borjas, G. J. (1994). The Economics of Immigration. *American Economic Assocation, 32* (4), 1667- 1717.

Bornovalova, M. A., Ouimette, P., Crawford, A. V., & Levy, R. (2009). Testing gender effects on the mechanisms explaining the association between post-traumatic stress symptoms and substance use frequency. *Addictive Behaviors, 34*(8), 685-692.

Boyas, J., Wind, L. H., & Kang, S. Y. (2012). Exploring the relationship between employment-based social capital, job stress, burnout, and intent to leave among child protection workers: An age-based path analysis model. *Children and Youth Services Review, 34*(1), 50-62.

Bride, B. E., & Kintzle, S. (2011). Secondary traumatic stress, job satisfaction, and occupational commitment in substance abuse counselors. *Traumatology, 17*(1), 22-28.

Brondolo, E., Eftekharzadeh, P., Clifton, C., Schwartz, J. E., & Delahanty, D. (2018). Work-related trauma, alienation, and posttraumatic and depressive symptoms in medical examiner employees. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy, 10*(6), 689.

Budak, S. (2005). Psikoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Bustamante, L. H., Cerqueira, R.O., Leclerc, E., & Brietzke, E. (2018). Stress, trauma, and posttraumatic stress disorder in migrants: a comprehensive review. *Brazilian Journal of Psychiatry, 40*, 220-225.

Butler, L. D., Carello, J., & Maguin, E. (2017). Trauma, stress, and self-care in clinical training: Predictors of burnout, decline in health status, secondary traumatic stress symptoms,

and compassion satisfaction. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, *9*(4), 416

Carlson, E. B., & Rosser-Hogan, R. (1991). Trauma experiences, posttraumatic stress, dissociation, and depression in Cambodian refugees. *The American Journal of Psychiatry*, *148*, 1548-1551.

Castles, S., & Miller, M. J. (2003). The Age of Migration. New York: Palgrave MacMillan.

Castles, S., & Miller, M. J. (2008). Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri. Bal BU, Akbulut İ (Ed.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cieslak, R., Shoji, K., Douglas, A., Melville, E., Luszczynska, A., & Benight, C. C. (2014). A meta-analysis of the relationship between job burnout and secondary traumatic stress among workers with indirect exposure to trauma. *Psychological services*, *11*(1), 75.

Cummings, C., Pacitto, J., Lauro, D., & Foresti, M. (2015). Why people move: understanding the drivers and trends of migration to Europe. *London: Overseas Development Institute*.

Çağlayan, S., (2010). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, *17*, 69-70.

Çağlayan, S. (2013). Göç Kavramı ve Kuramları. Güneş F. (Ed.), Kent Sosyolojisi içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.

Demirbaş, H., & Bekaroğlu E. (2013). Evden Uzakta Olmak: Sığınmacıların/ Mültecilerin Psikolojik Sorunları ve Alınacak Önlemler. *Kriz Dergisi*, *21*(1-2-3), 11-24.

Diaconescu, M. (2015). Burnout, secondary trauma and compassion fatigue in social work. *Revista de Asistenţă Socială, (3)*, 57-63.

Eyerman, R. (2003). Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African, p. 2.

Ergin, C. (1992). Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nin Uyarlanması. 7. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Erikson, E. H. (1968). Identity: Youth and Crisis. New York : Norton.

Fazel, M., Danesh, J., & Wheeler, J. (2005). Prevalence of Serious Mental Disorder in 7000 Refugees Resettled in Western Countries: A Systematic Review. *The Lancet, 365*(9467), 1309-1314.

Figley, C. R. (1999). Compassion fatigue: Towards a new understanding of the costs of caring. In B. H. Stamm (Ed.), Secondary traumatic stress: Self-care issues for clinicians, researchers, & educators. Lutherville, MD: Sidran Press. 3-28.

Figley, C. R. (2002). Compassion fatigue: Psychotherapists' chronic lack of self-care. *Journal of Clinical Psychology, 58,* 1433-1441

Figley C. R., & Barnes, M. (2005). External trauma and families. PC McKenry, SJ Price (Ed.), Families and change içinde. Los Angeles: Sage Publishers.

Freyer, H. (1954). Endüstri Çağı. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını.

Foa, E. B., Cashman, L., Jaycox, L., & Perry, K. (1997). The validation of a self-report measure of posttraumatic stress disorder: the Posttraumatic Diagnostic Scale. *Psychological assessment, 9*(4), 445.

Foster, R. P. (2001). When Immigration Is Trauma: Guidelines for the Individual and Family Clinician. *American Journal of Orthopsychiatry, 71*(2), 153-170.

Freudenberger, H. (1975). The staff burn-out syndrome in alternative institutions. *Psychotherapy: Theory, Research and Practice; 12*:73–83.

Galek, K., Flannelly, K. J., Greene, P. B., & Kudler, T. (2011). Burnout, secondary traumatic stress, and social support. *Pastoral Psychology, 60*(5), 633-649.

Garza-Guerrero, A.C. (1974). Culture shock: Its mourning and the vicissitudes of identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association, 22,* 408-429.

Ghahramanlou, M., & Brodbeck, C. (2000). Predictors of secondary trauma in sexual assault trauma counselors. *International journal of emergency mental health. 2*(4), 229–240.

Gil, S., & Weinberg, M. (2015). Secondary trauma among social workers treating trauma clients: The role of coping strategies and internal resources. *International Social Work, 58*(4), 551-561.

Gondek, D., & Kirkbride, J.B. (2018). Predictors of mental health help-seeking ampng polish people living the United Kingdom. *BMC Health Services Research, 18,* 693-705.

Goodman, L. A., & Dutton, M. A. (1996). The relationship between victimization and cognitive schemata among episodically homeless, seriously mentally ill women. *Violence and Victims, 11*(2), 159-174.

Gray, C., & Rydon-Grange, M. (2020). Individual characteristics, secondary trauma and burnout in police sexual and violent offending teams. *The Police Journal, 93*(2), 146-161.

Graffin, N. (2019). Protecting asylum practitioners from emotional strain and secondary trauma: education, support and reform. *European Journal of Current Legal Issues, 25*(2).

Gulati, L. (1993). In the Absence of Their Men: The Impact of Male Migration on Women. New Delhi: Sage Publications.

Güçlü, S. (2002). Kentlileşme ve Göç Sürecinde Antalya'da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 2865, s. 32.

Gürdil, G. Y. (2014). *Üstlenilmiş travma ve ikincil travmatik stresin travmatik yaşantılara müdahale eden bir grup üzerinde Geştalt temas biçimleri çerçevesinde değerlendirilmesi* (Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji (Klinik Psikoloji) Anabilim Dalı).

Güvenç, B. (1996). Göç olgusu ve türk toplumu. *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç, Mersin: Sosyoloji Derneği Yayınları*.

Hannah, B., & Woolgar, M. (2018). Secondary trauma and compassion fatigue in foster carers. *Clinical child psychology and psychiatry*, *23*(4), 629-643.

Hargrave, P. A., Scott, K. M., & McDowall, J. (2006). To resolve or not to resolve: Past trauma and secondary traumatic stress in volunteer crisis workers. *Journal of Trauma Practice*, *5*(2), 37-55.

Honkanen, M. (2016). Mental Health Problems of Child and Adolescent Refugees and Asylum Seekers, *A Literature Review*, p. 12.

Hopwood, T. L., Schutte, N. S., & Loi, N. M. (2019). Stress responses to secondary trauma: Compassion fatigue and anticipatory traumatic reaction among youth workers. *The Social Science Journal*, *56*(3), 337-348.

Hoyos, A. (2017). Immigration & Trauma: Before, During & After. Erişim adresi: http://www.ctacny.org/sites/default/files/trainingspdf/Immigration%20%26%20Trauma%20English%20Final.pdf

Howlett, S. L., & Collins, A. (2014). Vicarious traumatisation: risk and resilience among crisis support volunteers in a community organisation. *South African Journal of Psychology, 44*(2), 180-190.

Innstrand, S. T., Langballe, E. M., Falkum, E., & Aasland, O. G. (2011). Exploring within- and between-gender differences in burnout: 8 different occupational groups. *International archives of occupational and environmental health, 84*(7), 813-824.

İŞKUR, (2011). Göçün 50. Yılında Yurtdışındaki Türkler, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Yerel Süreli Yayını, s. 6.

Jenkins, S. R., & Baird, S. (2002). Secondary traumatic stress and vicarious trauma: A validational study. *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of The International Society for Traumatic Stress Studies, 15*(5), 423-432.

Jordan, K. (2010). Vicarious trauma: Proposed factors that impact clinicians. *Journal of Family Psychotherapy, 21*(4), 225-237.

Kale, B (2015). Zorunlu Göçün 19.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri. Erdoğan MM, Kaya A. (Ed.), Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 153-170.

Kaya, M. (2003). Beyin Göçü Erozyonu. Üniversite ve Toplum, 9, 1.

Kaya, A. (2015). Giriş: Farklı Göç Türlerini Yaşayan Ülke: Türkiye. Körükmez L. Südaş İ (Ed.), Göçler Ülkesi içinde. Ankara: Ayrıntı Yayınları, 15-26.

Keleş, R. (1996). Kentleşme Politikaları, Ankara: İmge Yayınevi.

Keleş, İ. (1998). Türkiye'de Kent Planlamasının Sosyokültürel Boyutları. s.40. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.

King, R. (2010). Atlas of human migration: global patterns of people on the move. Buffalo, N.Y.: Firefly Books.

Kristal- Andersson, B. (2000). Psychology of the refugee, the immigrant and their children: Development of a conceptual framework and application to psychotherapeutic and related support work. Stockholm: Office of Psychotherapy and Psychology in Stockholm.

Lee, H. J. (2018). How emotional intelligence relates to job satisfaction and burnout in public service jobs. *International Review of Administrative Sciences, 84*(4), 729-745.

Lerias, D., & Byrne, M. K. (2003). Vicarious traumatization: Symptoms and predictors. *Stress and Health, 19,* 129–138.

Lindencrona, F., Ekblad, S., & Hauff, E. (2008). Mental health of recently resettled refugees from the Middle East in Sweeden: the impact of pre-settlement trauma, resettlement stress and capacity to handle stress. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 43,* 121- 131.

Lizano, E. L., & Barak, M. E. M. (2012). Workplace demands and resources as antecedents of job burnout among public child welfare workers: A longitudinal study. *Children and Youth Services Review, 34*(9), 1769-1776.

Marsell, A., Friedman, M., & Spain, H. (1993). Ethnocultural aspects of PTSD: An overview of issues, research and directions. 4 (2), 189-192.

McCann, L., & Pearlman, L. A. (1990). Vicarious traumatization: A framework for understaning the psychological effects of working with victims. *Journal of Traumatic Stress, 3*(1), 131–149.

McCarthy, S. (2008). Post-traumatic stress diagnostic scale (PDS*). Occupational Medicine, 58*(5), 379-379.

Maslach, C. A. & Jackson, S. A. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour, 2*, 99-113.

Malkara, F. (2017). Arap Baharı Sonrası Akdeniz'de Yaşanan Düzensiz Göçün Avrupa Birliği Kapsamında Güvenlik Boyutu ve Uluslararası Hukuk Açısından İncelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir.

Matthews, L.T., & Marwit, S.J. (2004). Examining the Assumptive World Views of Parents Bereaved by Accident, Murder, and İllness. Omega: *Journal of Death and Dying, 48*(2), 115-136.

Michalopoulos, L. M., & Aparicio, E. (2012). Vicarious trauma in social workers: The role of trauma history, social support, and years of experience. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 21*(6), 646-664.

Miller, K., & Flint-Stipp, K. (2019). Preservice Teacher Burnout: Secondary Trauma and Self-Care Issues in Teacher Education. *Issues in Teacher Education, 28*(2), 28-45.

Mishori, R., Mujawar, I., & Ravi, N. (2014). Self-reported vicarious trauma in asylum evaluators: A preliminary survey. *Journal of Immigrant and Minority Health, 16*(6), 1232-1237.

Mutluer M. (2003). Uluslararası Göçler ve Türkiye. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Najjar, N., Davis, L. W., Beck-Coon, K., & Carney Doebbeling, C. (2009). Compassion fatigue: A review of the research to date and relevance to cancer-care providers. *Journal of Health Psychology, 14*(2), 267-277.

Nelson-Gardell, D., & Harris, D. (2003). Childhood abuse history, secondary traumatic stress, and child welfare workers. *Child welfare, 82*(1).

Newell, J. M., & MacNeil, G. A. (2010). Professional burnout, vicarious trauma, secondary traumatic stress, and compassion fatigue. *Best Practices in Mental Health, 6*(2), 57-68.

Öz, B. (1978). Türkiye'de Göç Olgusu, Sorunları ve Çözümü. İstanbul: Gençlik Basımevi.

Öztürk E. (2018a). Travma Merkezli Alyans Model Terapi: Dissosiyatif Kimlik Bozukluğunun Psikoterapisi. Öztürk E (Ed.), Ruhsal Travma ve Dissosiyasyon içinde. Ankara: Türkiye Klinikleri, 31-38.

Öztürk E. (2018b). Psikotarih Ruhsal Travma ve Dissosiyasyon. Celbiş O (Ed.), Turaz Akademi 2018 içinde. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 92-106.

Öztürk E. (2020). Travma ve Dissosiyasyon: Psikotravmatoloji Temel Kitabı. 2. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi.

Öztürk E, Erdoğan B, Çalıcı C. (2019). Göçmenler ve Ruh Sağlığı Göçmenler ve Göç Süreci: Psikotravmatolojik Bir Değerlendirme. Sakız H, Apak H, (Ed.), Türkiye'de Göçmen Kapsayıcılığı: Sorundan Fırsata Dönüşüm Önerileri içinde. Ankara: Pegem Akademi. 213-226.

Öztürk E., & Şar, V. (2006). Apparently normal family: A contemporary agent of transgenerational trauma and dissociation. *J Trauma Practice. 4*(3-4): 287-303.

Öztürk, E., & Şar, V. (2016). The trauma-self and its resistances in psychotherapy. *J Psychol Clin Psychiatry 6* (6): 7.

Öztürk, M., & Altuntepe, N., (2008). Türkiye'de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları, Bir Alan Araştırması. *Journal of Yaşar University, 3*(11).

Öztürk, M., & Uluşahin, A. (2015). Orhan Ruh Sağlığı ve Bozuklukları. 13. Baskı. Ankara: Nobel Tıp Kitapları.

Parreñas RS (2001). Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work. Stanford, Calif: Stanford University Press.

Pazarcıoğlu, M. V., (2005). İzmir Örneğinde İç Göçün Ekonometrik Analizi. *Yönetim ve Ekonomi, 14*(1), 121.

Pearlman, L. A. (2003). Trauma and attachment belief scale (TABS). Los Angeles, CA: Western Psychological Services.

Perron, B. E., & Hiltz, B. S. (2006). Burnout and secondary trauma among forensic interviewers of abused children. *Child and Adolescent Social Work Journal, 23*(2), 216-234.

Prilleltensky, I. (2008). Migrant well-being is a multilevel, dynamic, value dependent phenomenon. *American Journal of Community Psychology, 42*: 359-364.

Pribilsky, J. (2004). Aprendemos a convivir: conjugal relations co-parenting, and family life among Ecuadorian transnational migrants in New York City and the Ecuadorian Andes. *Global Networks, 4*(3), 313-334.

Ray, S. L., Wong, C., White, D., & Heaslip, K. (2013). Compassion satisfaction, compassion fatigue, work life conditions, and burnout among frontline mental health care professionals. *Traumatology, 19*(4), 255-267.

Reeder, L. (2001). Conflict across the Atlantic: Women, Family and Mass Male Migration in Sicily, 188- 1920. *International Review of Social History, 46*, 371-391.

Salloum, A., Kondrat, D. C., Johnco, C., & Olson, K. R. (2015). The role of self-care on compassion satisfaction, burnout and secondary trauma among child welfare workers. *Children and Youth Services Review, 49*, 54-61.

Sağlam, S. (2006). Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme, Türkiyat Araştırmaları, 5, 34.

Saltık, A. (2012). Türkiye'de Göçler, Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi, Edirne, 2.

Simon, C., Pryce, J., Roff, L., & Klemmack, D. (2005). Secondary traumatic stress and oncology social work: Protecting compassion from fatigue and compromising the worker's worldview. *Journal of Psychosocial Oncology, 23*(4), 1–14.

Siriwardhana, C., Ali, S.S., Roberts, B., & Stewart, R. (2014). A systematic review of resilience and mental health outcomes of conflict-driven adult forced migrants. *Conflict and Health, 8*, 1-14.

Shemesh E, Rudnick A, & Kaluski E. (2001). A prospective study of posttraumatic stress symptoms and nonadherence in survivors of a myocardial infarction (MI). *Gen Hosp Psychiatry, 23*, 215-220.

Spiegel, D. (2006). Recognizing traumatic dissociation.

Sprang, G., Craig, C., & Clark, J. (2011). Secondary traumatic stress and burnout in child welfare workers: a comparative analysis of occupational distress across professional groups. *Child Welfare, 90*(6).

Stalker, P. (1994). The Work of Strangers: A survey of International Labor Migration. Geneva: ILO.

Stamm, B. H. (1997). Work-related secondary traumatic stress. PTSD Research Quarterly, 8(2).

Szyompka, P. (2000). Cultural Trauma: The Other Fave of Social Change. *European Journal of Social Theorys*, 452.

Starcher, D., & Stolzenberg, S. N. (2020). Burnout and secondary trauma among forensic interviewers. *Child & Family Social Work, 25*(4), 924-934.

Şahin Y (2010). Kentleşme Politikası. Trabzon: Murathan Yayınevi.

Şahin, N. H., Batıgün, A. D., & Yılmaz, B. (2007). Psychological symptoms of Turkish children and adolescents after the 1999 earthquake: Exposure, gender, location, and time duration. *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of The International Society for Traumatic Stress Studies, 20*(3), 335-345.

Taşçı, F. (2009). Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç. *Kamu-İş: İş Hukuku ve İktisat Dergisi, 10* (4), 177-205.

Tekeli İ (2008). Göç ve Ötesi. İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları.

Toksöz G (2006). Uluslararası Emek Göçü. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Topcuoğlu, R. A. (2016). Göç Yazınındaki Düzenli ve Düzensiz Göç Kavramları. İnsan Hakları Temelinde Bir İnsan Hakları Yıllığı, 1-20.

Tosun, B. (2014). Türkiye'de Göçler. 20 Kasım 2019 tarihinde http://slideplayer.biz.tr/slide/2334794/ adresinden erişildi.

Tütengil, C. O. (1984). Az Gelişmenin Sosyolojisi. 4.baskı. İstanbul: Belge Yayınları.

Tütüncübaşı, U. (2017). Türkiye'ye Sığınan Yabancıların Hukuki Statüleri ile Türk Vatandaşlığını Kazanabilmelerine İlişkin Düzenlemeler. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu: Ekonomik, Siyasal ve Boyutları ile Göç, Bursa: TESAM, 145-164.

VanDeusen, K. M., & Way, I. (2006). Vicarious trauma: An exploratory study of the impact of providing sexual abuse treatment on clinicians' trust and intimacy. *Journal of Child Sexual Abuse, 15*(1), 69–85.

Yalçın, C. (2004). Göç Sosyolojisi, Ankara: Anı Yayınları, 114.

Yang, F., Li, X., Zhu, Y., Li, Y., & Wu, C. (2017). Job burnout of construction project managers in China: A cross-sectional analysis. *International Journal of Project Management, 35*(7), 1272-1287.

Yehuda, R. (2002). Post-traumatic stress disorder. *New England journal of medicine, 346*(2), 108-114.

Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük (2019). 15 Kasım 2019 tarihinde http://www.tdk.org adresinden erişildi.

Uluslararası Göç Hukuku, Göç Terimleri Sözlüğü (2009). 16 Kasım 2019 tarihinde http:// www.goc.gov.tr/files/ goc_terimleri_sozlugu.pdf adresinden erişildi.

Türkiye ve Göç Broşürü (2015). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM). 2. Baskı. Ankara: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları.

Whitt-Woosley, A., & Sprang, G. (2018). Secondary traumatic stress in social science researchers of trauma-exposed populations. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 27*(5), 475-486.

Zara, A., & İçöz, F. J. (2015). Türkiye'de Ruh sağlığı alanında travma mağdurlarıyla çalışanlarda ikincil travmatik stres. *Klinik Psikiyatri, 18,* 15-23.

EKLER

8.1. EK 1: AYDINLATILMIŞ GÖNÜLLÜ OLUR FORMU

8.2. EK 2: KİŞİSEL BİLGİ FORMU

8.3. EK 3: TRAVMA VE BAĞLANMA İNANÇ ÖLÇEĞİ

8.4. EK 4: MASLACH TÜKENMİŞLİK ENVANTERİ

8.5. EK 5: TRAVMA SONRASI STRES BELİRTİLERİ ÖLÇEĞİ

8.6. EK 6: ETİK KURUL ONAYI

8.7. EK 7: SAHA ÇALŞMASI İÇİN BAKANLIK İZNİ

8. 1. EK 1: AYDINLATILMIŞ GÖNÜLLÜ OLUR FORMU

Mülteciler ile çalışmanın travma sahasındaki uzmanlar üzerindeki etkisinin incelenmesi: İkincil Travma – YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASININ AYDINLATILMIŞ GÖNÜLLÜ OLUR FORMU

Sayın katılımcı;

Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak tarafımdan yürütülmektedir. Bu çalışmanın amacı, travma mağduru mültecilere yardım eden çalışanların yaşayabileceği sıkıntılar hakkında bilgi edinmektir.

Çalışmaya katılmakta gönüllülük esastır. Kurumdan alınan izin gereği, size yöneltilecek ölçü ve soru formlarınnda kimlik bilgilerinizi sorulmayacaktır. Sizinle yapacağım bir görüşme ile kişisel bilgi formu ve ölçekleri kendiniz doldurmanız istenmektedir. Tüm ölçeklerin doldurulması yaklaşık 1 saat alacaktır. Ölçekler doldurulduktan sonra bir zarfa konulacak ve sadece araştırmacı tarafından verilerin değerlendirilmesi için kullanılacaktır. Alınan bilgilerle size bir tanı konmayacak veya bir tedavi sunulmayacaktır. Bu veriler ve araştırma sonuçları, toplu olarak bilimsel toplantılarda sunulabilir. Bu verilerin toplanması için Göç İdaresi İl Müdürlüğü bünyesinde çalışan farklı meslek gruplarından 180 kişi ile görüşülecektir. Bu çalışma, ikincil travmayı etkileyen faktörleri öğrenmek amaçlanarak düzenlenmiştir.

Bu araştırmaya katılmak isteğe bağlıdır. Araştırmaya katılmayı reddedebilirsiniz. Araştırmadan istediğiniz zaman çekilebilirsiniz. Araştırmaya katılmamak veya araştırmadan çekilmek size bir sorumluluk yüklemeyecektir.

Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu'ndaki tüm açıklamaları okudum. Bana yukarıda konusu ve amacı belirtilen araştırma ile ilgili yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı tarafından yapıldı. Bu araştırmaya kendi isteğimle, gönüllü olarak katılıyorum ve soruları cevaplamaya başladıktan sonra istediğim zaman katılmaktan vazgeçebileceğim hakkında bilgilendirildim.,

Bana anlatılan bu araştırmaya, herhangi bir baskı ve zorlama olmaksızın kendi rızamla katılmayı kabul ediyorum.

Gönüllü Katılımcı	Araştırmacı
Onay	Ezgi Birkan
	Psikolog

8. 2. EK 2: KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Bu çalışmanın amacı, travma mağduru mültecilere yardım eden çalışanların yaşayabileceği sıkıntılar hakkında bilgi edinmektir. Lütfen aşağıdaki soruları dikkatle okuyarak, eksiksiz bir şekilde ve samimiyetle cevaplayınız. Bilgileriniz kesinlikle gizli tutulacak ve bilimsel amaçlar için kullanılacaktır. Verdiğiniz bilgiler için teşekkür ederiz.

1) E-posta adresiniz:

2) Cinsiyetiniz:

3) Yaşınız:

4) Yaşadığınız şehir:

5) Öğrenim durumunuz:
☐ Lise ve altı ☐ Önlisans ☐ Lisans ☐ Yüksek Lisans ☐ Doktora ve üstü

6) Mesleğiniz:

7) Meslekte geçirilen süre:

8) Haftada ortalama kaç saat çalışıyorsunuz?

9) Hangi yaş gruplarıyla çalışıyorsunuz?
☐ Çocuklar ☐ Ergenler/ Gençler ☐ Yetişkinler ☐ Yaşlılar

10) Hangi kategoride çalışıyorsunuz?
☐ Kamu ☐ Özel ☐ Sivil Toplum Kuruluşu ☐ Diğer

11) Ne kadar süredir fiziksel veya ruhsal açıdan zarar görmüş kişilerle (mülteciler) çalışıyorsunuz?

12) En sık çalıştığınız travma türü/türleri nedir?
☐ Fiziksel şiddet ☐ Cinsel istismar ☐ İhmal ☐ İşkence, tutsaklık/hapis
☐ Savaş, çatışma ☐ Yakın birinin ölümü ☐ Hayatı tehdit eden hastalık ☐ Diğer

13) Sizi en çok etkilediğini düşündüğünüz, çalışmakta zorlandığınız travma türü nedir?
☐ Fiziksel şiddet ☐ Cinsel istismar ☐ İhmal ☐ İşkence, tutsaklık/hapis
☐ Savaş, çatışma ☐ Yakın birinin ölümü ☐ Hayatı tehdit eden hastalık ☐ Diğer

14) Göreviniz sırasında bir insanın fiziksel veya ruhsal olarak zarar görmesine tanık olma sıklığınız nedir?

☐ Ayda birden daha az ☐ Ayda bir kez ☐ Ayda iki ya da üç kez
☐ Haftada bir kez ☐ Haftada birden daha fazla ☐ Diğer

15) Travma mağdurları ile çalışırken, zorlandığınız durumlarda destek alıyor musunuz?

☐ Evet ☐ Hayır

Cevabınız evet ise; aşağıdaki destek sistemlerinden hangilerini kullanıyorsunuz?

☐ Akran meslektaşlar ☐ Aile ☐ Arkadaş/Dost ☐ Eş/Partner/Sevgili
☐ Danışmanlık/Psikoterapi ☐ Süpervizyon ☐ Diğer

16) Travma alanında özel bir eğitim aldınız mı? ☐ Evet ☐ Hayır

8.3. EK 3: TRAVMA VE BAĞLANMA İNANÇ ÖLÇEĞİ

Bu anket bireylerin kendilerini ve başkalarını nasıl gördüklerini anlamak için hazırlanmıştır. Sizden istediğimiz; kendinizi ve dünya hakkındaki inançlarınıza ve düşüncelerinize en uygun düşen cevabı her ifade yanında verilmiş parantez içindeki numaralardan birini işaretleyerek belirtmenizdir. Lütfen tüm ifadeleri tamamlamaya dikkat ediniz.

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz katılmıyorum	Biraz katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
		1	2	3	4	5	6
1	Güvende olduğuma inanıyorum.						
2	Kimseye güvenilmez.						
3	Çok bir şey hak ettiğimi düşünmüyorum.						
4	En yakınlarım ile birlikteyken bile kendimi oraya ait hissetmiyorum.						
5	İnsanların yanında kendim olamıyorum.						
6	Kimsenin güvende olduğuna inanmıyorum.						
7	Kendi yargılarıma güvenmem.						
8	İnsanlar mükemmel.						
9	Üzgün olduğum durumlarda iyi hissedebilmek için bir şeyler yapabilirim.						
10	Başkası lider konumdayken kendimi rahat hissediyorum.						
11	Çoğu zaman insanların beni incittiğini düşünüyorum.						
12	Kendi yargılarıma güvenirim.						
13	Kendim hakkında kötü hislerim var.						
14	Başka insanlarla geçirdiğim vakitler en mutlu olduğum zamanlardır.						

15	Kendimi kontrol edemeyeceğimi hissediyorum.						
16	Birisine ciddi zarar verebilirim.						
17	Yalnız olduğumda kendimi güvende hissetmiyorum.						
18	Çoğu insan önem verdiği şeyleri mahvediyor.						
19	İçgüdülerime güvenmiyorum.						
20	Kendimi birçok insana yakın hissediyorum.						
21	Kendimi çoğu günler iyi hissediyorum.						
22	Dostlarım benim fikirlerimi dinlemiyor.						
23	Yalnızken içimde bir boşluk hissediyorum.						
24	Sürekli başkalarının güvenliğini düşünüyorum.						
25	Keşke duygusuz olabilseydim.						
26	İnsanlara güvenmek pek akıllıca değil.						
27	Kendime hiç zarar vermem.						
28	Genellikle başkalarının kötü yanlarını düşünürüm.						
29	Başkalarına kötülük yapsam da kontrolü elimde tutabilirim.						
30	Fazla bir şeye layık değilim.						
31	İnsanların bana söylediklerine inanmam.						
32	Dünya tehlikeli bir yer.						
33	İnsanlarla çoğu kez uyuşamıyorum.						
34	Karar vermekte zorluk çekiyorum.						
35	İnsanlarla bağımın koptuğunu hissediyorum.						
36	Güçlü olan insanları kıskanıyorum.						
37	Hayatımdaki önemli insanlar tehlikede.						
38	Güvende olduğumu hissedebilirim.						
39	İnsanlar iyi değil.						
40	Duygularımdan kaçmaya devam ediyorum.						
41	İnsanlar kendi arkadaşlarına güvenmemeli.						
42	Başıma iyi şeylerin						

	gelmesini hak ediyorum.						
43	İnsanların bana bir şey yapacağından endişe ediyorum.						
44	İnsanları seviyorum.						
45	Kendimi kontrolde hissetmeliyim.						
46	Yetişkinlerin yanında kendimi çaresiz hissediyorum.						
47	Kendime zarar vereceğimi düşünsem de bunu yapmayacağım.						
48	Kimseden yeteri kadar sevgi aldığımı hissetmiyorum.						
49	Yargılarım kuvvetlidir.						
50	Güçlü insanlar yardıma ihtiyaç duymaz.						
51	Ben iyi bir kişiyim.						
52	İnsanlar sözlerini tutmuyor.						
53	Yalnız olmaktan nefret ediyorum.						
54	Başkaları tarafından tehdit edildiğimi hissediyorum.						
55	İnsanlarla birlikteyken kendimi yalnız hissediyorum.						
56	İrademi kontrol etmekte sorunlar yaşıyorum.						
57	Dünya, ruh sağlığı sorunları olan insanlarla dolu.						
58	Karar verme mekanizmam iyidir.						
59	Sık sık insanların beni kontrol etmeye çalıştıklarını hissediyorum.						
60	Kendime kötü bir şey yapabileceğimden endişe ediyorum.						
61	Başkalarına güvenen insanlar aptaldır.						
62	Benim en iyi arkadaşım kendimdir.						
63	Sevdiklerim yanımda değilse tehlikede olduklarına inanıyorum.						
64	Kötü bir insan olduğum için kötü şeyler başıma geliyor.						
65	Yalnızken kendimi güvende hissediyorum.						
66	Kendimi korumak için tetikte olmalıyım.						
67	Çoğu kez kendimden şüphe ediyorum.						

68	Çoğu insan iyi kalplidir.						
69	Yardıma ihtiyaç duyduğumda kendimi kötü hissediyorum.						
70	İhtiyacım olduğunda en iyi arkadaşlarım yanımdadır.						
71	Birisinin beni inciteceğini düşünüyorum.						
72	Başka insanları tehlikeye atacak şeyler yapıyorum.						
73	İçimde kötü bir güç var.						
74	Kimse gerçekten beni tanımıyor.						
75	Yalnız olduğumda sanki dünyada ben dahil kimse yokmuş gibi geliyor.						
76	Çok iyi tanıdığım insanlara saygı duymam.						
77	Genellikle insanlara ne olduğunu anlayabilirim.						
78	Eğer lider konumda değilsem iyi iş çıkaramam.						
79	Kendimi rahatlatamıyorum.						
80	İnsanlara fiziksel zarar veriyorum.						
81	Kendime zarar vereceğimden korkuyorum.						
82	Kendimi her yerde terk edilmiş hissediyorum.						
83	Eğer insanlar gerçekten beni tanısaydı benden hoşlanmazlardı.						
84	Yalnız geçireceğim zamanları iple çekiyorum.						

8.4 EK 4: MASLACH TÜKENMİŞLİK ENVANTERİ

Aşağıda bireylerin işleriyle ilgili tutumlarını yansıtan ifadeler yer almaktadır. Her maddede yer alan ifadenin size ne kadar uygun olduğunu 5'li ölçek üzerinden işaretleyiniz.

		Hiçbir zaman	Çok nadir	Bazen	Çoğu zaman	Her zaman
1	İşimden soğuduğumu hissediyorum.	1	2	3	4	5
2	İş dönüşü kendimi ruhen tükenmiş hissediyorum.	1	2	3	4	5
3	Sabah kalktığımda, bir gün daha bu işi kaldıramayacağımı hissediyorum.	1	2	3	4	5
4	İşim gereği karşılaştığım insanların ne hissettiğini anlarım.	1	2	3	4	5
5	İşim gereği karşılaştığım bazı kimselere, sanki insan değillermiş gibi davrandığımı fark ediyorum.	1	2	3	4	5
6	Bugün insanlarla uğraşmak benim için gerçekten çok yıpratıcı.	1	2	3	4	5
7	İşim gereği karşılaştığım insanların sorunlarına en uygun çözüm yollarını bulurum.	1	2	3	4	5
8	Yaptığım işten tükendiğimi hissediyorum.	1	2	3	4	5
9	Yaptığım iş sayesinde insanların yaşamına katkıda bulunduğuma inanıyorum.	1	2	3	4	5
10	Bu işte çalışmaya başladığımdan beri, insanlara karşı sertleştim.	1	2	3	4	5
11	Bu işin beni giderek katılaştırmasından korkuyorum.	1	2	3	4	5
12	Çok şeyler yapabilecek güçteyim.	1	2	3	4	5
13	İşimin beni kısıtladığını hissediyorum.	1	2	3	4	5
14	İşimde çok fazla çalıştığımı hissediyorum.	1	2	3	4	5
15	İşim gereği karşılaştığım insanlara ne olduğu umurumda değil.	1	2	3	4	5
16	Doğrudan doğruya insanlarla çalışmak bende çok fazla stres yaratıyor.	1	2	3	4	5
17	İşim gereği karşılaştığım insanlarla aramda rahat bir hava yaratırım.	1	2	3	4	5
18	İnsanlarla yakın bir çalışmadan sonra kendimi canlanmış hissederim.	1	2	3	4	5
19	Bu işte birçok kayda değer bir başarı elde ettim.	1	2	3	4	5
20	Yolun sonuna geldiğimi, her şeyin bittiğini hissediyorum.	1	2	3	4	5
21	İşimdeki duygusal sorunlara serinkanlılıkla yaklaşırım.	1	2	3	4	5
22	İşim gereği karşılaştığım insanların bazen problemlerinin, zaman zaman benden kaynaklandığını düşünüyorum.	1	2	3	4	5

BİR SIKINTIM OLDUĞUNDA	Sizi ne kadar tanımlıyor/Size ne kadar uygun? %0	%30	%70	%100
1. Kimsenin bilmesini istemem.				
2. İyimser olmaya çalışırım.				
3. Bir mucize olmasını beklerim.				
4. Olayı/olayları büyütmeyip, üzerinde durmamaya çalışırım.				
5. Başa gelen çekiri diye düşünürüm.				
6. Sakin kafayla düşünmeye, öfkelenmemeye çalışırım.				
7. Kendimi kapana sıkışmış gibi hissederim.				
8. Olayın/olayların değerlendirmesini yaparak en iyi kararı vermeye çalışırım.				
9. İçinde bulunduğum kötü durumu, kimsenin bilmesini istemem.				
10. Ne olursa olsun direnme ve mücadele etme gücünü kendimde bulurum.				
11. Olanları kafama takıp, sürekli düşünmekten kendimi alamam.				
12. Kendime karşı hoşgörülü olmaya çalışırım.				
13. İş olacağına varır diye düşünürüm.				
14. Mutlaka bir yol bulabileceğime inanır, bunun için uğraşırım.				
15. Problemin çözümü için adak adarım.				

BİR SIKINTIM OLDUĞUNDA	Sizi ne kadar tanımlıyor/Size ne kadar uygun? %0	%30	%70	%100
16. Her şeye yeniden başlayacak gücü kendimde bulurum.				
17. Elimden hiçbir şeyin gelemeyeceğine inanırım.				
18. Olaydan/olaylardan olumlu bir şey çıkarmaya çalışırım.				
19. Her şeyin istediğim gibi olmayacağına inanırım.				
20. Problem/problemleri adım adım çözmeye çalışırım.				
21. Mücadeleden vazgeçerim.				
22. Sorunun benden kaynaklandığını düşünürüm.				
23. Hakkımı savunabileceğime inanırım.				
24. Olanlar karşısında “kaderim buymuş” derim.				
25. “Keşke daha güçlü bir insan olsaydım” diye düşünürüm.				
26. Bir kişi olarak iyi yönde değiştiğimi ve olgunlaştığımı hissederim.				
27. “Benim suçum ne” diye düşünürüm.				
28. “Hep benim yüzümden oldu” diye düşünürüm.				
29. Sorumun gerçek nedenini anlayabilmek için başkalarına danışırım.				
30. Bana destek olabilecek kişilerin varlığını bilmek beni rahatlatır.				

8.5 EK 5: TRAVMA SONRASI STRES BELİRTİLERİ ÖLÇEĞİ

1.Bölüm

Birçok kişinin başından, hayatının herhangi bir döneminde, oldukça stresli ve travmatik bir olay geçmiş ya da böyle bir olaya tanık olmuştur. Aşağıda belirtilen olaylar içinde, **başınızdan geçen ya da tanık olduğunuz** olayların hepsini yanındaki kutuyu işaretleyerek belirtiniz, birden fazla işaretleyebilirsiniz.

(1)	Ciddi bir kaza, yangın ya da patlama olayı (örneğin, trafik kazası, iş kazası, çiftlik kazası, araba, uçak ya da tekne kazası)	☐
(2)	Doğal afet (örneğin, hortum, kasırga, sel baskını ya da büyük bir deprem)	☐
(3)	Aile üyelerinden biri ya da tanıdığınız bir kişi tarafından cinsel olmayan bir saldırıya maruz kalma (örneğin, saldırıya uğrayıp soyulma, fiziksel bir saldırıya maruz kalma, silahlı saldırı, bıçaklanma ya da silahla rehin alınma gibi)	☐
(4)	Tanımadığınız biri tarafından cinsel olmayan bir saldırıya maruz kalma (örneğin, saldırıya uğrayıp soyulma, fiziksel bir saldırıya maruz kalma, silahlı saldırı, bıçaklanma ya da silahla rehin alınma gibi)	☐
(5)	Aile üyelerinden biri ya da tanıdığınız bir kişi tarafından cinsel bir saldırıya maruz kalma (örneğin, tecavüz ya da tecavüze teşebbüs gibi)	☐
(6)	Tanımadığınız bir kişi tarafından cinsel bir saldırıya maruz kalma (örneğin, tecavüz ya da tecavüze teşebbüs gibi)	☐
(7)	Askeri bir çarpışma ya da savaş alanında bulunma	☐
(8)	18 yaşından daha küçük olduğunuz bir dönemde kendinizden 5 ya da daha büyük biriyle cinsel temas (örneğin, cinsel organlarla, göğüslere temas gibi)	☐
(9)	Hapsedilme (örneğin, cezaevine düşme, savaş esiri olma, rehin alınma gibi)	☐
(10)	İşkenceye maruz kalma	☐
(11)	Hayatı tehdit eden bir hastalık	☐
(12)	Sevilen ya da yakın birinin beklenmedik ölümü	☐
(13)	Bunların dışında bir travmatik olay	☐
(14)	13. Maddeyi işaretlediyseniz aşağıda bu travmatik olayı belirtiniz: …… …… …… …… …… …… …… ……	

YUKARIDAKİ MADDELERDEN **HERHANGİ BİRİNİ İŞARETLEDİYSENİZ**
SORULARI YANITLAMAYA DEVAM EDİN.
HİÇBİR MADDEYİ İŞARETLEMEDİYSENİZ, DEVAM ETMEYİN.

2.Bölüm

(15) 1. Bölümde **birden fazla** sayıda travmatik olay işaretlediyseniz, **canınızı en çok sıkan, sizi en rahatsız eden** olayın yanındaki kutuyu işaretleyiniz. Eğer, 1. Bölümde **yalnızca bir** travmatik olayı işaretlediyseniz, aşağıda da aynı olayı işaretleyiniz.

a	Kaza, (araba ya da iş kazası gibi)	☐
b	Doğal afet	☐
c	Aile üyelerinden biri ya da tanıdığınız bir kişi tarafından cinsel olmayan bir saldırıya maruz kalma	☐
d	Tanımadığınız biri tarafından cinsel olmayan bir saldırıya maruz kalma	☐
e	Aile üyelerinden biri ya da tanıdığınız bir kişi tarafından cinsel bir saldırıya maruz kalma	☐
f	Tanımadığınız bir kişi tarafından cinsel bir saldırıya maruz kalma	☐
g	Savaş	☐
h	18 yaşından daha küçük olduğunuz bir dönemde kendinizden 5 ya da daha büyük biriyle cinsel temas	☐
i	Hapsedilme	☐
j	İşkenceye maruz kalma	☐
k	Hayatı tehdit eden bir hastalık	☐
l	Sevilen ya da yakın birinin beklenmedik ölümü	☐
m	Bunların dışında bir olay	☐
n	Aşağıda boş bırakılan yerde yukarıda işaretlemiş olduğunuz travmatik olayı kısaca anlatınız. …… …… …… …… …… …… …… ……	

Anlattığınız bu olay hakkında birkaç soru verilmiştir. Bu soruları yanıtlayınız:

(16) Bu travmatik olay **ne kadar zaman önce** meydana geldi? (YALNIZCA BİR TANESİNİ daire içine alınız)

(a)	1 aydan daha az
(b)	1 - 3 ay arası
(c)	3 - 6 ay arası
(d)	6 ay – 3 yıl arası
(e)	3 - 5 yıl arası
(f)	5 yıldan daha fazla

Aşağıdaki sorularda **Evet** için E, **Hayır** için H harfini daire içine alınız.

Bu travmatik olay sırasında:

(17)	Fiziksel bir yara aldınız mı?	E	H
(18)	Başka bir kişi fiziksel bir yara aldı mı?	E	H
(19)	Hayatınızın tehlikede olduğunu düşündünüz mü?	E	H
(20)	Başka bir kişinin hayatının tehlikede olduğunu düşündünüz mü?	E	H
(21)	Kendinizi çaresiz hissettiniz mi?	E	H
(22)	Büyük bir korku duygusu yaşadınız mı?	E	H

3. Bölüm

Aşağıda, insanların bazen bir travmatik olayın ardından yaşadığı bazı sorunlar belirtilmiştir. Her maddeyi dikkatlice okuyun ve **GEÇTİĞİMİZ AY İÇİNDE** bu sorunun sizi ne sıklıkta rahatsız ettiğini en iyi ifade ettiğini düşündüğünüz sayıyı (0, 1, 2 ya da 3) daire içine alın.

Örneğin söz ettiğiniz olay geçtiğimiz ay içinde aşağıda verilen sıkıntılar açısından sizi yalnızca bir kez rahatsız ettiyse 0'ı; haftada bir rahatszı ettiyse 1 işaretleyin. Aşağıda belirtilen olayla ilgili her sıkıntıyı **15. Maddede belirttiğiniz travmatik olay açısından** değerlendiriniz.

0 Hiç ya da yalnızca bir kez
1 Haftada bir ya da daha az/kısa bir süre
2 Haftada 2-4 kez/yarım gün
3 Haftada 5 ya da daha fazla/neredeyse bütün gün

(23)	Bu travmatik olay hakkında, istemediğiniz halde aklınıza rahatsız edici düşünceler ya da imgelerin gelmesi	0	1	2	3
(24)	Bu travmatik olayla ilgili kötü rüyalar ya da kabuslar görme	0	1	2	3
(25)	Bu travmatik olayı yeniden yaşama, sanki tekrar oluyormuş gibi hissetme ya da öyle davranma	0	1	2	3
(26)	Bu travmatik olayı hatırladığınızda duygusal olarak altüst olduğunuzu hissetme (örneğin, korku, öfke, üzüntü, suçluluk vb. gibi duygular yaşama)	0	1	2	3
(27)	Bu travmatik olayı hatırladığınızda vücudunuzda fiziksel tepkiler meydana gelmesi (örneğin, ter boşalması, kalbin hızlı çarpması)	0	1	2	3
(28)	Bu travmatik olayı düşünmemeye, hakkında konuşmamaya ya da hissetmemeye çalışma	0	1	2	3
(29)	Size bu travmatik olayı hatırlatan etkinliklerden, kişilerden ya da yerlerden kaçınmaya çalışma	0	1	2	3
(30)	Bu travmatik olayın önem taşıyan bir bölümünü hatırlayamama	0	1	2	3
(31)	Önemli etkinliklere çok daha az sıklıkta katılma ya da bu etkinliklere çok daha az ilgi duyma	0	1	2	3
(32)	Çevrenizdeki insanlarla aranızda bir mesafe hissetme ya da onlardan koptuğunuz duygusuna kapılma	0	1	2	3
(33)	Duygusal açıdan kendinizi donuk, uyuşuk hissetme (örneğin, ağlayamama, ya da sevecen duygular yaşayamama)	0	1	2	3
(34)	Gelecekle ilgili planlarınızın ya da umutlarınızın gerçekleşmeyeceği duygusuna kapılma (örneğin, bir meslek hayatınızın olmayacağı, evlenmeyeceğiniz, çocuğunuzun olmayacağı ya da ömrünüzün uzun olmayacağı duygusu)	0	1	2	3
(35)	Uykuya dalma ya da uyumada zorluklar yaşama	0	1	2	3
(36)	Çabuk sinirlenme ya da öfke nöbetleri geçirme	0	1	2	3
(37)	Düşüncenizi ya da dikkatinizi belli bir noktada toplamada sıkıntı yaşama (örneğin, bir konuşma sırasında konuyu kaçırma, televizyondaki bir öyküyü takio edememe, okuduğunuz şeyi unutma)	0	1	2	3
(38)	Aşırı derecede tetikte olma (örneğin, çevrenizde kimin olduğunu kontrol etme, sırtınız bir kapıya dönük olduğunda rahatsız olma vb.)	0	1	2	3
(39)	Diken üstünde olma ya da kolayca irkilme (örneğin, birisi	0	1	2	3

	peşinden yürüdünde)				
(40)	Yukarıda belirttiğiniz sorunları ne kadar zamandır yaşıyorsunuz? (**YALNIZCA BİR TANESİNİ** daire içine alınız.) a. Bir aydan daha az b. 1-3 ay arası c. 3 aydan daha fazla				
(41)	Bu sorunlar söz konusu travmatik olaydan ne kadar sonra başladı? (**YALNIZCA BİR TANESİNİ** daire içine alınız.) a. 6 aydan daha az b. 6 ay ya da daha fazla				

4. Bölüm

3. Bölümde işaretlediğiniz sorunların **GEÇTİĞİMİZ AY SÜRESİNCE** hayatınızın aşağıda belirtilen alanlarından herhangi birini engelleyip engellemediğini belirtiniz. **Evet** için E, **Hayır** için H harfini daire içine alınız.

(42)	İş hayatı	**E**	**H**
(43)	Evin günlük işleri	**E**	**H**
(44)	Arkadaşlarınızla ilişkiler	**E**	**H**
(45)	Eğlence ve boş zamanlardaki etkinlikler	**E**	**H**
(46)	Okulla ilgili işler	**E**	**H**
(47)	Ailenizle ilişkiler	**E**	**H**
(48)	Cinsel yaşam	**E**	**H**
(49)	Genel anlamda hayattan memnuniyet	**E**	**H**
(50)	Hayatınızın her alanında genel işleyiş düzeyi	**E**	**H**

8.7. EK 6: SAHA ÇALIŞMASI İÇİN BAKANLIK İZNİ

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
Göç İdaresi Genel Müdürlüğü
Göç Politika ve Projeleri Dairesi Başkanlığı

Sayı :
Araştırma İzni (Ezgi Birkan YEŞİLOĞLU)

İlgi : Ezgi Birkan YEŞİLOĞLU'nun 10/10/2018 tarihli dilekçesi.

İlgide kayıtlı dilekçe ile İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi Ezgi Birkan YEŞİLOĞLU'nun "İkincil travma: mülteciler ile çalışmanın travma sahasında çalışan uzmanlar üzerindeki etkileri"ni konu alan tez çalışması kapsamında İstanbul İl Göç İdaresi Müdürlüğü çalışanları ile ölçek çalışması yapma isteği bildirilmiş olup çalışma esnasında kullanılacak sorular iletilmiştir.

Bu kapsamda; yazı ekinde gönderilen sorular incelenmiş olup söz konusu çalışma, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu 94 üncü maddesi ile 2014/6883 karar sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği 51 inci maddesinde belirtilen gizlilik ilkelerine gerekli hassasiyetin gösterilmesi; çalışmaya konu kişilerden ve/veya aile üyelerinden yapılacak araştırmanın hiçbir aşamasında **ad, soyad, telefon, e-posta adresi, ikametgâh adresi, din, mezhep, siyasi görüş, etnik gruba mensubiyet gibi hassas bilgilerin istenmemesi; çalışmalar esnasında ses/video kaydı alınmaması** ve ölçek çalışmasının İstanbul İl Göç İdaresi Müdürlüğü personelinin uygunluklarına göre yapılması kaydı ile gerçekleştirilebileceği değerlendirilmektedir.

Bilgi ve gereğini rica ederim.

Mehmet Sinan YILDIZ
Bakan a.
Genel Müdür Yardımcısı V.

DAĞITIM :

Gereği:
Sayın Ezgi Birkan Yeşiloğlu
Batı Mah. Kızılay Cad. Doktor Kemal Demir Kızılay Kampı, Pendik/İSTANBUL

Bilgi:
İSTANBUL VALİLİĞİNE
(İl Göç idaresi Müdürlüğü)
ULUSLARARASI KORUMA DAİRESİ BAŞKANLIĞINA

*Bu belge elektronik imzalıdır. imzalı suretinin aslını görmek için _____ kodunu yazınız.

Lalegül Çamlıca Mahallesi 122.sk. No: 4, 06370 Yenimahalle/ Ankara
_____ İnternet Adresi: _____
Bilgi için: Özgül EROL
Göç Uzman Yardımcısı

9. ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı: Ezgi BİRKAN

Doğum tarihi ve yeri: 1989 /İstanbul

Telefon:

e-mail:

Eğitim:

2007-2012 İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikoloji Bölümü

2004-2007 Bursa Milli Piyango Anadolu Lisesi

İş Deneyimi:

2014-2020 İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

2012-2013 Çankaya Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi

Yabancı Dil: İngilizce